

Bats'i k'op

Lengua tsotsil
Chiapas

Tercero y cuarto grado

Lecturas

NOMBRE DEL ALUMNO (A)	
ESCUELA	GRUPO
POBLACIÓN	
ENTIDAD FEDERATIVA	

Este libro de texto ha sido elaborado por el Gobierno de la República y se entrega en forma gratuita a los niños de las escuelas primarias del país.

Los juicios y opiniones de los maestros, de los padres y de los alumnos son muy importantes para mejorar la calidad de este libro. Sus comentarios pueden ser enviados a la siguiente dirección:

COMISIÓN NACIONAL DE LIBROS DE TEXTOS GRATUITOS

Rafael Checa núm. 2 col. Huerta del Carmen
C.P. 01000, México, D.F.

Las obras de arte que ilustran las cubiertas de los libros de texto gratuitos son representativas de las grandes etapas del arte mexicano. Constituyen un valioso respaldo educativo y son motivo de orgullo nacional.

SEP

Libro de texto en lengua tsotsil Chiapas.

Elaborado en la Dirección General de Educación Indígena de la Subsecretaría de Educación Básica de la Secretaría de Educación Pública

Autores

Diego Ruiz Sánchez, Mariano A. Rodríguez y Gustavo García Pérez

Ilustración

Sergio Domínguez, Ramón Barba, Jaime Hernández García, Adrián Rubio, Efraín Yanos, Marco Antonio Avila, Rocío Ayala Almanza y Virginia Ayala Almanza

Fotografía

Archivo Iconográfico de la Dirección General de Educación Indígena

Ilustración de Portada

"Lucía y su Huipil", 3.47 x 5.43 m.

Pintado por los niños tseltales de la comunidad

Sibactel-Chacoma, Tenejapa, Chiapas.

Domingo Meza Girón, Adolfo López Luna, Alfonso Hernández Meza, Javier Meza López, Jorge Meza Girón, Alfonso Santiz Jiménez, Alfredo Jiménez López, Diego López Intzin, Javier Jiménez López, Nicolás Meza Jiménez, Alfonso Meza López, Miguel Meza Jiménez, Martha Meza López, María Girón Luna, Verónica Meza López, Catalina Hernández Méndez, María López Gómez, María López Jiménez, Petrona Gómez Santiz, Petrona Santiz López, Lucía López Santiz y Ru na Gómez Meza.

D.R. © **Colorín colorado. El arte de los niños Indios. México, 1993**

Reproducción autorizada por el Fideicomiso para la
Salud de los Niños Indígenas de México, A.C.

D. R. © Secretaría de Educación Pública, 1996

Argentina No. 28

Col. Centro, C.P. 06029

México, D.F.

ISBN 978-968-29-9153-0

Primera edición 1996

Décima séptima reimpresión 2013

Impreso en México

La Patria (1962),
Jorge González Camarena.

Esta obra ilustró la portada de los primeros libros de texto. Hoy la reproducimos aquí para que tengas presente que lo que entonces era una aspiración: que los libros de texto estuvieran entre los legados que la Patria deje a sus hijas y a sus hijos, es hoy una meta cumplida.

A seis décadas del inicio de la gran campaña alfabetizadora y de la puesta en marcha del proyecto de los libros de texto gratuitos, ideados e impulsados por Jaime Torres Bodet, el Estado mexicano, a través de la Secretaría de Educación Pública, se enorgullece de haber consolidado el principio de la gratuidad de la educación básica, consagrada en el Artículo Tercero de nuestra Constitución, y distribuir a todos los niños en edad escolar los libros de texto y materiales complementarios que cada asignatura y grado de educación básica requieren.

Los libros de texto gratuito son uno de los pilares fundamentales sobre los cuales descansa el sistema educativo de nuestro país, ya que mediante estos instrumentos de difusión del conocimiento se han forjado en la infancia los valores y la identidad nacional. Su importancia radica en que a través de ellos el Estado ha logrado, en el pasado, acercar el conocimiento a millones de mexicanos que vivían marginados de los servicios educativos y, en el presente, hacer del libro un entrañable referente gráfico, literario, de conocimiento formal, cultura nacional y universal para todos los alumnos. Así, cada día se intensifica el trabajo para garantizar que los niños de las comunidades indígenas de nuestro país, de las ciudades, los niños que tienen baja visión o ceguera, o quienes tienen condiciones especiales, dispongan de un libro de texto acorde con sus necesidades. Como materiales educativos y auxiliares de la labor docente, los libros que publica la Secretaría de Educación Pública para el sistema de Educación Básica representan un instrumento valioso que apoya a los maestros de todo el país, del campo a la ciudad y de las montañas a los litorales, en el ejercicio diario de la enseñanza.

De esta forma, el libro ha sido, y sigue siendo, un recurso tan noble como efectivo para que México garantice el Derecho a la Educación de sus niños y jóvenes.

Bats'i k'op

Lengua tsotsil

Chiapas

Tercero y cuarto grados

Lecturas

PRESENTACIÓN

Este libro de texto está dirigido a las niñas y los niños indígenas que cursan la educación primaria, tiene el propósito de favorecer el aprendizaje de la lectura y la escritura de la lengua indígena que se habla en su comunidad.

Se espera que este libro sea utilizado en forma creativa, tanto por el profesorado como por las niñas y los niños, en este ciclo escolar y los subsecuentes, para dar respuesta a los problemas particulares que se presenten en el desarrollo de la expresión escrita y la comprensión lectora.

En el libro se encuentran diferentes textos, algunos hablan del entorno físico de los alumnos, objetos y cosas que hay en la comunidad, y otros se refieren al entorno social y cultural, pues relatan las costumbres, fiestas y leyendas de la región.

Su elaboración estuvo a cargo de profesores indígenas bilingües con experiencia en la enseñanza de su lengua materna, así como con un profundo conocimiento de la cultura de sus comunidades. Para la redacción, los autores consideraron el enfoque comunicativo propuesto en el *Plan y Programas de Estudio para la Educación Primaria 1993*.

Este libro de texto podrá ser enriquecido a partir de las observaciones y consideraciones que profesores, padres de familia, comunidades y organizaciones civiles indígenas realicen acerca del lenguaje utilizado, los contenidos, las ilustraciones, el formato y la presentación.

Yalobil sk'oplal

Li svunal yaptaobil vun ta sbats'í k'op li bats'í krixchanoetike, nopbil ti ta xtun ta xchibal svunal schanobil vun ta Primaria ta sventa ta xchanik sk'elel xchi'uk sts'ibael vun ta sba ts'í k'op li bats'í krixchano. Li slikel schanel vun ta sba ts'í k'op li jchanvune ta xtun ta sventa schanel lek li vune, ta skoj ti yu'un lek ta xich' a'iel li k'ope xchi'uk li smelol k'usitik ta xich' chanu'mtasel ta chano'mvune.

Li vune pasbil yu'un jchanu'mtasvanej ti ja' bats'í krixchano tik ti ech'emik ta a'mtel ta chanu'mtasvaneje, ti snabeik lek li bats'í k'ope schi'uk ti sna'ik lek li talelile. Li ta spa sel vune iyich' ich'el ta muk' li ju'elil ta schanel vun ti albil yu'un li ta Programa Nacional ta sventa li chanu'mtasel vun ta Primaria ta sjabilal 1993, ta sventa li a'mtel li'í oy chapanbil lek svunal ti ta xtun ta sventa li schanel vun yu'un jchanvunetike ti chanbil lek smelole, ti k'ux-elan nopbil yu'un li komon k'op ta Mejikoe ta sventa ta xleku'm li sba schanel vune.

Li vun li'í ja' jun a'mtel ti xu' ta xich' leku'mtasele; ja' ti k'u-x-elan ta xich' ilel li a'mtel ta jabil li'í, ta xich' ak'anel ta pasel ti k'ux-elan xtun ta schanel leke schi'uk ti k'ux-elan sk'op xchi'uk stael li olole.

Li sk'op jchanu'mtasvanejetike, totil-me'iletike, jnakejetike xchi'uk jujutso'm krixchanoetike xchi'uk bats'í krixchanoetike, bats'í tsots sk'oplal ta sventa sleku'mtasel li vun li'í.

Koliyalbutik li jchanu'mtasvanejetik ti sna'ik cha'chop k'ope, jk'el j-a'mteletik ta chano'm vun, jk'el jchanu' mtasvanejetik xchi'uk totil-me'iletik ti laj yak' ta yo'onik scha'k'elel lek li sba sts'ibael li vun, ta sk'op bats'í krixchano ta sventa li xchibal chanu'mtasel ta vune, schi'uk ti iyalbeik lek smelol yo' xmelolin li k'usitik jchopukal ta xich' chanu' mtasele.

Golfo de México

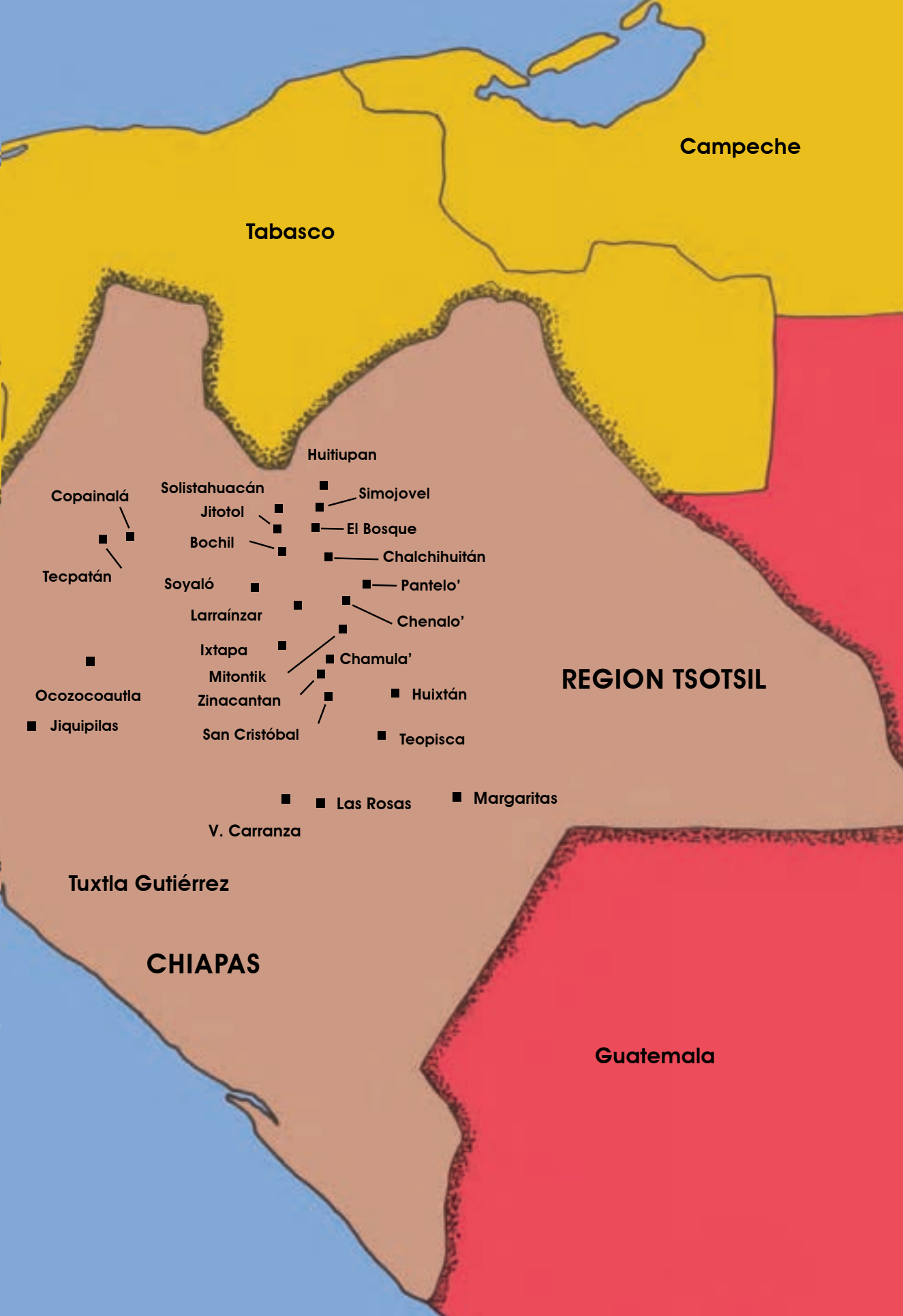
Veracruz

Oaxaca

Cintalapa

Golfo de Tehuantepec

Oceano Pacífico

Campeche

Tabasco

Huitiupan

Copainalá

Solistahuacán

Simojovel

Jitotol

El Bosque

Bochil

Chalchihuitán

Tecpatán

Soyaló

Pantelo'

Larrazázar

Chenalo'

Ixtapa

Chamula'

Ocozocoautla

Mitontik

Huixtán

Zinacantan

San Cristóbal

Teopisca

REGION TSOTSIL

Jiquipilas

Las Rosas

Margaritas

V. Carranza

Tuxtla Gutiérrez

CHIAPAS

Guatemala

ÍNDICE

TÍTULO	PÁG.
Xvakaxil santo	13
Syalel vo'	13
Sve'el yuch'om ti olole	14
Ch'iel k'opojel ta jlumaltik	15
Yavil ats'am	19
Li bolomchone	21
Li jutk'op ts'i'e	22
J-a'mtel kerem	23
Li jolnae toyol xkil	23
Smantal jun totil ta sventa xnich'na'm	24
Jlo' xantia chonetik	25
Li axinal voljee	27
Ta xal k'ux'elan i'och ta chanvun li	
Benito Juárez	29
Poxil ik'	31
Nopo k'usi	32
Li vete xchi'uk li kankrejo	33
Slike'm chameletik	35
Lansa vits	36
Mol Akuxtin xchi'uk snich'na'm	37
K'ux ak'al	39
Me'il	40
Totil	40
Li oxvo' sbankil yits'insbaik jtsakchoyetike	41
Slo'ilal lekil jchanvun	43
Nopo k'usi	44
Jpaxyal vinik	45
Chanvun ta yan lum	46
Li j-ilvaneje	47
K'uktoj	49

Jnutsolajel jmilchij	51
Na bolom	52
Mume xa'ilin cha'a ch'ul te'ak'etik	53
Rigoberta Menchu	55
Li jtijvanejetike	58
Li ak'k'ok' ta sventa kolelal	59
Ch'ajtil tot chanulpom xhi'uk k'is	61
Kk'un	64
Li ch'ajil vinike xhi'uk li jalomajel antse	65
Maklajan k'op	69
Jchonolajel kerem ta jteklum	70
Moltotil "Jesus Mol" sbi	72
Smantal stot'sme' J'asteka krixchano ta sventa yala'm-snich'na'm	77
Poesiae	81
Sna antivoetik	82
Li jtotik xhi'uk li jm'etike	84
Seri Krixchano	89
Mol Bartolome de las Casas	91
Jmanolajeletik ta ch'ivit	93
Ixim, ixim, ixim	95
J'uch'ul j'ik'al	96
Jchon ats'am mol Jxoxep	97
Sk'eojal j-u'uninej lum	98
Ch'ivitajel ta Oxchuk	99
Komon a'mtel	100
Li soktome	103
K'ulejal	105
Jyantik yajval lum ta ch'ivit	109
Ts'unbalal ta jujuchop balumil	111
Jnaklej ta kolonia yukin	112
Stael spasel lekil a'mtel	114
Li muk'ta nojel ta vo'e	117
K'alal iyal li tane	118
Syalel k'ak'alo' xchi'uk xcha'-ts'unbal	

li krixchanoetike	119
Slo'ilal li cha'vo' jnutsoviletike	121
Slo'ilal Palech'en	127
Jpinkail vinik	128
Li Senadoretik xchi'uk li Diputaroetik	129
Yepal stalel k'u'iletik	132
Ch'ayem ts'i'	136
¿Buch'utik li yajval Mejikoe?	137
Slike'm uk'umetik	140
Jl'olovanej me'ch'o	141
Kuxul-ch'en	142
Slo'ilal Yaxalchuch	143
Xcham jme'tik	144
Sk'oplal skuxlej Maya-sokeetik	145
Sk'eojal jchon'ak'al	148
Li lekil jchanu'mtasvaneje	149
Xcham li jme'tike	150
Poy xchi'uk jti'vanej bolom	154
K'ux'elan ive' li antivoetike	158
Li kere, vinike schi'uk li stse'm pukuje	159
Sk'eojal lumalil	161
Maj mut	162

Xvakaxil santo

La'me Antun,
la'me Lukax,
la'me Paxik.
Batikme ta smanel jve'eltik.

Tsotsanikme ta snitel,
tsotsanikme ta stsakel.

Tame xi jve' ta chinam,
tame xi jve' ta belch'ut,
Tooo... tooo... tooo... tooo,
ji... ja... ja... jay.

Syalel vo'

Li vo'e, likxa yaluk,
li ts'unubiletike
likxa julavikuk.

Li mutetike xvochetikxa
likel ta k'eoj.

Li sba balumile,
xnichimajxa likel.

Sve'el yuch'om ti olole.

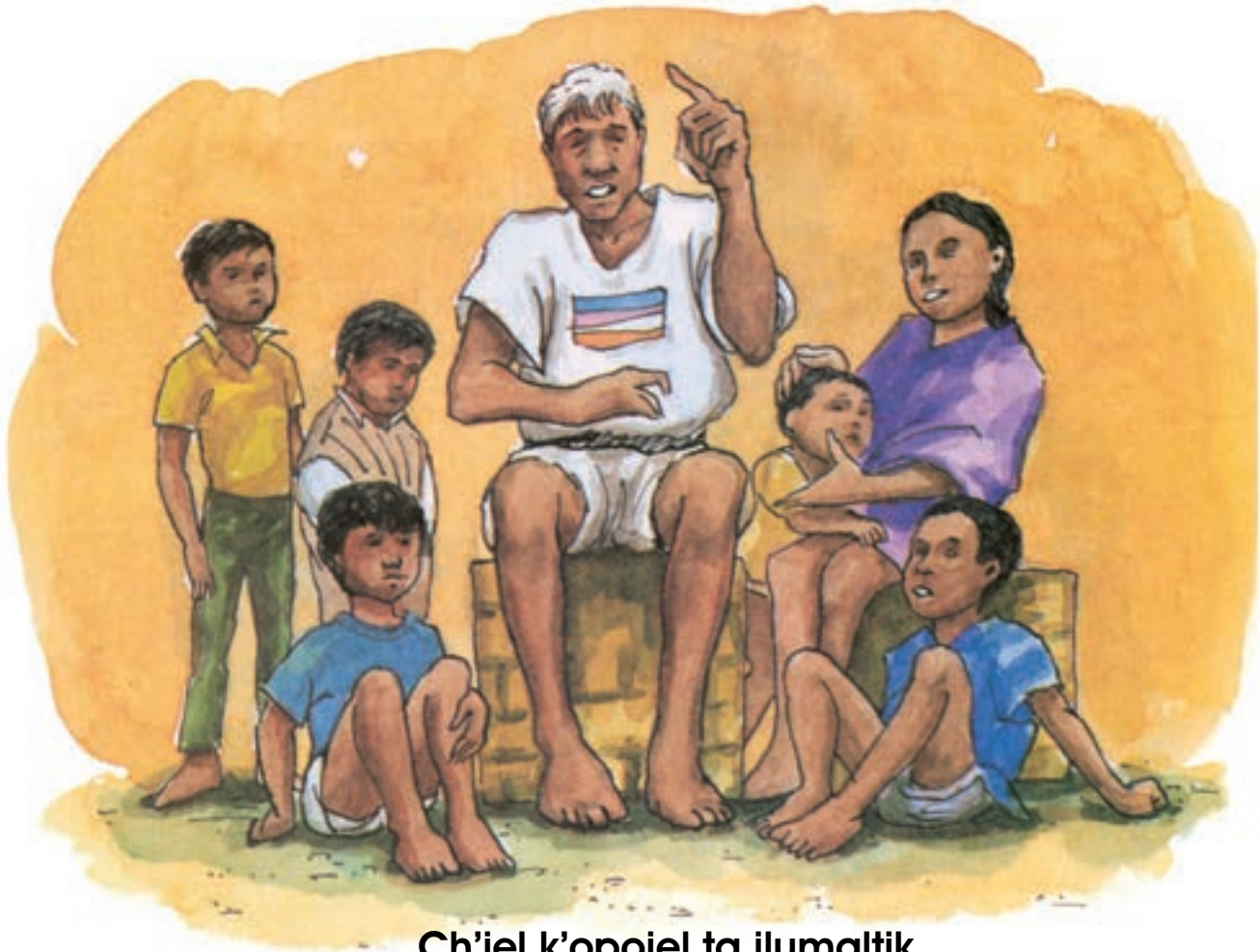
Li totilme'ile, oy ta yo'onik ti yolxnich'onike, ta sk'elik, ta stuk'ulanik ti k'usi mu xch'ay, mu xjativ xch'ulel ti olole, mu xikta komel sbek'tal stakupal, ja' yu'un mu stak' xlok' ta ora, ja'to mi its'aki vo'lajune'm, jto'm k'ak'al svok'el, ja'to xu' xlok' ta xanbal xchi'uk sme'.

K'alal ta xlik ta xanbal li olole, ta xich' ich'el ta muk'

ti k'uxi mu'yuk k'usi spas, mu xjativ li xch'ulele, ta xich' pak'beel cha'm ta o'lol sjol yu'un sme', ta xchukbat no ta jun snuk' sk'o'm, ta jun snuk' yakan, ta jelchikin chukul snodal ti olole, ja' ti k'uxi mu xjativ li xch'ulele.

K'alal mi ilok'ik batel ta na, ti bu chjelavik ta be, li me'ile ta sa' oxlik yaxal vomol, mi oxim uni vach', ja' smakbe sbe sch'ulel li yole, ti k'uxi mu xjativ komele, mu xikta sbek'tal stakupal, ja' jech noxtok ti bu ta xjelavik ta bak'oe, ta uk'um, ti me'ile ta sjiy yalel oxbej uni ton, xk'exol xch'ulel ti yole, ja' ti k'uxi mu xbat ta uk'ume. Oy yan totilme'il, Mam sbi, ti mi ilok' vo'lajune'm k'ak'al svok'el li yolxnich'onike, ta xik'ik ech'el ta nio', ta kuxul vits, tey ta sva'anik jun kurus, tsajal toj ste'el ti kuruse, ta spaj skantelaik, ta xk'opoj li j-ilol jk'ak'ale, ta xak'be xch'ulel li olole, ta sk'anbe xch'iel sk'opojel, sk'ulejal snaklejal.

Chich' k'elel tuk'ulanel ts'ite sel li olole, k'alal mi xa'ibe xa sjoybije'm smelol ti k'usi lekilal utsilale, ti stot-sme' ta xlik yalbeik

Ch'iel k'opojel ta jlumaltik

Li bats'i vinik xchi'uk antse, lek xchanoj xch'iel sk'opojel, ak'bil yil yu'un stot-sme', yuts'yalal, j-ilolk'ak'al, molme'el yu'un ja' sna'beik smelol ti k'uxi ta svulesik li ch'ulelal, ti julo'ontonal yu'un steklumal ta yol ta komon. Ti chanu'mtasel yu'un totilme'ile epal k'ak'al, epal jabil yich'oj, ja' no'ox tey ta xlik ta chanel ti k'alal mi vok', mi ayin jun kerem, jun tse'm, ja'to ta xkom xchanel yu'un mi ch'ay ta balumil ta vinajel. Ti chanu'mtasele ja'o te ta xlik, ti k'alal mi yich' pokbeel sat, sk'o'm ti olol ta k'ixin vo' yu'un ti me' jtamole, ta slapbe sk'u', ta xchukbe xch'ut, oy o'lol lum, sna'be sjam smelol, ta xak'beik ats'am ta ye, ta sjelu'mtasbeik oxkot takin ich ta yanal ye, ja' ti k'uxi xich'be xch'ulel, xich'be smuil sve'el ti stotsme'e, ja'to mi sba-o ta xich'be xch'ulel mantal, ak'o xi' xk'ex yuts'yalal, bik'it muk', mu xtuch' ta be lo'ilmaxil, mu sokes ti mantale,

ch'an xiuk ti k'alal ta xk'opoj
 j-ilol jk'ak'al, sk'an ti lekilal
 utsilal, ak'o nijiluk,
 machaluk, mu sk'elbe sat
 stot-sme', yuts'yalal, bik'it
 muk', molme'el, mu
 x-ixtolo'ilaj, mu x-epalk'opoj,
 oy tey sta uts'intael ilbajinel
 ta xch'ulel. Ta x-albat ya'i ti
 k'uxi ijoybinbat ye ti ts'i' k'al
 lal laj yepalk'opta yajval
 vo'one, ti yu'un mu xtun ti
 epalk'ope. Mu stak' slajesbe
 xkechel ch'o, mut, oy ja' tey
 stsakat ta mulil, ta epalk'op
 yu'un jun vinik, jun ants, mu
 smes na ta ak'ubaltik, mu
 xch'ay k'a'ep, oy yik'al te
 xk'ot ta sba ti jpetjkuchome,
 ti mu xu' xlok' ta ak'ubaltik,
 oy yik'al te sta ilbajinel,
 uts'intael yu'un ti potslome,
 ti j-ilk'ope.

Ti k'usitik a'mtelal ta xich'
 pasel tana, ta cho'mtik, li
 ololetike ta sbik'tal ta xlik
 slok'taik ta chanel ta stajimo
 lik xchi'uk sbankilik yits'inik,
 ja'to mi ilok'ik ta vuku'm,
 vaxaki'm jabil, ta xlik ak'bat
 xchanik lek li a'mtele,
 xchanik ovol, xchanik ak'in,
 ti tsebetike, xchanik yixinel
 ixim, st'ujel chenek',
 juch'nej ta cho', ta mulino,
 ta xpak'tanajik,
 tsmesomajik, ta xchanik

chuk'om, tsnop' sk'ok'ik,
 chojik no ta akuxa,
 sts'isomajik, chjolobajik, ta
 xchanik luch, chak'beik
 sve'el kaxan, tuluk', chitom,
 ts'i', ta xchabiik chij ti mi oy
 yu'unike.

K'alal mi ch'iomal kerem,
 tse'mxae, ep k'usitik tsots ta
 xchanik, ta jujuntalxa ta
 xchanik likel.

Li totile ja' ta xchanu'mtas
li keremutike, ti k'usitik jtunel
jbainel yu'unik, ta
xchanbeik sbi ti
vaxaklajune'm u yich'oj ti
jun jabile, ta xchanik
k'uxelan li lekil jabil, ti
chopol jabil, ta xchanik ti
otole, ta jbok' chpaj
xchanel yu'unik, ta xchanik
k'uxi ta bisel ti osil balumile,
ti ixime, ti chenek'e, k'uxi ta
bojel ti osil balamile, k'usi
k'ak'alil ta ts'etel ste'el ti
nae, k'uxi ta batel ti ch'ojon
sventa nuti'e, k'uxi ta
k'oponel ti yan vinik-ants, ti
jyantik lume, ti nupk'abale,
ti tsak k'abale, k'uxi ta
kuchel ti a'mtel patane
xchi'uk spasel ti nichimal
a'mtele.

Ja' ta sba ti me'il yu'un
sventa tsebetik, ta
xchanu'mtasvan, ta xalbe
buch'u jpas mantal ta na,

ak'o xch'unbe sk'op
smantal, ak'o xi' xk'ex, ak'o
skolta ti k'usitik stak' pasel
yu'une, mu jtoybauk,
ak'o xi' xk'ex stot-sme', yuts'
yalal, mi chk'opoj, mi
chtak'av, lek bik'it snuk'
ak'o spas.

Li tsebetike lek tsmeltsan sjo
lobik xluchik. Ta xchanbeik
sbi ti lchetike, ta xich'beik
sbisol ti k'ux-elan smuk'ul ta
jalel ti k'u'il pok'iletike, ta
xchanik lek ti lich'vaje, ti pas
ve'lile, ti ak' ve'lile, suk'el ti
sbin xbochike, xchuk'el
snelel ti k'u'il ta uni balbalte'
chnel ti k'u'ile.

Jutuk mu skotoluk lum
tskolta sbaik ti tsebetik ta
a'mtel ta cho'mtike, j-o'lol
no'ox ch-a'mtejik ta snaik,
jech k'ucha'al ti me'
jsots'lebetike, ja' no'ox ta
sa' si'ik, mu'yuk chbatik ta
a'mtel ta cho'mtik.

Li tsebetike lek k'elbil tuk'u
lanbil yu'un sme' yu'un
yuts'yatal, ti k'uxi mu sok, mu
xjin ta jun lum ta jun ch'ivit
mu xnopbat smul skolo', lek
nijiluk, machaluk li tsebetike,
ja' k'upinbilik, ti mi mo'oje,
mu xmalijik ta ora, oy
mu xmalijik-o.

K'alal chk'otik ta k'in, ta
ch'ivit, te chotolik ta sts'el
sme'ik, nijilik mu xu' stoy
satic, mu stak' sk'elik
keremutik, ti mi oy jech ta
spasike, lek ta xich'ik utel, ta
xich'ik mantal yu'un
stot-sme'ik ti mu xa spasik
jeche.

Ti chanu'mtasel yu'un totil
me'il, jbelcha'bel no'ox li'
cholbil ta alele, ti k'uxi xk'a
taj ta vinik ta ants li yol
xnich'onike, ti k'uxi xu'xa sa'
yajnil li kereme, xu'xa xbat
ta malijel li tsebe, oy
xjoyolajik ta vaklajune'm,
vuklajune'm sjabilal li
keremutike.

Li ach' jnupuneletike, oy mu
sna' xich'sbaik ta muk', mu
sna' xchapansbaik, mu
sna'ik sjam smelol lek, ja'
yu'un tey bijik li totil me'ile,
ta sk'elik, ta stuk'ulanik, ta
xalbeik k'op mantal ti k'uxi

lekik utsik, ti k'uxi xk'atajik lek
ta vinik ta ants, ti k'uxi
xi-ch'atik ta muk', chich'ik
ojtakinel, nabil slekial
yutsilalik, sk'ulejalik, ja' te
chtaatik ta k'op yu'un
nichimal a'mtel, nichimal
patan, ja' jech te ch-ochik
ta tunel ta banel, ta ts'akal
tey chkomik ta pasaro
vinik ta pasaro ants, xi'bilik,
k'exbilik ta komon yu'unik.

Ti, tana li'i, j-o'lolxa no'ox
van ti buch'u sna'be smelol
ta jujun lum, ta xa xch'ay
ech'el ti ch'iel k'opojele, ja'
li tsots sk'oplal ta chanel ti
slo'il xmaxil jkaxlanetike,
ochem ta chanel
k'usitik sk'op rioxal ta jujun
lum, xchi'uk ti lario, ti televi
sione, ja' tey ta xjel-o batel
ti lekial utsilal ku'untike.

Laj spas: Manvel Arex
Bats'i vinik ta
Ch'enalo'.

Instituto Chiapaneco de
Cultura.

febrero de 1993, No. 4

Yavil ats'am

Jun k'ak'al, tey ta yosilal Nibake, k'an xch'aybeik sk'inal li satvo'etike tey ta yavil ats'ame. Ta skoj ti toj jutukikxaox ta ya'mtelanel li slok'esel ats'ame. Jun mol ti ja' ya'mtel e'uk li slok'esel ats'ame, ivaychin jun ak'ubal; ja' jech i'albat ta svaychil:

—Mi ta xakomon chapik, ti mu'yukxa ta xapasbeikun li jk'inale, lek oy; mu'yuk k'usi ta alel, yu'un li' no'ox ta xljaj sk'oplal ti a'mtele. —xi iyal ti buch'u ik'ot k'opojuk ta vaychilale.

Tey ta yak'ol li yav ya'lel ats'ame, tey oy jun muk'ta vits. Ta svaychil li mole ilajla yil ti ijemla yalel li vitse. Tey ta vitse, ilajla yil ti it'ol yalel jbej muk'ta tone. Li tone, xbitxala yalel talel; ti bu ijelav talele, lajla sjines yalel li vitse.

Tuk'la bejel ik'ot ta sti' ti bu ta xich' lupbeel ya'lel ats'ame. K'alal jech ivaychin li mole, ilajla stso'm li xchi'iltake, ja' jech lik k'opojuk:

—Jchi'iltak li'i mu xu' ta xkiktabetik spasbeel sk'inal li snio'al ats'ame, yu'un mi ta jlajesbetik sk'oplal li k'ine; tame xtup' li ya'lel ats'ame. Ti k'usi ta xkalboxuke, ja' jech li albat ta jvaychil —xi ta lo'il li mole.

Li bolomchone

Ti bolomchon ta balumil,
ti bolomchon ta vinajel.
Yajvalil ta balumil,
yajvalil ta vinajel.

Xtintun avisim bolomchon,
natic avisim bolomchon.
Komik avisim bolomchon,
mu'yuk avisim bolomchon.

Natic avakan bolomchon,
muk'tik avakan bolomchon.
Tsaytsay avakan
bolomchon,
komik avakan bolomchon

Sk'ej jteklumetik

Li jutk'op ts'i'e

Ta vo'ne tajmeke, oy to'oxla jun jnaklej. Li jnaklej li'i, mu'yukla xju' yu'unik lekil nakleje. Li vinike toj ech'emla x-utvan. Ja' yu'un li yajnile, isut; ibat ta sna stotsme'.

Li vinike stuk ikom ta sna xchi'uk jkot sts'i'. Tey ilik svokol li vinike, ta skoj ti mu sna' xpak'tanije xchi'uk ti mu sna' spas ve'lile. Jujun so'm k'alal ta xbat ta a'mtel ta osiltike, so'mla ta xlik li vinike, tala spas jutuk yot, tala slakan sve'el. Oy bak'intik, javultikla ta xchuk ech'el li sve'ele.

Jun k'ak'al, ibat ta ya'mtel li vinike. Li sts'i'e ikomla ta na. K'alal itsuts ya'mtel ta xbat k'ak'ale, isut ta sna li vinike. Li yut snae, lekla ch'ubabil ista, lekla jbej jay lich'bil k'ak'al vaj ista, lekla jbin itaj ista. K'alal iyil li ve'lile, ch'ayemla yo'on ik' ot.

—¿Buch'u i'ay spas li ve'lile?
—xutla li sts'i'e.

—Ja' i'ay li avajnil asutese

—xila li ts'i'e.

—Ja'ay smes na xchi'uk i'ay smeltsan li k'ak'al vaje xi li ts'i'e.

Ja' no'ox ti k'usi iyal li ts'i'e, mu meleluk. Li buch'u ispas li ve'lile, ja'la ti ts'i'e.

Ta skoj ti laj sjutk'ope, imak ye li ts'i'e. Ja' yu'un li avi tanae, li ts'i'etike, muxa xk'opojik ta skoj ti laj sjut k'op vo'nee.

Li jolnae toyol xkil

Toyol xkil li jolnae,
li balumil ta olon xkil,
li ventana xi oy ta jote,
li pisarone xi jk'eloje.

Toyol xkil li vinajele,
li balumile ta olon xkil,
li te'e xi oy ta jote,
li mexae xi jk'eloje.

Teatro Guiñol: Petul-Xun
San Cristóbal L.C.
1993

J-a'mtel kerem

Lek k'upil sba li cho'mtike,
taxa xlok' yuni yial;
xkuxet yo'onton li jtote,
ta jkolta jba ta sk'ajel.

(cha'koj)

Teatro: Petul-Xun
San Cristóbal L.C.
1993

Smantal jun totil sventa snich'na'm

La'ik li'i jnich'na'm, la'
ts'ean achikinik; mume
jeche'eluk ta achikinik li
jmantale. Bejano ta avo'onik li
jmantale, bejano
ta ajol li jrasone. Mume
jeche'uk ti kee, mume
jeche'uk li jk'ope. Mume
jeche'uk xch'ay avu'unik li
orae, mume jeche'uk
xch'ay avu'unik li k'ak'ale.

Mi ta xa a'mteje, mume tajimo
luk xapas, batukme avo'on ta
spasel ti k'usi abainoj ta
spasele. Mi yakot ta
chanvune, ak'bome yipal
schanel li vune. Li
xchanel li vune, li xchanel li
k'opojele; jtunelme avu'un
bak'in, jtunelme avu'un k'usi
ora. Li vune, tame svik' jsatik,
tame sjam ketik, tame spol
jbetik, tame xch'uba
jxane'mtik.

Ja' yu'un jnich'on, chanbome
slekil talel ti avajchanu'mtasva
neje. Ak'ome ta avo'on ti k'usi
ta xavich' albeele, mume
xatenik ti k'usi leke, mume
xabajik ti k'usi tuk'e. Mi oy bu
mu xava'iik k'usi ta xapasike;
mi li'to xiva'vune; kaltikto
jbeluk mantal ava'iik.

Jlo' xantia chonetik

Tey ta stenlejaj yosilal ejiro ti Chalchi, sbie yu'un Munisipio Karansa, tey ta yosilal Venustiano Karansa, oy to'ox jsep osil ti x-och jto'm almul yixmal sts'unbale. Li balumil le'e, Tuilo' sbi to'ox yu'unik, li'i ma'uk ta skoj ti yu'unuk tu li ya'lele. Ja' ta skoj ti yu'un toj lek xyaxal li balumile, xchi'uk ti oy lek ya'lel ta sventa yat'esobil ts'unbalale. Tey ta osile, tey ta xich' to'ox ts'unel ste'el lobajel xchi'uk itaj ti tey ta xchonike, xchi'uk ti chlok' xchonik.

Jun k'ak'al, ik'ot ta yosil li yajval ts'unbalal xchi'uk jun sbakilal nich'one. Tey lik sk'elik li sts'unbalalike. Tey laj yilik ti naka xet'bilik li xantiaike. Li totile toj ech'em isok sjol, laj yalbe mantal li skereme ti ak'o sjavulan skotol li xantiae.

Li kereme, tsaxkut smachita, lik sebulan li xantiae. Ti jech laj spase, ja' sventa ta si'mtes yalaj li chon ta xuts'inta ts'unbalale.

K'alal j-o'loftikxaox xbat
ya'mtel li kereme, tey busul
ista ta slomlej balumil epal
chonetik. Li kereme lik yapta
li stote, yo' xu' ta xkoltaate.

Li vinike tey laj yil ti tey epal
muk'tik chone. Li vinike, ibat
yich' talel stuk', jlikel tey
ismil skotol li chonetike.

Li vinike toj ech'em ichibaj
yo'on, tey lik stup' li
sts'unbale. K'alal lekxaox
ch'ubabile, lik sts'unbe
tuxnuk'. Li yach' ts'unbale,
ja' toj lek i'ak'bat skanal, ja'
xkom skanalil li sba'i
ts'unbalale.

K'alal lik lok'uk li stuxnuk'e,
ta avion ital xkuchbeel
K'alal ta Mejiko. Ta skoj ti
stuk laj sts'un tey ta yosilal
ejiroe, toj lek iyich' tojbeel.

Ta yut li yosile ists'un te'el
manko xchi'uk te'el on.

K'alal iyak' sat li te'etike,
tey iyil toj mu sat li one.
Ak'o oy bu laj sts'unik li yan
jnaklejetike, mu'yuk bu
xko'olaj isatin li sts'unbale
ta skoj ti laj sts'unbe
xchabal ta sjoyobe.

Li cho'mtike, li chenek'e
xchi'uk li ch'ume, ta xich'
ts'unel ta skoj ti ja' ta
sbalinik ta ve'ele.

Laj slo'ilta ta kaxlank'op:
Profra.

Rosario León Aguilar.

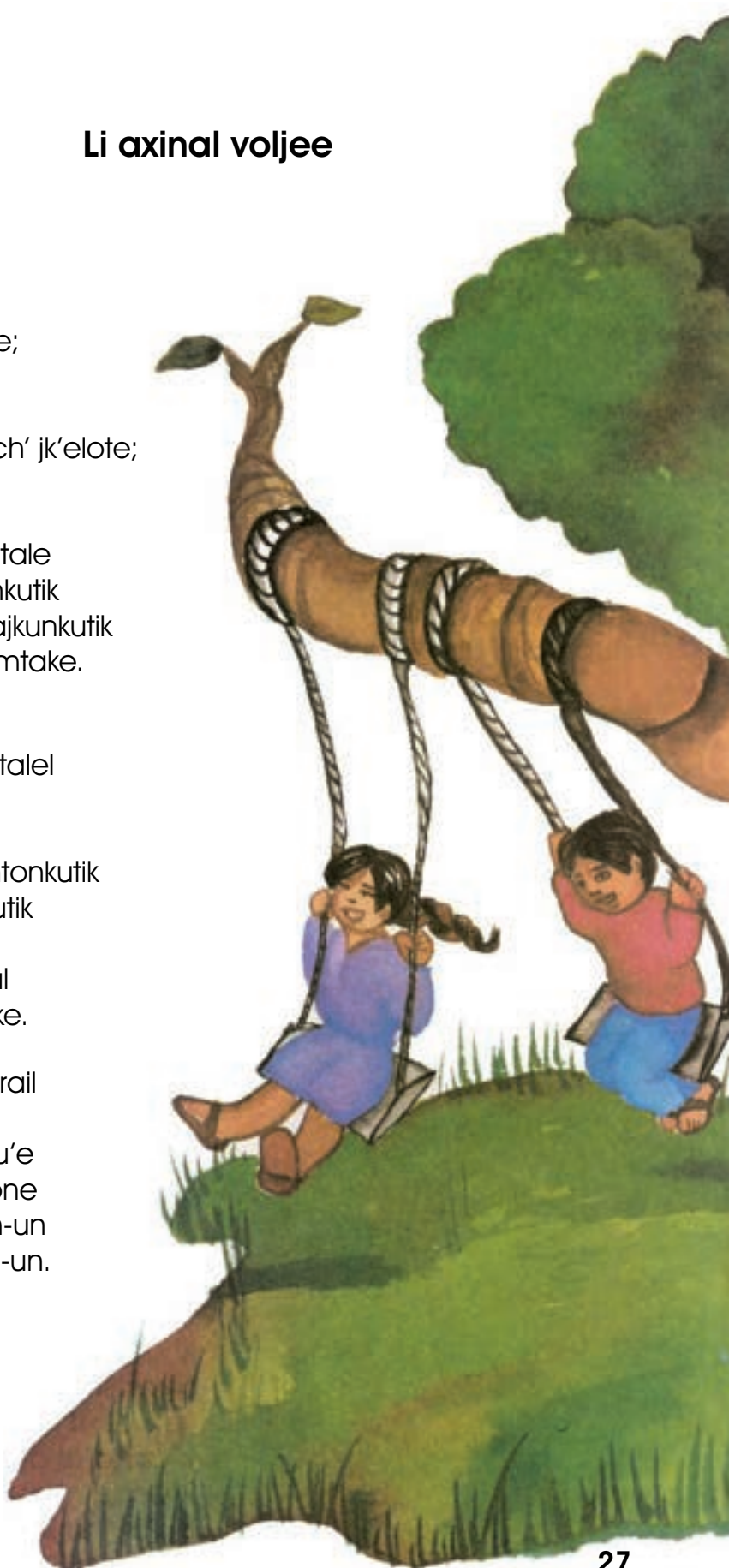
Laj spas ta bats'i
k'op: Diego Ruiz Sánchez

Li axinal voljee

Muk'ta Lilin te'
buy lavok'
buy lach'i
li' ta lekil yaxaltike;
oyxa sk'ak'alil
oyxa yorail
ti mu'yuk bu x-ech' jk'elote;
mu xlaj jna',
mu xlaj kal,
ti k'alal lich'ikutik tale
mal xvul muykunkutik
mal xtal ts'uyubajkunkutik
li buy nat li ak'o'mtake.

Nopen xka'i
k'alal chisutkutik talel
ta jujun k'in,
ta jujun paxku',
ch-ech' jkux ko'ntonkutik
ch-ech' ve'kunkutik
ta sikil avolon
ta yolon avaxinal
xchi'uk ti jchi'iltake.

Jna'oj ti k'alal yorail
chk'ex ti te'etike
ja'o chk'ex ti ak'u'e
ja'o chjel ta abone
ja'o cha'ach'um-un
ja'o chakeremaj-un.

Jun velta la jvaychintaot:
ti k'u to'ox x-elan
ch-ech' ti nichk'ine
xvolvun ti pepenetik
ta apat, ta axokone,
nojem ti mutetik
x-avlajet ta jujun sobe.

Pere tana li' une
k'ajom xa chkil
takin li achumanile
ja'xa no'ox chkil
tuch'bil li abek'tale;

oyxa bu chka'i
ch-ok'an ti mutetike
nomxa bu chkil
ch-axinaj ti krixchanoe;
ti kiluk k'alal tal
smilot ti vinike
lajtonan jpojot ti jechuke,
lajtonan jkoltaot ti jechuke;
li' une k'ajomxa kom
ta abik'it alabe
ta abik'it k'exole
k'ucha'al ana'obil
k'ucha'al ats'unobal
li' vok' ta jun yutsil balumile.

Ta xal k'ux-elán i'och ta chanvun li "Benito Juárez"

Ta sk'ak'alil 21 ta yual marso ta sjabilal 1806, iayan ta jteklum "San Pablo Guelatao", tey ta yosilal estaro "Oaxaca". Toj vokol laj ya'i, yu'un mu'yuk bu yojtakin li stot-sme'e. Li stots-me'e ja' sts'unbal bats'i krixchano li' ta slumal li Mejikoe... Li jo'one, k'ajomal to'ox kich'oj oxim jabil, k'alal ichamik li jtot-jme'e. Li jo'on xchi'uk li jvixtake tey laj nabanjbakutik xchi'uk juntotkutik yuts'yalal li jtote. Li juntote ja' sts'unbal bats'i krixchano ti "Zapoteca", sbiike. Mu epuk jabil ijelav, ichamike'uk li juntotake, teyxa libat jnabanjba ta stojol juntot mol "Bernardino Juárez", sbie.

Ta skoj ti mu'yuk k'usi xiktabunkutik li anima jtotjme'kutike, xchi'uk ti mu'yuk k'usi lek xlok' x-ayan yu'un li juntote; ja' no'ox ti lich'i jutuke lik a'mtejkun ta osil. K'alal oy bu ta x_o ko'm jutuk li juntote, laj schanu'mtasun ta sk'elel vun xchi'uk laj yalbun ti toj tunel mi jna'tik kaxlan k'ope. Li vo'nee toj vokol xi j-och ta chanvun li yala'm xnich'nabutik buch'u mu'yuk k'usi xlok'x-ayan yu'une. Toj tsots to'ox k'alal yala'm xnich'nabutik bats'i krixchanoe.

Ja' no'ox xu' xi j-och ta xchanel paleal; ja' yu'un li juntote laj yalbun ti ak'o ochkun ta xchanel paleale. Ta skoj ti k'usi ikich' albeele, i'ayan ta ko'on li sk'anel xchanel vune. Li ka'mtel ta osile tey ta smakulanun, ja' yu'un bats'i jutuk tajmek ijchan yu'un li juntote. Ti bu linakie, k'ajomal oy

to'ox jto'm jnaklej, ja' yu'un li teye mu'yuk snail chano'mvun. Teye mu'yuk buch'u to'ox xk'opoj ta kaxlan k'op. Li totilme'il ti oy k'usi xlok' x-ayan yu'une, ta stakulanik batel ta chanvun li yala'mxnich'nabik ta "Oaxaca". Li totilme'iletik ti mu'yuk k'usi oy yu'unike ta stik'ik yala'mxnich'nabik ta yajmoso li jkaxlanetike yo' tey xchanu'mtasatik ta sk'elel vun xchi'uk ta ts'i'm.

Ja' yu'un li jo'one, lik jnop ja' no'ox mi libat ta muk'ta lume, ti tey xu' k'usi lek ta jchane. Ja' jech tey lik jk'anbe li juntote ti ak'o xik'unbatel ta "Oaxaca". Ta skojnan ti lek ta xich'un ta k'uxe, mu'yuk xlok' ta yo'on yik'elun batel; ja' no'ox ta xalulanbun ti ta xk'ot sk'ak'alil ti ta xiyik'batele.

Li jo'on-e'uke, mu xlok' ta ko'on yiktael li juntote. Mu no'ox na'baj ya'el ti k'usi ta jpase, mi ja'nan lek ti chibat bu xu' ta xibijube, mu no'ox stak' na'el ya'eluk. Ta skoj ti tey xlo'lun ko'one, ta sk'ak'alil 17 ta yual "diciembre" ta sjabilal 1818, k'alal k'ajomal kich'oj lajche'm jabilale, lijatav lok'el ta jna, libat ta kakan k'alal "Oaxaca". Ta ak'ubalxa lik'ot, tey vayal lik'ot ta sna mol "Antonio Maza" ti bu ta x-a'mtej ta kiaraille.

Ta sbabatik k'ak'ale li a'mtej ta smak'lantasel xchi'uk ta xchabiel chonbolometik ta sventa ta jmak'lantasjba, ta skoj ti mu'yuk to'ox jtaoj lek a'mtele. Tey ta muk'ta lume, tey to'ox nakal jun bats'i lekil tuk'il vinik ti ta x-a'mtej ta spak'el libroetike. Li vinike ochem ta yoxkojal yajtunel li jtotik "San Francisco", sbie. Ak'o mi batem yo'on ta yak'el sba ta yajtunel jtotike; batem yo'on noxtok ti ak'o xbijubuk lek li keremtsebetike. Li vinik li'i ja' mol "Antonio Salanueva", sbi. Laj yak'bun ka'mtel xchi'uk laj yalbun ti ta stakun ta sventa schanel sk'elel vun xchi'uk xchanel ts'ibe. Ja' jech tey likom te naklej ta "Oaxaca" ta 7 yual enero ta sjabilal 1819.

Poxil ik'

Ta slumal li bats'i krixchanoetike,
oyto ep ta chop chonetik xchi'uk
mutetik.

Oyto ta tael t'ul, i'm, chitom
poy, te'tikalchitom, xchi'uk ba. Li
mutetike, oy ta tael xulem, joj, bakmut
tsijsij-ul, u'm, ch'ixtot, sion,
kulajte', puruvok, saktsa'al xchi'uk
yan ti mu tabaj ta albeel sbie.

Juju chop chonetik, oy stu yu'un li
krixchano, oy chonetik ti ja' no'ox
stu ta sventa ve'lil. Oy yan ti ta
xich' ti'el ta sventa ta xpoxta chame
letike. Oy j chop chon ti jtunel
tajmek ta sventa spoxtaobil chamele,
li chon ta xkalbetik sk'optale, ja' li
chitompoye. Li chitompoye, lek mu ta
ti'el, lek xtun ta sventa poxtaobil ik'.
K'alal k'ux kok jk'o'mtike, mi jti'betik
sbek'tal li chitompoye; tala xk'ixna
jbek'taltik, tala stup' mi oy ik' ta
jbek'tal jtakupaltike. Li slo'il
chitompoy li'i, k'otem ta jtojoltik ta
ye li molme'eletike.

Nopo k'usi

Ta jti' jolil
mu jk'ux jolilukun,
ta jts'uts' ch'ich'
ma'uk sots'un.

k'usiun...

Chixanav ta yaxaltik
oy chi'm jxulu'm,
ta xive' ta yaxaltik
ma'uk vakaxun.

k'usiun...

Chiatin ta k'ak'al, ta ak'ubal,
xt'inet kikats ta jpat,
lek lapalun ta pixolal
ma'uk krixchanoun.

K'usiun. . .

Nichimtik jbek'tal jtakupal,
nichimtik sba jve'el.
Chixanav ta balumil,
chixanav ta ik'.

k'usiun. . .

Li vete xchi'uk li kankrejoe

Jun so'm-ik'luman, laj stasbaik cha'kot chonetik; li chonetike, ja' li vete xchi'uk li kankrejoe, Ja' jech iyal li vete:

—¿K'usi ta xapas le'e kankrejo?

—Ta xisut batel ta jna —xi itak'av li kankrejoe.

—Chamvi'nalun tajmek, ta xa jti'ot tana —xi li vete.

Ja' jech itak'av li kankrejoe.

—¿K'uyu'un le'e vet? oy ep ave'el ta xkile, oy ep makom ta sventa ta xalo'e.

Li vete, jech itak'av:

—Ech'emxa ko'on ta slo'el makom. Li avi tanae ta sk'an ko'on sti'el kankrejo; ja' yu'un mu me xapojaba.

Li unen kankrejoe, lik nikuk ta xi'el; ta jlifel ivul ta sjol, jech laj yal:

—Xu' xati'un, ja' no'ox ti oy k'usi sk'an pasel ba'ie; ta sk'an ta jtsaljbatik ta anil. Likutik ta anil li'i k'alalto li vits le'e. Muykutik ta tsatsal muyel le'e.

Li vete, isch'un li tsalbail ta anile yu'un ta sk'an sti' li yajkontrae.

Li kankrejoe jech laj yal:

—Mi laj atsalune, slok'eluk avo'on xati'un; mi vo'on ijpas kanale ta jti' sbek' asat xchi'uk ta jlots' avok'. Ja' stojol li tsalbaile.

Li vete isch'un li tsalbaile, ja' yu'un teyxa lik atolajuk k'alal oxim.

—Jun, chim, oxim —xi li vete.

Li vete, xtolet no'ox sne ta anil. Li kankrejoe, ta skoj li sbijile, noch xi ta sne li vete. Li vete stsinojbe muyel ta anil. Li kankrejoe tey nocholbatel ta anil-e'uk ta sne li vete. K'alal ik'ot ti bu sk'oplal ta xpajik ta anil li vete, li kankrejoe isjip sba ta anil.

Li vete lik sa' li yajtsalvaneje, ja'to iyile, teyxa oy li kankrejo ta xokone. Ja' jtsalvanej ikom li kankrejoe. Ja' yu'un k'anmask'an li vete laj yak' li stojol tsalbaile; iyak' ti'batuk li sbek' sate xchi'uk jach' xi li yee, iyak' ta lots'beel li yok'e. K'alal iti'bat li sate, toj makel ik'ot li sate, li yok'e xch'ich'inajxa ikom. Li kankrejoe, xvuch'uch'etxa sni' ta spas

—iJo'on litsalvan! —xixa ta yo'on.

Li kankrejoe ibat xkux ta nio'.

“Ja' lek li jbijiltike, ja' xkom li jmuk'ultike”.

Por: Miguel Hernández Díaz
corregido:

Slike'm chameletik

Ta vo'ne tajmeke, li krixcha
noetike mu'yuk to'oxla sna' stsā
katik ta chamel. Bak'intik, oyla
bu ta xa'iik k'uxjol mi xi'el,
k'uxie. Ta k'un'untola, lik
ipajjuk ta yan chameletik.

Ts'akalto tajmek, k'alal likboluk
li krixchanoetike, lik
schopol k'elsbaik, lik schopol
k'oponsbaik. Lik smajansbaik.
Ta skoj ti lik stamik chopol
talelile; lik ayanuk li chamele
tike, lik ayanuk li k'ak'alsike.

Ta skoj ti mu nabaj k'usi chame
lale, epla krixchano icham.

Ta k'un'unto likla ayanuk li
jpikch'ich'etike; ta sventa ta
xich'ik poxtael li jchameletike.

Likla xchanik ti k'an k'ak'ale,
ti k'an orae, ti k'an kuxlejale.

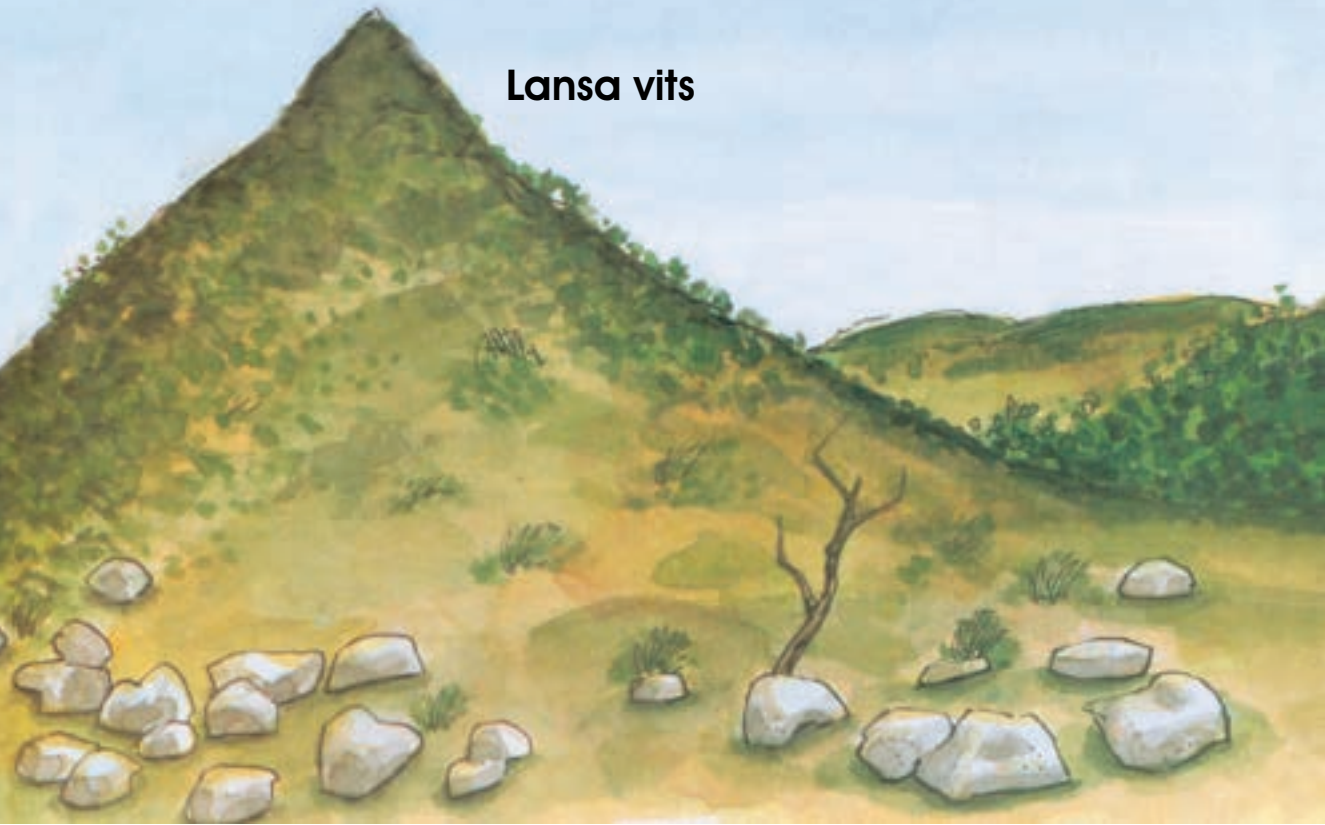
Teyxa lik stunik li kantelae,
teyxa lik stunik li nichime.

Tey ta k'un'un lik yojtakinbeik
spoxil li obale, li simale, li
jik'ik'ul-obale xchi'uk li
yantik chamele.

Li avi tanae, jech komem-o, ja'
to jech ta xpoxtasbaik li krixchanoetike.

Lansa vits

Tey ta yosilal slumal jchamo'etike, oy jun vits ja' sbi Lansa vits, sbi yu'unik li jnaklejetik tey nopol nakalike. Li sbi taje ja' jech laj yak'beik li jnaklejetik ta Chik'u'mtantike, ta skoj ti yu'un xko'olaj jech k'ucha'al jun lansae, li jolvitse. Li vits taje, naka ton yich'oj, toj vokol xi jk'ot tey ta jolvitse.

Li moletik ti sna'beik lek smelol li balumile, ta xalik ti ja'la sna sch'ulelik li Jsan Pavloetike. Ta xalik li molme'e letike; ti k'alal mi oy bu ta xla j jun yajval slumal Jsan Pavloe, li xch'ulele tuk'la tey ta xbat xkux yo'on. Li ta jolvitse, toj lek ta k'elo'm-osil yu'un toj ech'em toyol. Jech k'ucha'al li Lansa vitse, oy yan vitsetik ti ja'la xkuxo'm yo'on ch'ulelaletike. Tey ta stuk'il Nibake, tey xkom jun muk'ta vits. Li vitse, Axvits, sbi. Li Axvitse ta xalik li jsanantrexetike, ti k'alal ta xla j jun krixchano ti Jruis sjol sbie; teyla ta xbat sch'ulelik, teyla, ta xbat xkux yo'onik-o.

Tey ta yut li vitse, teyla tsanajtik epal kantela, jujubej kantelae, ja'la sk'ak'alil jujun krixchano. K'alal ta xtup' jbej kantelae, tala xla j ti buch'u ja' yorae.

Mol Akuxtin xchi'uk snich'na'm

Jun mol ja' sbi Akuxtin, tey nakalik xchi'uk snich'na'm ta Jol-o'mtik. Li snich'na'mtake oy jo'vo'ik; oxvo' muk'tik kere metik xchi'uk chavo' tsebetik. Li jnaklej chkaltike, oy chabej snaik, li jbeje ja' snail svayebik, li schabejele ja' spaso'm sve'elik. Tey ta spaso'm sve'elike, skotol ik'-osil tey setelik ta ti'k'ok. Li yajnil mol Akuxtine, ja' sbi Xtona. Li Xtonae, ja' yakal ta span xchenek' xchi'uk yakal ta span skajvel sventa ta xuch'ik. Li tsebe ja' yakal ta xjuch' mats' sventa ta xich' batel ta yok'omal yuts'yalal ta a'mtel.

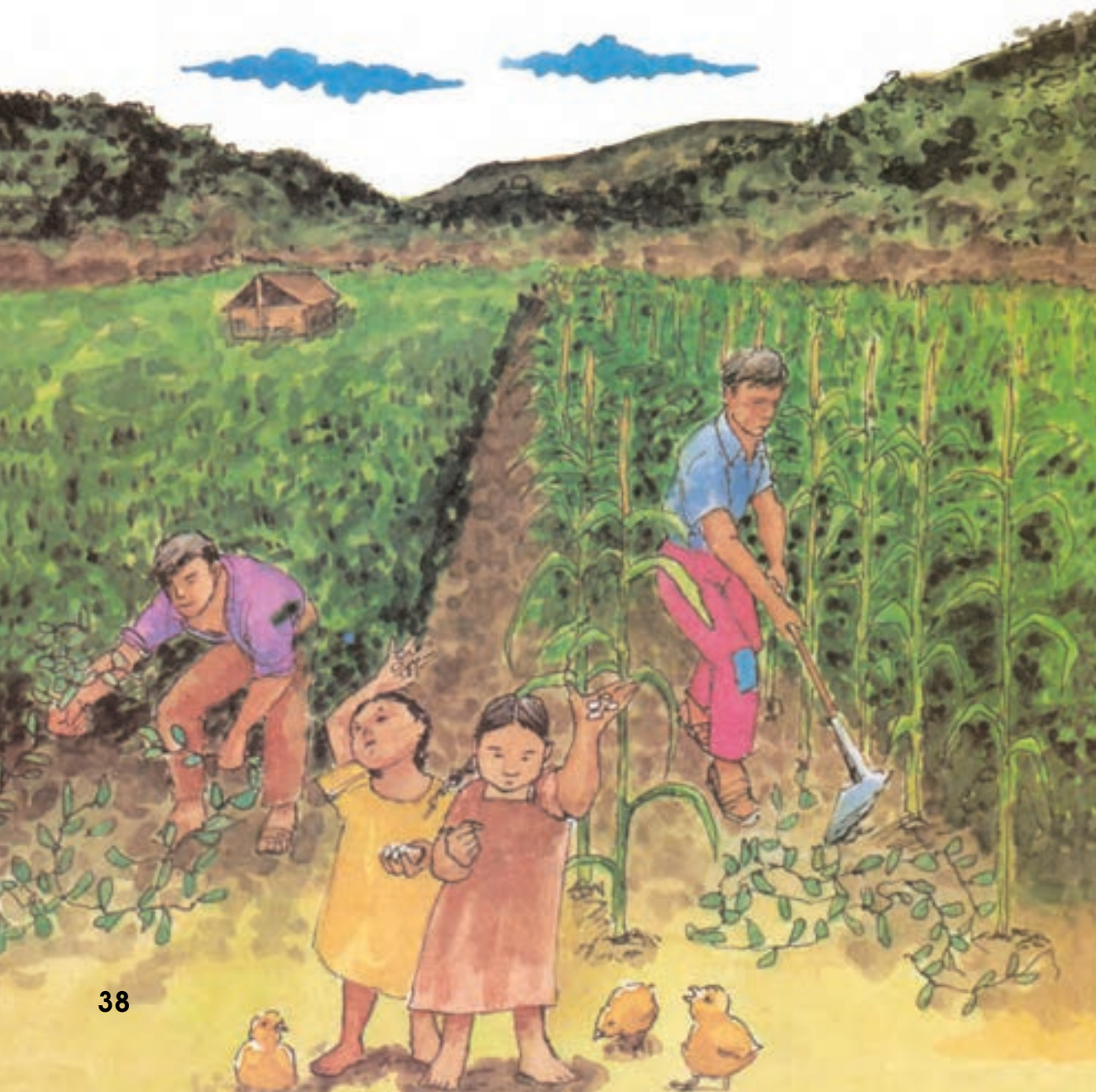
Li mol Akuxtine te ilik lo'ilajuk, xi ilik yal srason:

—A'io ava'ik lek keremetik, chkil ti k'alal chilok'e oy ep keremetik ti mu x-ich'vanik ta muk'e, spasik no'ox ti k'usi sk'an yo'onik spasele. Yu'unme le'e, mu me stak' jech jpastik.

K'elo avilik li vu'une, molunxa; yu'un ti k'alal lich'i vo'nee, lek laj yak'bun mantal li anima amoltotike. Ja' yu'un li avie, ja' jech ta xakalboxuk e'uk, lek xach'unik li jmantalkutik xchi'uk ame'ike. Mi oy bu xanup achi'ilik ta be, mi buyuk no'oxe, lek xak'oponik. Mi mol, mi me'el anupik ta bee, lek xavich'ik ta muk' xchi'uk k'ejebaik ta be, ak'o jelavuk ba'i li moletike. Mi ja' jech chapasik ti k'usi ta xkale, jal ta xtal li ach'ielike. Mu xaval ta avo'onik ti vu'un keremun, lek tsots ko'on, k'ejo aba vo'ot uni mol xachiike, le'e mume stak', tame xak'butik mantal li jtotik ta vinajele.

Jech no'oxtok, mi ta xak'anik lek ta xtal li achobik xchi'uk
achenek'ike, lek xavich'beik sk'ak'alil ta sts'unel. Mi lek
ich'ie, lek xavak'intaik, lek xatuk'ulanik li ats'unbalike.

Vo'oxuk tsebetik, k'alal mi mu'yuk xla'j yu'unik li sve'el
avalak'ike, lek xatamik li sat ixime. Yu'un li sat ixime ja'
sbek'tal stakupal yak'oj komel li jme'tik ta vinajele, sventa
ja' jech ta xi smak'lintautik komel yu'un —xi lek ta mantal
li mol J-akuxtine.

K'ux ak'al

Oyla lek krixchano nupunemik, bats'i lekla ta sk'uxubin-sbaik, lekla yo'onik ta xkuxiik, ti ta ak'ubale ijulavla ti malalile k'alal iyil ti yajnile, ti teyla ta xvay ta xokone ch'abalxala ti sjole, likla snopilan-un k'usi ti ta spas-une, yolel to'oxla ta snop ta sjol-un, k'alal iya'i-une oy k'usila te ta x-och talel ta ti'na-une, sk'elolja k'alal xbalaletla ochel ta ti'na-une tuk'la sk'elolj ech'el ti yav k'ok'-une, tup'emla ti k'ok'-une, ja'nola iyil-un, likla sk'ux ak'al-un k'ala po'o txa ta saku'm ech'ele ja'tola xbalalet ech'el ti bu ti sbek'tale, a ti smalalune mu'yukla bu ta xnik tajmek un, ja'nola yilolj ti k'usi ta spasulan ti yajnil-une, k'alal isaku'm-osil-une muk'usi yilelun, ti ants-une likla lo'ilajuk xchi'uk li smalal-une, a ti sma lal-une iyilbela li stanal ye- une, toj ik' ti stanal avee, xutla ti antse ja'nola iyal-un mu jna' xila-un, li smalal-une ilinmxala tajmek-un, iyalbela skotol ti k'usi iyil ta ak'ubaltik-une, a li ants-une, muxala xk'opoj ik'ot-un, ali vinike ja' no'oxla iyal komel-un muxa jk'an jchi'in yu'un le'e mu jti'vanejot, mu j-ak'chamelot, mu jk'ux ak'alot tame xi bat-un, xi no'oxla komel-un.

Me'il

Me' amuk'ul ta jk'anbe,
kajvaltik ta vinajel,
k'uxi xavil-oaba,
xchi'uk nat akuxlejal.

Lavak'untal ta balumil,
vo'ot laj amak'linun.
Chak'an ta jsa'be stuk'il
li'i ta yut chano'mvun.

Li'i ja' ak'ak'alil,
nichamajuk avo'on-o
sbatel osil balumil,
ak'o mi mu'yuk atak'in

Totil

Jtot, k'alal bik'itun to'oxe,
mu to'ox xkilbe stuk'ilsmelol
ti toj lek k'ux ta avo'one;
laj apetun, laj ajaxbun jol.

K'alal nom osil oyune,
mu'yuk jech-o osil balumil
chka'i; yu'un nopemun lek
ta ave, ja' no'ox atuk toj lek
alo'il.

Ep k'usi laj ats'ikaba
ta stunel ta jkoj, ja' yu'un lek
xkuxet ko'on avu'un.
Xmuyubajuk li avo'one'uke,
jk'anojot.

Li oxvo' sbankil yits'in sbaik jtsakchoyetike

Ja'la jech slo'ilal li muk'ta
uk'um yuk'mal li muk'ta
makbilvo' yu'un Ankosturae. Li
ba'ie oy to'ox ep schoyal
xchi'uk skamaronal.

Tey nopol ta uk'ume, tey
xkom jun ejiro ti stenlejal
Chalchi sbie. Li'i, tey xkom
ta yosilal munisipio Karansa ta
yosilal Chiapas. Li ta ejiro
taje tey nakalik li J-urvinaetik
sjol sbiike. Jun jnaklej J-urvi
naetike oy oxvo' skeremik. Jun
k'ak'al li oxvo'ike, ibat ta
tsakchoy; yich'ojikbatel slansa
tak'in, xotxot stak'inal
tsako'm choy xchi'uk snenal
satil ta sventa sk'elo'm osil
ta yutvo'.

Li bankilale, ja' ichanu'mtas
van. K'ux-elan ta xchapanik li
tsako'm choyetike. Li bankila
le istik'sba ta mukulvo' ta
sventa ta stsak kamaron. Li
o'lol its'inale ikom ta ak'ol,
li k'ox its'inale iyak'sba ta
yolon yok li uk'ume.

Li o'lol ists'inale, ja' ba'i
itsak yu'un li choye. Li k'ox
its'inale, mu'yuk k'usi stsak
yu'un. Li bankilale itsak yu'un

junuknan kilo ta kamaron. Li
skamaron istsake, tik'xut ta
smoral.

Ta k'unto li k'ox-its'inale lik
avanuk, lik sk'an koltael ta
sventa slok'esel li choye.

K'alal lik snittbeik sch'ajnul li
stsako'm choye, laj ya'iik ti
toj ole.

K'alal ikajtsaj lok'el yu'uni ke, iyilik ti ja' sbakil animae. Laj yilik ti ti'bil ta choy li sbek'tale, tey laj yilik noxtok ti ta sk'u' itsakbat lok'el ta tsako'm choye.

Li oxvo' keremetik ti sban kil yits'insbaike, ilok'ik ta anil; ibatik ta snaik. Bat yalbeik ta anil li stotsme'ike.

Li totilme'iletik ibat yalbeik li j-a'mteletik ta ejiroe. Li j-a'mteletike ibatik ti bu oy li sbakil animae. K'alal iyilik li animae, lik spasbeik s-aktail. Li ta vune, tey tsakal ikom ti mu'yukxa xu' ta xich' tsakbeel schoyal li uk'ume. Li mantal li' ja' ta sventa mu xi'ik li krix chanoetike.

Li avi tanae, ta xalik li krixchanoetike ti jbel sk'oplal-o mu'yukxala ta sti'ik choy li yuts'yalal J-urvinaetike; yu'unla ta xalik ti naka krixchano ta sti' li choyetike.

Li choyetike, mu ja'uk no'ox ta bek'et ta snojes sch'utik. Li choyetike ta slo'beik svomo lal li uk'ume xchi'uk k'usitik k'a'epal ta staik ta uk'ume.

Li choye toj lek ti ta jti'tike, yu'un toj lek ta xak'iptik. Li bik'tal ololeti ke, sk'an ti lek ta xve'ik ta choye, ta skoj ti yu'un yakalikto ta ch'iele.

Laj slo'ilta ta kaxlank'op:
Profra. Rosario
León Aguilar.

Slo'ilal lekil jchanvun

Li J-antun xchi'uk li Jmarkuxe, ja' cha'vo' keremutik ti yakalik ta chanvune.

Li J-antune toj lek baxbol ta chanvun. Ochemxa ta schanibal jabil schanel li vune. Li kerem li'i, mu'yuk bu komem junuk jabil, skotol jabil ta xjelav ono'ox ta schanel yan vun. Li Jmarkuxe, mu sk'upin lek schanel li vune. Ak'o mi stsa kojxa vo'm jabil yochel ta chanvun; ja'to no'ox yakal ta xchan li yoxibal vune. Li J-antune lik sjak'be li schi'ile:

—¿K'ucha'al ti mu xak'upin lek li schanel vune? —xi li J-antune.

—Ma'uk ti mu jk'upine, yu'un mu'yuk k'usi lek xlok' x-ayan yu'un li jtotjme'e. Oy bak'intik mu'yuk jkualerno, oy bak'intik mu'yuk k'usi xits'ibaj-o. Ja' yu'un tey ta xi chibaj-o —xi li Jmarkuxe.

—Mo'oj Markux, ak'bome yipal schanel li vune, mi ichan ku'untik lek li vune, buuk batkutik; xko'olaj

k'ucha'al lek jamal jsa tik. Mi mu jchantik lek li vune, toj abol jbatik ta xi jbat, yu'un xko'olaj k'ucha'al makal jsatik ya'eluk. Mu stak' xi jbein, mu stak' bu xi jbat yu'un ko'ol xchi'uk mu xkil jbetik ya'eluk —xi ta biju'mtasvanej li J-antune. Ta skoj ti lek xchikinta man tal li Jmarkuxe, iyak'be yipal schanel li vune. Li avitanae, staoj lek ya'mtel ta jchanu'mtasvanej ta jun chano'mvun. Ja' tey ta xvinaj ti melet ta xtun li chanvune.

Nopo k'usi

Sak lilok' ta jna,
ta osiltik li yaxu'm.
Sak li cha'och ta jna
jech k'ucha'al li lok'.
K'usinan . . .

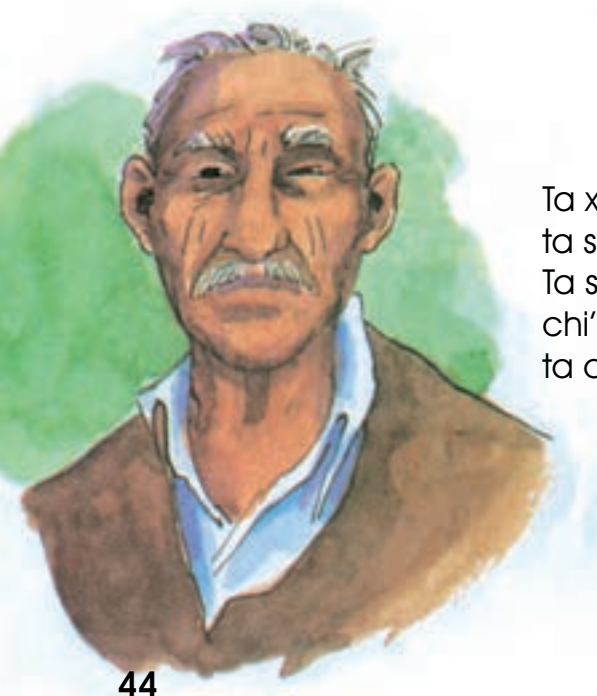
(Ixim)

Jun ants

toj ants xa'isba,
pak'noch no'ox sk'u',
mu xvinaj snaul
sts'isbenal sts'isom.

K'usinan. . .

(Me'kaxlan)

Ta xanav ta chani'm yok
ta sbik'tal.
Ta smuk'ul ta xanav ta
chi'm yok,
ta oxim yok, k'alal ta xmoli'm...

K'usinan. . .

(Krixchano)

Jpaxyal vinik

Oyla jun vinik toj lekla xa'i xlok' ta paxyal, oy to'oxla cha'kot snutsolajel ts'i', toj nomla ta xbat sa'ik chonetik; ja'tola ta sut ta sna mi itsak jkotuk chone. Ja'la jech ta spas cha'koj, oxkoj ta xemana. Jun k'ak'al ibat ta ja'mnaltik, snopojla ta xbat ta nuts te'tikal chij. K'alal ik'ot ti bu snopoje, lik stik' sts'i' xchi'uk tey i'och ta osiltik li ts'i'etike.

Li vinike teyla smalaoj ta xti'van li sts'i'take; ja' no'ox ti ch'ayal ik'ot yo'on k'alal ik'ot j-o'lol k'ak'al xchi'uk ti imalu'm k'ak'ale, mu'yuk bu xvinaj sti'vanel li sts'i'take xchi'uk mu'yukxa sutike; ja' jech li vinike lik yat yo'on; mu'yukxa sts'i' isut ta sna, ch'ayem ikomik; ja' jech ichibaj yo'on li vinike iyikta li sa'el chone xchi'uk icham ta at-o'onal ta skoj li sts'i'take.

Chanvun ta ya lum

K'alal ilik li chanvune, nom ibat xchanvun li Jlole.
Li Jlole tsutsemxa yu'un schanel li schibal vune. Taxa xlik
xchan yoxibal vun. Li bik'it Jlole, ibat k'alal slumal jsots'le'm
stsutsesel schanel li vun ta primariae.

K'alal ik'ot ti bu ta xchanvune, toj lek iyil li balumile, teye oy
turasnu, oy mantsana xchi'uk oy lek pera ta lo'el. Ti k'usi toj
lek laj yile, ja' li tey ista epal jchanvune. Tey ista jun xchi'il
ta chanvun Jmateo sbi. Li Jmateoe, likem talel ta yosilal
Tojolaval. Li xchi'ile, sna' xk'opoj ta bats'i k'op. Ja'
no'ox ti k'usi vokole, ja' ti mu a'ibaj li sk'ope, yu'un mu
kko'olaj k'ux-elan sbats'i k'op li Jlole.

Li Jlol xchi'uk li Jmateoe, lek ilaj xchi'insbaik ta lo'il, tey laj
yalbesbaik k'usitik oy ta yosilalik ta jujuntal. Li
jchanvunetike, tey laj ya'ibeik smelol ti jtunel tajmek
xchanel li kaxlan k'ope. Ta skoj ti snaik xk'opojik ta kaxlan
k'ope iya'ibesbaik li slo'ilike.

Jech k'ucha'al mu'yuk bu ista svokolik li jchanvunetike;
sk'an ti ta xkak'betik yipal schanel e'uk li kaxlan-k'op
ti jtunel ta sbejel yosilal Mejikoe.

Li kaxlan k'ope jtunel tajmek, buyuk batkutik ta sbejel
yosilal Mejikoe. Ja' yu'un sk'an ti jujunutik ti yajval
yosilalutik Mejikoe, sk'an ti lek jna'tikuk li k'ope ta
sventa ta xtun ku'untik buyuk xanavutike.

Li j-ilvaneje

Jun k'ak'al tey chotol ta sna li mol Jtelexe. Ta skoj ti tsots ia'mtej ta sobe puk'lijem tajmek li yok sk'obe. Li mole jech isk'opon li yajnil:

—Ants, ak'bun jpuk'uk mats'; mu'yukxa ta xive' vayel, yu'un toj lubemun —xi.

—Lek oy, malao jlikeluk ta jmla siku'm jutuk li k'ak'alvo'e; yu'un toj k'ok'to ta puk'el —xi itak'av li antse.

K'alal isiku'm jutuk li ya'al li antse; iyanil puk' li mats'e.

Li vinike, jlikel iyanil uch'. Ta skoj ti toj lubem ta a'mtele;

laj sk'i spop xchi'uk stas, ta jlikel no'ox i'och svayel.

Li mol Jtelexe, lek nabil sk'oplal ti toj lek sna' ilole.

K'alal lekxa' ox ochem svayele; tey ik'ot cha'vo' kerem viniketik.

—Mi li'oyote juntot —xiik k'otel li keremutike.

—Li'unkutike —xi li yajnil mol Jtelexe.

—Ta jk'an ta jk'oponkutik, yu'un tal jk'anbekutik vokol —xiik li kerem viniketike.

K'alal ijulav li j-ilvaneje, lik xchi'in ta lo'il li cha'vo'ike. K'alal iya'ibe sk'oplal ti yu'un oy jchamele, jlifel lik xchapansba. Tsak xut snuti', jlifel isa' svomol ti jtunel yu'un ta k'elvaneje. K'alal ichapi yu'un li svomole, ibat xchi'uk li cha'vo' keremutike. Ta skoj ti anil ixanavike ta muk'ta jlifel ik'otik ti bu oy li jchamele.

Naka no'ox ik'ot li j-ilvaneje, isk'el li jchamele; tey laj yil ti ja' chakal ta xa'i li jchamele. Ta anil iyalbe li yajval nae ti ak'o sa'ik tanal tone xchi'uk ti ak'o stik'ik ta k'ok'e. Li yajval nae, jlifel isa'ik li tone. K'alal tsajubem ta k'ok' li tone, istik' ta ya'lel li poxile, jlifel ilok' ep sjo'm. Ta skoj ti ita'aj li chakale, ta yok'omal no'ox it'om. Ja' jech ipoxtaj li jchamele.

Li yuts'yalal li jchamele, xmuybajik ikomik, ja' jech ischuk beik sve'el sutel li j-ilole, lek oxbej sbek'tal te'tikalchij ikakanbat ta yot. Xmuyubaj isut ta sna li j-ilole.

Ta skoj ti jujun velta ta xk'ot ta poxtavaneje, ta xich'ulan ono'ox batel ta sna jutuk matanal. Li sch'amaltake, nopemik ti k'alal ta xk'ot stotike, yich'oj ono'ox k'otel jutuk k'usi sk'an tunele.

Li ya'mtel jun j-ilole toj tsots yu'un li a'mtele, mu'yuk sk'ak'alil, mu'yuk yorail. Mu'yuk sk'oplal mi ak'ubaltik, yu'un mi oy jchamele, sk'an k'elel.

K'uktoj

Vu'un k'uk'tojun ta xich'i bu oy sikil osil xchi'uk mi ta k'ixin jutuk li balumile, pere bu lek chka'ie ta vitsvitsaltik ti bu lek yoxe, xchi'uk ta ch'entik ta jujun slomol spulul vitsetike.

Ja' te lek yox chataik ta ilel li jkuxlejale, lek xvinaj ta nom yoxik li jk'o'mtake, tey chinikulan ta uni k'unil ik', te xava'ik xchajajet li kanale, ep ta chop jbonaltak.

K'alal ta saku'm talel li balumile, ali uni mutetik ti te luchajtik chvayik ta jk'o'mtake, a ti mi julavike te ta xlich' yuni xik'ik ta x-ok'ik-un, ta xvilik ech'el ta xbat sa'ik sve'elik.

K'alal mi ivul talel ti yuni xojobal li jch'ultotike, ja'to chijulav ta sk'elun tal ko'ol xchi'uk chists'uts'unun li sk'ixnale.

Te nakatsaj chinikulan, li sjo'm ak'obal li sk'elanbe li jch'ulme'tik ta ak'obale, ta jbajes yalel li tsonte'etik te k'i'il ta kolone, ti ta jkevale, solel lek sputspun xko'laj chak' tek'obal yilel ak'bil ta lumtik.

Xchi'uk ta kaxinale te ta xkux yo'ontonik li uni te'tikal chijetike, jun yo'ontonik ta x-anilajik ta te'tik, te ta xuch'ik vo', ta slek'ulanik li kibeltake, ali bu chk'ot kotiukik ta ti' uk'ume te noj ch'iemik li sts'ilelal li vo'e, jech k'ucha'al tey xvok' vomoletik lek alak' sba snichimal.

Mu xch'ay ta avo'ontonik, li vo'e li' oy jk'ejoje mu xavilik ja' ta jk'anbe talel li jtotik ta vinajele, ti sk'an oyuk no'ox x-ayan talel li sat vo'etike, k'alal x-ayan tal li sat vo'e jun ko'ontontik xnichimaj li balumile, alak'sba syaxts'ijanil li vo'e, ko'ol xchi'uk nen yilel, oy no'ox ya'lel ats'unobik ti yo' lek xach'iik-oe, pere k'ustu-un mu xavak'ik pertonal toj toyol xats'etvanik, xchi'uk xch'ayxa xava'ik k'alal bik'itoxuke te puch'uloxuk ta jkeval chajch'ipik lek siket chava'ik, ja' no'ox jech xtok k'alal xtal ava'ik lajel chamele ta xibat jchi'inot xtok, k'alal xataik ora xachamik ta jmoje ta xibat jchi'inoxuk k'alal amukinalik.

Mi xana' xak'uxubinvanike, mu me xavilbajinikun ¿Pere k'uyu'unvan lok'el xalomesvanike?. Ali vo'nee cha'a jun ko'ontonkutik te jnet'net'jbakutik ta jot ta jot, jech buch'u xcham ku'unikutike, pere yu'un sta xa smolibel, jalxa ch'i, pere teto kikojkutik ti yo' mu xbaje.

¿Veno pere k'ucha'al-un, ti toyol xachik'vanik ta k'ok'e?. K'elavilik ti mi lok'el xamilvanike, li balumile ta xlu'mtsaj mi ja'ukxame x-ayan lek yox xvinaj li stsonte'ale, mi ja'ukxa xavilik oy svomolal snichimal li balumile.

Vu'un k'uk'tojun, vu'un achi'ilikun te nopol ch'iemun ta ats'elik, k'elikun, tuk'ulanikun, mu xalomesikun, mu xachik'ikun, mu xatsutsesikun ta jkotoIkutik, ak'ik ch'iikunkutik ti yo' lek xach'iik, xavich'ik lek ik', xchi'uk avala'm anich'nabik.

Laj spas: Mariano López Méndez.

Instituto Chiapaneco de Cultura
febrero 1993, No. 4

Laj yich' tuk'imtasel lek li lo'ile.

Jnutsolalej jmilchij

Tey ta jteklum Lamalton sbi, ta munisipio "Venustiano Karansa, sbie; nakal jun vijnik Javier Maldonado de la Kruz, sbi. Li vinik li'i, toj lekla xa'i nuts te'tikalchij. Jujun venita ti chk'ot ta mil te'tikalchije, tala smil cha'oxkot tajmek.

Ja' no'ox ti ilok'la jun k'ak'ale, mu'yukla ista jkotuk.

Teyla lik stik'sba ochel ta a'mnaltik, ta sventa st'unel li chije. Ta k'untola tey ista jkot muk'ta machu ti jutuk mu sta jun metro stayleje.

Tey lik stuk'a, li chije mu'yu kla bu xlom; xch'ak no'oxla osil batel ta vitstik. Ta skoj ti yo'onuk tajmek ta smilel li chije; li vinike inamajla batel tajmek ta sna li vinike. K'alal iyil li vinike, teyxala xlok'xbat ta sts'ak jteklum Karansa. Bats'i malxala k'ak'al tajmek. Li chij ti snutsoj batele isakch'ayla. Li vinike ilu'mtsajla tajmek, tey chotxi ta jbej muk'ta ton. K'al tey chotole, lik ya'i ti oy buch'u ta xjajantaat ta

nome ta skoj ti mu'yuk xmil yu'un li chije. K'un'k'unxa isut ta sna ta skoj li lubele. Ta yoxibal k'ak'ale likla ipajuk ta k'ak'alsik, likla situbuk; ta k'un'k'un icham-o li vinike.

Na bolom

Ta vo'ne tajmeke, oy to'oxla jun paraje ti **Na bolom** sbie. Tey ta parajee, teyla nakalik epal krixchano. Li ta paraje taje, teyla nakal jun mol ta sti'ti' li parajee. Li mol taje, mula sna' xi'. Toj lekla xchi'in ta lo'il li te'tikal bolometike. Ti spatxokon snae; xch'ulch'un no'oxla tajmek. Skotol ak'ubal; Teyla stsaletik li te'tikal bolometike. Jujun ak'ubal, teyla joybil ta bolometik li mole.

Yu'un li bolometike, toj lekla sk'upinbeik slo'il li mole —iAbolsba li mole! Tey yil sba, ak'o vayuk li kamikotike.

Ja' lek mu jti'tik —xi li te'tikalbolometike.

Jun k'ak'al li mole, lik lo'ilajuk ta yo'on:

—Tana li'i mu'yukxa ta jchi'in ta lo'il li te'tikalbolometike. Lilu'mtsajxa ta xka'i.

—xila li mole.

Li mole likla slats ton ta spatxokon sna yo' mu xnopojik li bolometike. Li bolometike, isokla yo'onik, ja'la jech lik yalik:

—Ja' lek jti'tik li mole, avilikxa ti mu sk'anxa xchi'nutik ta lo'ile —xila jkot bolom,

—Melel ava'uk, ta xvinaj ti mu'yukxa ta yo'on ta xchi'nutik ta lo'ile. Mu jna' mi avilikxa ti lajxa sjoymak ta ton li snae

—xi yan bolom.

—Lajxa kilikutik —xiik skotolik li bolometike.

Ja' jech li bolometike, lik xchapik sk'opik k'usi ora ta xba sjula'anik li mole.

Jun ak'ubal k'alal batem xch'ulel ta vayel li mole, ik'otik li bolometike. K'alal iyilik ti lek vayale, lik tsajtsaj lo'ilajikuk li chonetike.

"Li lekil o'onile, ta syamajes li k'ak'al o'onile" ...

Mume xa'ilin cha'a ch'ul te'ak'etik

Jechuk cha'a ch'ul te'ak'etik
mume xavich' ta muk' te jmule,
tame xik'opoj cha'oxp'el, ich'un me ta muk',
tame xajbojot,
tame xakuts'intaot,
tame xa jsep',
tame xa jtuch',
ja'me tskoj ti sbel jch'ute,
yu'unme chivi'naj,
yu'unme ch-ok' koljnich'on.
Ja'me yu'un mu xavak' ta muk' ti jmule.

Li'me kejelun ta asat-avelove,
li'me vuts'ulun ta avokike
li'me kujulun ta avibelike.
Ak'unme ta muk' ch'ul vits
mume xap'aj te jlo'ile.

Ch'ul vitsetik,
ch'ul te'etik,
ch'ul ojovetik,
jch'ul totak,
mume xapakik uts'in li jmule
yu'unme chvi'naj te avol-anich'one

Kolavalme uts'in ch'ul te'etik;
ja'no jech lik'opoj cha'oxp'el
k'usi lok' ta ke, k'usi lok' ta ko'onton
ja'me tskoj te vi'nale,
ja'me tskoj te jch'ute,
ja'me tskoj te jnich'nabe,
ja'me tskoj te kalak'e,
tame xits'unulaj ta abek'tal.
Mume xailin, ch'ul balumil.

Ja'me yu'un li' xivulvun taavoke
ak'o xiech' ta lek, mu'yukuk k'usi jmaki ta jbe,
mu'yukuk k'usi xiyuts'in ta ka'mtel, makome skotol,
te avalak'e,
te ats'unube,
te anich'one,
te achon abolome,
yu'unme ta jts'un sbel jch'ut

yu'unme ta jpas yav jts'unu'm.

Laj spas: Jvet Komix Peres

Likem ta: Vichupan

Laj yich' tuk'imtasel lek

li lo'ile

Instituto Chiapaneco de Cultura

“Rigoberta Menchu”

Jbainej Smatanalil Sa'ulanel Lekilal 1992

“Li jbie, ja’ Rikoverta Menchu. Kich’ojxa oxim xcha’vinik jabilal. Ta xkal ava’iik ti k’usi jchanoj ti mu’yuk bu laj chan ta vune xchi’uk ti mu’yuk bu laj chan jtuke. Yu’un k’usi jna’e laj chan xchi’uk jchi’iltak ta naklej. Li’i ja’ li k’usi ta jk’an ta xkalbe sk’oplale, Vokol ta xjul ta jol skotol k’usi kiloje; yu’un oy bak’intik ti ep vokol jtaoje. Ja’ no’ox jech noxtok bak’intik ti lek ikil xkuxetel ko’one. Li k’usi tsots sk’oplal ta xka’ie ja’ ti mu jtukuke

jech jkuxlejale yu’un li kuxlejaj taje, ja’ jech ep xkuxlejaj li yajval yosilal Vatemala ti abolsbaike.

“Li jkuxlejale xko’olaj k’ucha’al xkuxlejaj li yajval jteklumale”.

“Li jo’one mu’yukto ti xmelolin lek ku’un li k’opojel ta kaxlan k’ope, li’i ja’ ta skoj ti mu’yuk ijchan vune. Mu’yuk bak’ni lilok’ ta jlumal, mu’yuk laj kich’ chanu’mtasel. K’ajomal yich’oj oxim jabil ti lik jchan kaxlank’ope, xchi’uk ti lik jtun ta k’opojele. Toj vokol ta chanel k’op k’alal ta joltik no’ox ta jchantike, mu xko’olaj k’alal ta jchantik ta vune...

Ja’ jech ta xlik k’opojuk li svun ta xal: Ja’ jbi Rikoverta Menchu, ja’ jech ijulav jch’ulel; ti iyich’ ak’el ta ojtakinel ta 1985, ti ja’ xkuxlejaj jun me’ bats’i krixchano maya-kiche sbie, ti likem talel ta Vatemalae. Jech ti k’ux-elan laj yal ti jech xkuxlejaj skotol yajval

steklumale. Li ta vun taje,
tey ta xalbe sk'oplal svokol li
Rikoverta xchi'uk li
xchi'iltak. Tey ta xak' ta oj
takinel li stalel stot-sme'e;
xchi'uk ti k'usi ta xich' pasel
k'alal ta x-ayan jun olole, mi
ta xju' jun nupunel, mi ta xju'
ovol mi oy buch'u ta xlaj,
k'uxie.

Ta sventa li slo'il ta vune,
iya'iik li yantik lum ta balumj
le li svokol bats'i krixchano
ta Vatemala. Li vokol li'i ja'
li vokol iya'i li Rikoverta;
k'alal tey i-a'mtej ta
kajvelaltike. Toj ech'emto
itsatsu'm svokol k'alal iyich'
ak'beel svokol sme' k'alal
imilate xchi'uk li sbankil ti
yich'oj vaklajune'm sjabilale
ti iyich' chik'el ta milel
xchi'uk yan xchi'iltak.

Ja' tey icham-e'uk li stot k'a
lal yich'oj to'ox juku'm
xcha'vinik sjabilale. Li'i ja'o
k'alal ilaj ta k'ok' li snail
ya'mteje'm jk'opojel yu'un
Espanya ta
Vatemala.

Ja' jech li Rikoverta, tey
lik yak' yo'on skoltael li ba
ts'i krixchano ta yosilal
Amerika, sbi balumile. Ja'

jech tey ta xal batel
sk'oplal lekilal ta sbejel
ba'umile. Li k'usitik iyich'
alele, ja' jechtik li xkuxlejal li
ants ti iyich' ak'beel li
matanal ta sventa sa'el lekil
kuxlejale.

Li jventainej ak' matanale,
ti k'alal iyal buch'u ta xich'
li matanale, jech laj yak "Li
ants li'i, ja' svinaje'm li
sk'anel lekil kuxlejal ta stojol
juju chop krixchanoe ta
yosilal amerikae, xchi'uk
ta sbejel balumile.

K'alal iyich' ak'el ta na'el li
k'ope, istakbeik talel spatol
yo'on li Rikoverta, jujun
nasionetike.

Li antse, bik'it iyak'sba
k'alal isutes li patobil
o'onile:

“Ta jch’am li matanale, ta
skoj ti yu’un ta x-ich’e ta
muk’ li sbalumilal amerikae
xchi’uk ti yu’un ta
stsatsu’mtas o’oniil ta sventa
sa’el li slekil kuxlejal li
krixchanoetike. Li’i ja’
svinaje’m yich’el ta muk’ li
bats’i krixchanoetike...”

“Li jt’ujele, ja’ svinaje’m
sk’anel li kuxlejale xchi’uk li
sk’anel siketel kuxlejal ta
Vatemala...”

“Li matanal li’i, ja’ slaje’m
ti ts’ijil li Vatemala...”

Li buch’u oy ta yok ta
sk’o’m li slekilal krixchano ta
Mejikoe.

Laj yalbe sk’oplal li jbok’
xchi’uk jo’vinik jabil ti li’
nakal jkaxlanetik ta yosilal
amerika. Li Rikoverta ja’
svinaje’m li sk’anel lekil
kuxlejale xchi’uk jpoj bats’i
krixchano ta sventa slekil
kuxlejale”.

Li ya mtel jsa’ lekilal antse
ja’ svinaje’m ti sk’an
ch’aybeel xkuxlejal bats’i
krixchano xchi’uk ti oy sbijil
li yajval yosilal amerika; ta
sventa sabeel slekil kuxlejal li
bats’i krixchano ta jujuntik
lum ta sbejel balumil; ta

sventa li kuxulik avie
xchi’uk li yan ta x-ayaniktoe.
Li me’ jpaskanal smatanalil
Sa’el Lekil Kuxlejal, laj yal ti
tala stun li 6.5 miyon ta
korona sueka sbi tak’ine (1.2
miyon ta lolar) ta sventa ta
stsak lek yip li sabeel slekil
kuxlejal li bats’i krixchano ta
Vatemalae; ti oy 53%
yepalik ti nitbilik ta chapel
ta 9 miyon yajnaklejtak
slumal ta o’lol yosilal
amerika.

Li Rikoverta Menchu Tum,
sbie; ja’ li jun tsebal ants
bats’i krixchano ta
Latinoamerika (33 años)
ti laj yich’be smatanalil li
sa’el lekil kuxlejale.

Español: Libro de lecturas
SEP.
Tercer Grado.
Traducción.

Li jtijvanejetike

Li jtijvanejetik ta jujun parajeetike, ja' li jkotsetike. Ta jujun sobe, li jkotsetike ta x-ok'ik ta sventa ta stijik li krix chanoetike. Li mol jkotsetike, ja' ba'i ta x-ok'ik, ta yech'el tik no'ox o'lol ak'ubal ta x-ok' oxkoj mi chankoj, k'uxie.

K'alal ta xa'iik li antsetik ta jujubej na ta jujun parajee, ta xlikik ta ora, ta xlik sap spanenik, ja' jech teyxa ta xlik juch'unikuk xchi'uk ta xlik pak'tanijikuk. Teyxa ta xlik slaka nik ya'alik ta sventa ta spuk'ik li mats'ta xuch'ik batel li vi niketike.

Ta oximtik ora so'm, ta xlik ok'ikuk li kerem jkotsetike, li'i ja' sventa ta xlikik li viniketik ti nom ta xbatik ta a'mtele. K'alal ta saku'mtikxa li osile, ta xlikik ta ok'el li chexchex jkotsetike. Ja' no'ox jech noxtok, li kotstuluk'etike schi'uk li chitometike ta xlikik ta ok'el ta sventa ta xak'ik ta na'el ti yorailxa lok'el batel ta nae.

Ja' jech xkuxlej li krixchanoetik ta parajeetike. Ja' jech sk'oplal li jtijvanejetike.

Li moletik ti mu sna'ik sk'el ora ta sk'elobile, ja'to ya'io bil osil yu'unik li jkotsetike.

Li ak'k'ok' ta sventa kolelal

Ta jujun jabil ta sk'ak'alil svo'lajunebal yual setiempre, skotol li yajvalutik yosilal Mejikoe, ta jpasbetik sk'inal sna'obil skolel li jlumaltik Mejikoe. Ta jujun muk'tik lum xchi'uk ta jujun bik'tal lume, ta snail ya'mteje'm kajk'opojeltik; xchi'uk butik ta x-a'mtej kajk'opojeltik ta yantik nasio ne, xchi'uk butik yan ti mi oy yajval yosilal Mejikoe, ta spasbeik lek sk'inal.

Ti bu ta spasik li k'ine, tey ta spasik ta o'lol lum. Tey ta xich' pasel ta snail

ya'mteje'm li muk'ta ajvallil ta Mejiko, ta snail ya'mteje'm j-a'mteletik ta munisipio. Lek ta xnichimtasik ta vantera xchi'uk stsanobil lus ti ep ta chop sbontake. Ta muk'ta lum Mejiko tey ta xich' pasel ta o'lol muk'ta jteklume ti bu va'al li muk'ta ch'ulnae xchi'uk ti bu snail ya'mteje'm muk'ta ajvalile. Teye ta stso'msba epal krixchano k'ux-elan ta spasik ta yantik lumetike, oy jk'eojimoletik xchi'uk ta xt'om yolomk'ok'.

Ta sventa ta xlaɟ li pask'ine, ta jujun jteklumetike, li peserente yu'un munisipio, mi muk'ta ajvalil yu'un estaro, mi yan j-a'mtel ta ajvalil, k'uxie; ta xlok' talel ta stojol li krixchanoetike, va'xi ta yav sva'lej jk'opojel, mi ta o'lol parke, k'uxie. Ja' jech ta xlik k'opojuk.

—Jt'a'mtik ta ko'ontik ti buch'utik tsots laj spassbaik ti laj skoltaik Mejiko xchi'uk laj yak'beik sju'el ta spaš sba ta mantal stuke. Xchi'uk ti laj yak'beik yipal yo' kolum xi jkome.

Ja' jech tey tsots ta xlekil k'opoj ta sventa sna'obil ti buch'utik ismal xch'ich'elikoe.

Tey ta xak'ulan ta k'elel li vantera yu'un Mejikoe; ja' jech tey ta xlik nojuk ta snichk'ak'al yolomk'ok' li vinajele.

Li ta muk'ta lum Mejiko, ta xlok' ta sventana li muk'ta ajvalille. Ta xlekil k'opoj ta sventa sna'obil ti buch'utik tsots laj yak'sbaik ta k'ope, ta xak'ulan ta illel li vanterae.

Ja' no'ox jech noxtok ta

stijulan li kampana jok'ol ta yak'ole.

Li totil yu'un skolel kosilaltike, ja' sbi "Miguel Hidalgo y Costilla", sbie, ja' ti laj stij-e'uk li kampana teye; ta sk'ak'alil 16 ta yual setiembre ta siabibil 1810.

Li'i, ik'ot ta pasel ta jteklum "Dolores" ta yosilal "Guanajuato", tey to'ox ochem ta paleal li mol "Hidalgo".

K'alal istij li kampanae istso'm li krixchanoe ta sventa ak'o stoysbaik ta stojol li ajvaliletik va'anbil yu'un reyetike. Ja' jech ilik sk'oplal jkoleltik ta jteklum "Dolores", sbi lume.

Ch'ajil totchanulpom xchi'uk k'is

Jun so'm ik'luman ta sk'ak'alii rominko li me'pome, iyalbe li totchanulpom; batan, ba ts'uts'o talel ya'lel nichim jlajestik. Li totchanul ch'ajil pome, naka xanbal ispas ta osiltik. Mu'yuk laj spas ti k'usi sk'oplal ta spase. Ja' jech ilo'ilaj ta yo'on:

—¿Bu xtal ta jch'unbe smantal li me'ch'aje. Yu'un ja' no'ox chotlej ta spas, xchi'uk ja' no'ox nopen ta pasvanej ta mantal.

Bats'i me' jpas mantal ya'iojsba tajmek. Mu'yuk ta alel, mu'yuk ta jch'unbe smantal ti ta sk'an ve'lile.

K'alal i'ech' yo'on ta paxyal li tot ch'ajil pome, isut ta na. Mu'yuk isch'unbe smanta li sme' ajvale. K'alal ik'ot ta nae, ijak'bat:

—¿Bu i'ech' avu'un sjunul k'ak'al le'e mol ch'ajil totpom?

—Me' ajvalil, mu'yuk k'usi ikich' talel; yu'un toj ch'ajun laj ka'i jba —xi itak'av li ch'ajil totchanulpome

—Teyxa jech jelavuk, ak'o mi mal k'ak'al latal; li'i mu jechuk no'ox ta xkom —xi li me' ajvaliee.

—¿K'ux-elan ta jtoj avaloj li jmule —xi li ch'ajil totchanulpome.

Li me' ajvalille iyalbe ti jbel sk'oplal mu xa xu' x-och ta nae.

Li ch'ajil totchanulpom iyal:

—¿K'ucha'al ti mu xu' xioche, mi xu' ta xamajun ya'eluk?

—xi li totchanulpom.

Li me' ajvalile, mu'yukxa sk'an xchikinta lo'lunel, ismak li ti'nae. Li ch'ajil totchanulpome lik ok'uk ta sk'ak'al yo'on. Ja' jech tey lik snop bu ta xbat. Ja'o toj sik li balumile, mu'yuk lek osil ta sventa ta sa'ulan bu ta x-ech' li ak'ubale. Ta skoj ti mu xu' xvile, lik xanavuk ta sba balumil. K'alal tey yakal ta xanbale, tey ista jkot chanul k'is ti xkuchoj ech'el jun muk'ta yanalte'e.

Li chanul k'ise, isjak':

—¿K'usi ta xapas li'i mol ch'ajil totchanulpom?

—Yakun ta sa'el, bu xu' ta x-ech' ak'ubal ku'un —xi li ch'ajil totchanulpome

Li chanul k'ise, abol sba iyil li ch'ajil totchanulpome.

—Abol-aba ch'ajil totchanulpom ¿Mi yu'un avich' nutsel le'e?

Li ch'ajil totchanulpome, jech ik'opoj:

—Avokoluk mol k'is, ak'bun jch'amun ana.

Ja' jech itak'av li k'ise:

—Toj abol-aba ta xkil, taxa jkoltaot; ja' no'ox ti sk'an xakuch batel jpechuk muk'ta yanalte'e ta sventa smoton li ajvalil ku'une. Mi xu' chava'ie, xu' tey xakom ta jna.

Li ch'ajil totchanulpome, lik sk'el k'ux-elan ta xkuch li yanalte'e

ta skoj ti mu sna' k'ux-elan ta stsak li yanalte'e; mu'yuk bu xju' yu'un

Li chanul k'ise, jech iyat:

—iAbol-aba tajmek ta xkil, jo'ote mu xana' xaa'mtej! Batik ta jna, ak'o mi mu'yuk k'usi xavich' batel. Ja' no'ox ti lekme xak'el-abae; yu'un li jme' ajvale ta sjak'bot ti k'uyu'un mu'yuk avich' talel yanalte'e, yu'un li jme' ajvale toj ech'em x-ilin; k'alal ta sok sjole, ta xti'van.

Ja' jech li ch'ajil totchanulpome laj yal ti ta xkome, laj yal ti mu'yuk smelol ta xak'sba ta k'abal ta stojol li me' ajvallile.

Li chanul k'ise laj yal:

—iBatik mi laj sti'ote yu'un ja' ono'ox atu ti chalaj ta ti'ele! Li ch'ajil totchanulpome, chamxi'el ibat.

Li'i, ja' ta skoj li xch'ajile xchi'uk ti mu xch'unbe smantal li yajvale. Li avi tanae, tey abol sba ta xi'el ta sna li yajval k'ise.

Li ch'ajil totchanulpome, ti baxbol j-a'mteluke, mu'yuk jech svokol ti jech. Li lo'il li'i ja' ta xalbutik ka'itik ti mu xtun ta jmukjbatike; mi oy

k'usi chopol ibat ku'untik spasele; sk'an ta xkak'tik ta na'el.

“Li jatvile, ja' svinaje'm k'unil o'onat”

ta skoj ti mu sna' k'ux-elan ta stsak li yanalte'e; mu'yuk bu xju' yu'un

Li chanul k'ise, jech iyat:

—iAbol-aba tajmek ta xkil, jo'ote mu xana' xaa'mtej! Batik ta jna, ak'o mi mu'yuk k'usi xavich' batel. Ja' no'ox ti lekme xak'el-abae; yu'un li jme' ajvale ta sjak'bot ti k'uyu'un mu'yuk avich' talel yanalte'e, yu'un li jme' ajvale toj ech'em x-ilin; k'alal ta sok sjole, ta xti'van.

Ja' jech li ch'ajil totchanulpome laj yal ti ta xkome, laj yal ti mu'yuk smelol ta xak'sba ta k'abal ta stojol li me' ajvallile.

Li chanul k'ise laj yal:

—iBatik mi laj sti'ote yu'un ja' ono'ox atu ti chalaj ta ti'ele! Li ch'ajil totchanulpome, chamxi'el ibat.

Li'i, ja' ta skoj li xch'ajile xchi'uk ti mu xch'unbe smantal li yajvale. Li avi tanae, tey abol sba ta xi'el ta sna li yajval k'ise.

Li ch'ajil totchanulpome, ti baxbol j-a'mteluke, mu'yuk jech svokol ti jech. Li lo'il li'i ja' ta xalbutik ka'itik ti mu xtun ta jmukjbatike; mi oy

k'usi chopol ibat ku'untik spasele; sk'an ta xkak'tik ta na'el.

“Li jatvile, ja' svinaje'm k'unil o'onat”

Xk'un

Oy to'oxla jun me'on kerem,
teyla nakal xchi'uk syaya.
—Kerem likanxa; ba kucho
tael si' —xila ta mantal li
yayaile.

Ja'la jech li yayaile, teyla
xlo'lun ta yael mantal ta
jujun so'm, ja' no'ox ti toj
pimla ta ch'un mantal ti mu
kereme. Ta skoj ti mu xlik li
kereme, ibatla stij smom li
yayaile: —Kerem, sujomeaba,
likanxa, toyolxa li k'ak'ale.

Li yayaile ibatla sjam li ti'na
ti bu ta xvay li kereme.

Ja'to iyile:

—Oo'... oo'... .oo'... -xi xala
batel li kereme.

Ja' yu'un li k'alal ta
x-ok' tana li xk'une, xko'olaj
k'ucha'al sk'opojel jun ch'aj.
K'alal mi oy bu avil li xk'une,
a'io lek ti k'ux-elan ta x-ok'e,
ja' ti k'ux-elan albil sk'oplal
li'i. Li moletik ta orae, ta
xalbeik li keremetike: li
ch'ajile, chopolme ta xi jbat
yu'un.

Li ch'ajil vinike xchi'uk li jalomajel antse

Oy to'ox ta yosalil San Antrex, jchop jnaklej ti oy no'oxla stak'in yileluke. Li ants ta lo'il li'i toj baxbol ta a'mtel. Ta sjolobe tey no'oxla ta sta'o ti k'usitik jtunel yu'un li yala'mtake ja' no'ox ti smu malale toj ch'ajla ta jyalel, ja' no'ox yakubel ta spas, xchi'uk vayel no'ox ya'mtel; mu'yuk bu ta x-a'mtej; bak'intik no'oxla ta xkuchilan si', mu'yuktik no'ox skuxul yo'on ta stojol yajnilsch'amaltake.

Skotol k'usi jtunel ta a'mtele ta xlaj, ja' jech-e'uk li ants taje itsake ta chamel ta skoj ti mula xkux junuk k'ak'al ta xemanae xchi'uk mu'yukla ta xkux ta jujun k'in ta slumale.

Li smalal li antse mu'yukla ta st'a'm ta yo'on li vajchamele.

Ta k'un'kun ilu'mtsaj li antse, ja' jech tey icham.

K'alal lajemxaax li antse, toj abolsbaik iya'iikla li ya labe ta skoj ti icham li j-ak' lekilale. Li ch'ajil vinike ja' no'ox ibat ta yo'on li uch' poxe ilajla stensba ta jyalel ta skoj sna'el li yanimae, likla sta ta na'el li pukujetike.

—iPukuj, k'ucha'al avik'bun li kajnile! —xi li jyakubele.

—iLi kajnile mu'yuk buch'u iyilbajin! —xi ta sk'ak'al yo'on.

Ja' jech xlo'lun ta syakubel ta k'ak'al ta ak'ubal ta staulanel ta na'el li pukujetike.

Jun k'ak'al k'alal yakal ta yakubele, ital ta stojol jun k'ak'al vinik ts'otbil talel ta sutum-ik'.

—¿K'ucha'al ta xaok' jchi'iltik?

—xi li buch'u ik'ote.

—Ta xkok'ita anima kajnil —xi ti buch'u yakutik ta yalbeel slo'ilale.

—¿Mi ta xak'an xacha'k'el li avajmile? —xi li pukuje.

—iK'ucha'al mo'oj! ¿Buch'u xu' ta xik'un batel? xixa ta sjak'el.

—Xu' ta xkik'ot batel. iMuts'o asat! iMume xavik' asat mi mu'yuk ta xkalbote! —xi ta xp'iju'mtasvan li lekil vinike. Ta jlifel no'ox its'otat ta sutum-ik' li ch'ajil vinike, ta jlifel ik'ot ti bu oy li yajmile. K'alal ik'ot ti bu oy sch'ulel li yajmile ilaj sjak':

—¿Bu oy li kajmile?

—Batan, ba sa'o le' ta epal krixchanoetike —xi li pukuje.

Jlifel no'ox tey isa', tey timil ta sjolo'm ilaj sta li yajmile.

—¿K'usi ta xapas li'i? —xi li anima antse.

—Ma'uk avav li'i, li'i ja' no'ox yavil animaetik —xi li yajmile.

Li yajmile k'ajomal sbakila tey chapal. K'alal iyil jeche, k'ansutukla ta anil li ta balumile. Likla sa' ti buch'u i'ik'van batele, ja' jech ilik sk'anbe vokol...

—iAvokoluk, koltaun sutel ta jna!

—¿Mi mu ta slok'eluk avo'on latal li'i? —xi li pukuje.

—Ja' jech ava'uk, ja' no'ox muxa jk'an ti li'une.

—Lek oy cha'a, ta xasut ta ana, ja' no'ox ti ta xa a'mtej komel jutuke —xila li pukuje.

—¿K'usi a'mtelal ta jpas? —xixala li ch'ajil vinike.

—Ta xakuch si' —x-utat.

Ta sventa ya'mtele i'ak'bat jaykot smula xchi'uk tak'inal xonobil.

—iOk'o'm ta xba akuch talel si'! —xi li ajvalile.

—Ja' ta xapasulan jujun k'ak'al, ja'to k'alal mi ilaj li axonobe.

K'alal jech iya'i li vinik ti ta xkalbetik slo'ilale iyatla

yo'on tajmek, yu'un li xonobe mu ono'oxla xljaj yileluk.

Ta sbabatik k'ak'al ya'mtele, sk'elulanla ta jyalel li xonobe.

Ta xat yo'onla ta jmek k'alal ta xil ti mu'yuk ono'ox ta xljaj li xonobe.

—¿K'usi ta jpas tana yo' aniltik no'ox xu' xicha'sute? —xi ta yo'on.

Jun k'ak'al k'alal xti'et no'ox yo'one iyilbajin li ska'take.

—Li ajvalile yaloj ti oxtel no'ox bak ta xavikatsinike —xut li ska'take.

—iLi avi tanae ta xaikatsinik ti k'ux-elan ta yan kuxlejale

—xi laj yalbe li ka'etike.

K'alal toj ol yikatsik iya'iik li

ka'etike, ik'opojik;

—iich'unikutik ta k'ux,

jo'onkutike krixchanounkutik

to'ox e'uk k'ucha'alote.

K'alal iya'i ik'oponate ilaj

syalesbe yikats ta anil li

ka'etike lik yak'be oxtel

yikats ti k'ux-elan albil ta

mantale.

Li si' ta yan kuxlejale ti k'uxelan

ta lo'ile naka bakil

animaetikla.

Jun xmal k'ak'al k'alal lubem ta epal a'mtel cha'ie, tey ichoti ta sk'elet li xonobe.

—iLi xonobil li'i, mi yu'un jbel sk'oplal ti mu sna' xlaje

—xi xlo'lun yo'on li j-a'mtele.

Ta jlikel no'ox julxi ta sjol ti k'ux-elan xu' ta xlaj li svokole.

—¿K'uyu'un ti mu'yuk bu xjul ta jole?

—Ta jsa' jbejuk juxton, ta jux li mu xonobil li'i.

Ta sventa ti k'usi lek ital ta sjole, skotol xmalk'ak'al k'alal ta xlaj yo'on ta a'mtele ta xjuxilan li xono'm ta muk'ta juxtone.

Ta k'un'kun ilaj li xonobe. Ja' jech icha' sut talel ta sba balumil.

Li lo'il li'i teyto ta slo'iltaik li molme'eletik ta lum iyich' albeel sk'oplale. Ja' no'ox jech noxtok teytiknan ilok' sk'oplal li k'atinbake.

—iMume xataik ta na'el li pukujetike yu'un xa'iikme skotol li jk'optike —xi smantal li molme'eletike.

Maklajan k'op

Ta t'ant'an t'int'in vits
xt'elt'un t'ul ijta.
Ta t'int'in t'ant'an vits
ijta xt'elt'un t'ent'en t'ul.

Jkot ts'alts'al ts'ilts'il
sat mol mailchon.
Xch'ulch'un sts'alts'al pat
ta xanav ta
xch'ulch'un ch'en.

Jchonolajel kerem ta jteklum

Jun kerem k'alal ibat ta chanvun ta yosilal jkaxlane, i'ech' xchon jun koxtal skajvel; yu'un mu'yuk stak'in li stote. Ja' yu'un i'ech' bolmajuk ta sa'el li stak'ine. Li kereme, ja' sbi Jlukax. Li k'uyepal lok' stak'in li Jlukaxe, tey ilok' stojol xano'm ta karo; tey ik'ot-o k'alal ta Tuxta. Tey ta Tuxtae ik'ot stoj svaye'mna, sve'el, skualerno, slapis.

Ja' jech li Jlukaxe ja' no'ox jun u ikuch yu'un li stak'ine. Li Jlukaxe toj lek iyak' yo'on ta chanvun. K'alal ilok' li jun u yu'une, isut talel ta sna stot-sme'. Li moletike lek xmuyubaj k'otel ta stojol li sk'oxkeremike. Li k'oxkereme lik lo'ilajuk, laj yal ti k'ux-elan chanvun ta jun kaxla lume, xchi'uk laj yal ti toj ep ta xtun yu'un li tak'ine.

Li stote, xchi'uk li sme'e, lek jun no'ox li yo'onike, mu'yuk lek svokolik, tey to snaike ep k'usi xlok'x-ayan yu'unik.

Oy ep skajvelik, oy xchenek'ik, oy yiximik xchi'uk oy yalak'ik.

Ja' no'ox ti k'alal mu'yukto xchonoj k'usitik oy yu'unike, mu'yuk stak'inik. Jech no'oxtok ti k'alal ibat jun velta li skerem ta chanvun ta Tuxtæ, oy no'ox yikats ibat xtok. Li'i ta xchibal veltae, jun koxtal ta chenek' i'ech' xchon sventa sa'obil stak'in. K'alal ik'ot xchi'uk li xchenek'e, tsots lubem ik'ot, xchi'uk li yikatse. Tey laj xchon komel ta jun jteklum.

K'alal ista li stak'ine, laj sman ta anil jun resku' sventala smeso'm yo'on ta lubel.

Li totile xi ta xlo'ilaj xchi'uk li yajnile;

—Li jkeremtike, ja' lek ti mu tak'inuk ta xkak'betike, ak'o ikatsinuk sventa ta stoj jutuk li stak'ine xchi'uk ja' jech mu xch'ay ta yo'on li tsatsal a'mtel ku'untike —xi li totile.

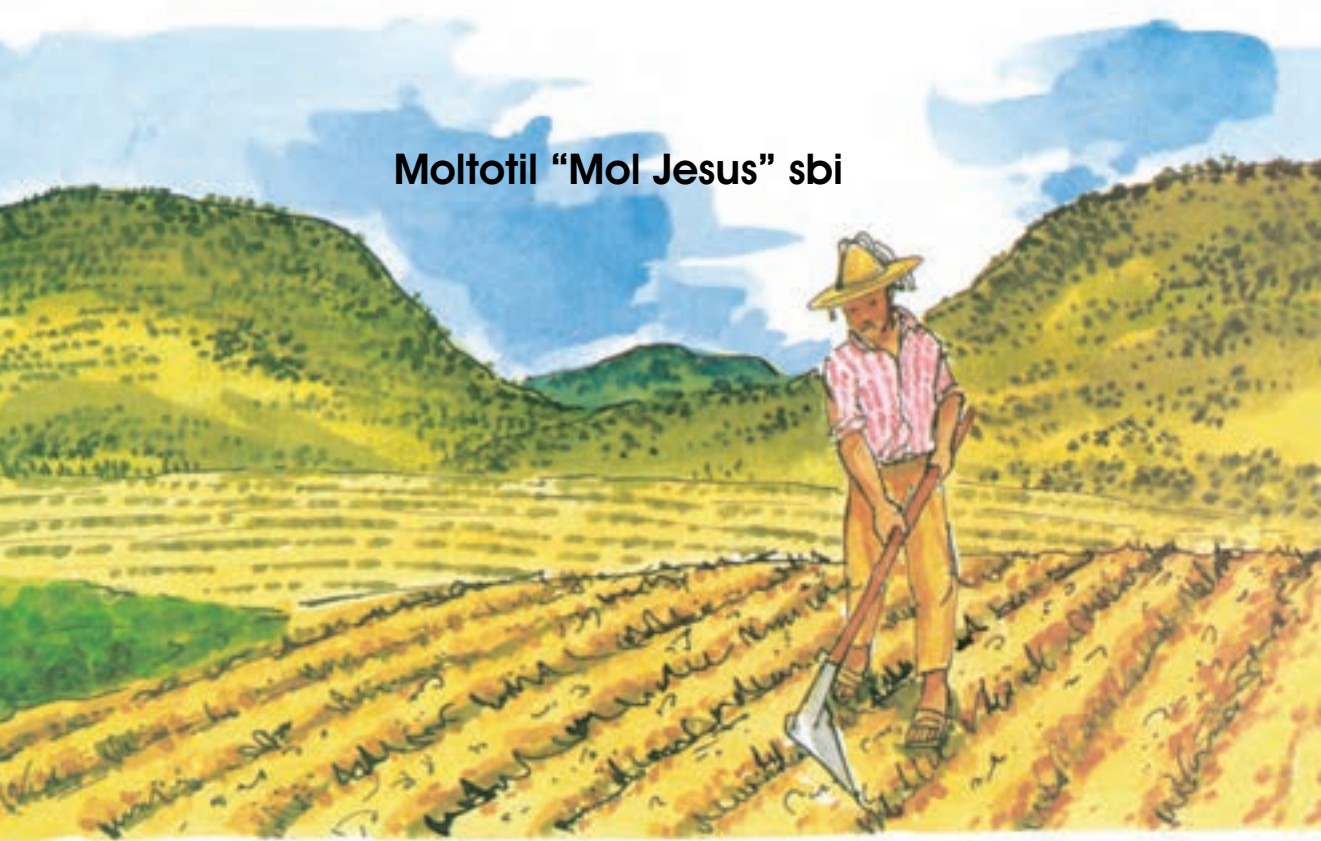
—Jech ava'uk, xchi'uk mi mu s-ikatsine, ja' no'ox ta xich' bats'i tak'ine, chlik ta toyilanbail ta stojol li xchi'iltake, le'e mu stak' jech ta spas, ja' lek ak'o a'mtejuk mi ital ta yan velate

—xi li me'ile.

Yu'un li stot-sme' Jlukaxe, mu sk'anik ti xch'ajubuk li skere mike. Ja' jech ti k'alal ista xkuxo'm yo'on ta svok'el jtotike, ilik xchi'in stot-sme' ta tul kajvel sventa chbat xchonik ta jteklum ta sventa sa'obil stak'inik. Yu'un li ta yolontik k'exole ja'o toj lek sk'ak'alil ta xyiju'm sat li kajveletike. Ja' jech ti Jlukaxe, lek sna' stulel, sapel, sk'iel xchi'uk xkuchel batel ta xchonel kajvel; ja' jun lekil jch'un mantal kerem. Lek sna' x-a'mtej xchi'uk lek ep sbijil ta chanvun ibat li Jlukaxe.

Moltotil “Mol Jesus” sbi

Li mol taje, toj lekla xk'opoj, Jesus Kajval xi no'oxla jujun k'ak'al, ja'la yu'un "Mol Jesus" sbi yu'unik. Li muk'ta mole tey to'oxla sna ta Chik'u'mtantik, ta yosilal Jchamo'. Li paraje Chiku'mtantike ja' sikil osil, mu xch'i ta anil ti ts'unbalale, li mole ibat sa' yosil ta Usvits ta yosilal ta Chenalo'. Li Usvitse yamk'ixin osil jutuk, xch'i lek li chenek'e, ixime, ti maile ti ts'ole, ti ch'umte'e, skotol tajmek xch'i.

Li osil tana le'e epajemxa yajval, ja' yala'mxnich'na'm li Mol Jesus. K'alal skeremal to'ox li mole, toj ech'emla x-a'mtej xchi'uk toj lekla yo'onton, k'alal ti ta sjam yav schobe tala xtal ep svinik; jun chi'm no'oxla k'ak'al ta xjam-o, me sts'unla ti schobe, ti schenek'e, toj lekla tajmek ch'i talel. Epla ta sta ti yiximxchenek'e, lekla ojtakinbil ta yol ta komon, sna'ojik ti lek jk'ulej ta jmeke.

Te xal li jyayae oyla i'ech' muk'ta vi'nal, yu'unla ech'em laj yak' taiv, muk'tixxala ista li cho'mtike. Toj tsotsla tajmek laj yak' ti mu taive. K'alal yibel laj smil ti k'usitikuk ts'unbile. Ti k'alal laj yilik ti sts'unbalik ti lajem skotol ta taive, likla ok'ikuk, likla yat yo'ontonik, ti vikil ti aval xiik no'oxla ta ok'el, ja'la ti sna'ojikxa ti ta xlajik ta vi'nale.

Ti vo'nee ch'abal to'ox ti karoe, ja'la yu'un mu xnopoj li ixime. Li krixchanoetike mula sna'ik bu ta xbatik ta kuch ixim.

Jlom ibatla ta Kukalvits, ta Tinal, ta Jmumuntik, ja' no'oxla ti bu stamik batele. K'alal ta xlok'ik ta snaike, mu'yukla sve'elik ta xich'ik batel; ja' yu'un epla ta xlomik ta be. Li yane teyla javalts'eel ta xkomik. Li ants ti bu xchi'inoj yole, ja'la xkuch yu'un xanbal ta skoj ti noj li xch'ute.

Buch'u ta xk'otik ta Jobele, jujuset'xala k'usi xlok' ta lajesel tey ta ventana. Li yane oyla ta smanik tsajal asuka ja'xala ta xipanik ta sbuts'ilanel xchi'uk cha'bej sat yixmal.

Ti buch'u mu'yuk stots ta snaike, likla yelk'anbesbaik li yiximike, xchenik'ike xchi'uk ti k'usito xlok'x-ayan yu'unike. K'alal ik'ot sk'ak'alil ti mu'yukxa k'usi stamike, likla xk'ux taki xonobil, jlome likla slo' yitajik, likla smakikbe.

Likla sa'ik mi oy jxanvil xkuchoj yikatsik. Mi oj k'usi staik, tala spojik. Mi mula xak'ik ta lekilale, ta xmilvanik.

Ta bebetike, javalts'e'elik no'oxla ti animaetike. Lekla ta xve'ik ta bek'et li ts'i'etike xchi'uk xulemetike.

Ali Mol Jesus, likla ok'uk, likla snop ta k'ak'al ta ak'ubal k'usi ta xut li yixime, xchenek'e, ja'la ta xi' mi xch'akbat li snae, mi xmile; k'uxie. Ja'la jech teyla lik yalanbe li svinik take, xchi'uk li yuts'yalale.

—Avokolikuk antsetik, viniketik, ololetik ta yol ta komon, mume xa lo'ilajik ti oyto ti kixim-jchenek'e ta sventa mu xi jchamutik ta vi'nal. Ja' ta sventa noxtok ti mu xtal kajvaltik ta milele. Li ixime sk'an ta xkixintik skotol, sobanikme cha'a. Li yane ak'o sjok' lum; lek jva'lejuk snatil xajok'ik.

Ja'la jech yepal laj ya' mantal ti muk'ta mole, ti sviniktake, likla a'mtejikuk ta k'ak'al ta ak'ubal, k'alal ta bik'it ta muk' i'a'mtejik, ja' no'oxla jech noxtok, li yot smats'ike xchi'uk ti sve'elike ta ak'ubaltikla ta smeltsanik, sventala mu xvinajik-o yu'un slak'naike; lajla stsobik skotol li ixim-chenek'e. Likla sa'ik muk'tikil bin, lajla xchotanik ochel ti bu sjok'ojike. Teyla laj sjok'ik ta jun chikin na.

Teyla lik xch'olik li oxime, li chenek'e, arvijae, javaxe, skotola tajmek. K'alal itsuts smukele, lajla, slamanbeik k'albil te' ta sba, xchi'uk jutuk lum. Ta sbae lajla yak' sbinik.

Li'i ja'la ta sventa mu xvinaj ti k'usi smukojike. Li ixime, jutuktixala ta slok'esik; ja'la jech i'ech' yu'unik li vi'nale.

Ta sna li mole, ik'ot yan krixchanoetik, teyla, k'ot sa'ik a'mtel. Li jsa' a'mteletike mu'yuk x-ik'atik ta a'mtel. Li jsa' a'mteletike, teyla lik sjak'ik ti k'uyu'un ti lek mu'yuk jchamvi'nalike. Li mole lajla yal ti naka mail ta slo'ike.

—Lek oy ich'o batel jbejuk amail

—xila ti mole. Li

krixchanoetike, ilajla xkuchik batel li smailike. Tey ta jun be teyla istaik jun vinik — buy laayik k'usi akuchojik talel jk'eltikik

—xila li vinike.

—Mi mu'yukto xak'an xachamike, jch'aktik ta o'lol li amailike.

—Lek oy xiikxa no'oxla. K'alal ilaj xch'akik li maile, likla jak'batikuk bu istaik.

—Le'to laj takutike -xiikla li yajval mailletike. Tey laj jtakutik ta sna li "Mol Jesuse".

—Lek oy, kolaval ti laj avalike, k'elomeabaik ech'el —xiik no'oxla.

Li buch'u la spoj maile, lajla stso'm xchi'il lajla xchapan sbaik, teyla ibatik ta sna li Mol Jesus, batla sk'anik yixim xchenek'ik. K'alal ik'otike, likla sjak'ik.

—¿K'uyu'un ti mu xalajik ta vi'nale? ¿Mi ta xavak'ik ta leki lal li avixim-achenek'ike? Mi mo'oje, tame xavich' tana.

—¿Mo'oj, mu'yuk k'usi x-ayan ku'un, ja' no'ox mi xak'anik maile?

—¿Mi mu'yuk anak'oj ti ixime?

—Mo'oj, ochanik, k'elik lek li yut nae —xila li mole.

Ja'la jech tey isutik batel li jvi'naletike.

Ja'la jech ijelav li k'ak'ale, ti buch'u mu'yuk k'usi oy yu'une, teyla ichamik. Li yane naka elek' ispasik yo' ikucho yu'unike.

Jesus kajval, teyxa tsakal ch-ech' ku'untik li vi'nale xixala li mole, kolyal kajvaltik xiixala. Teyxala lik a'mtejjikuk ta sventa ta sjam li yav xchobike. Jun no'oxla yo'onik lekla tsotsik li xchi'iltak Mol Jesuse.

K'alal ileku'm li balumile, ilajtola yal mantal li bankilal mole:

—Jesus kajval, xach'unikme ti mantale, xaa'mtejjikme, mume xtun ti elek'e, mume xtun ti javetele, mume xtun ti naka yakubele; ja'me lek ti oy k'usi ku'untike.

Ja'me jun ko'ontik xi jch'i, xi jk'opoj.

Ja'la jech laj yalbe mantal li yala'mxnich'na'm li mole. Ta skoj ti toj lek yo'on li mole, lekla jal ich'i, molxala tajmek icham, mu'yukxa bu ta stots lek, jk'ulejla tajmek li mole.

Oyla ti yalak'e, ti yixime, ti
xchenek'e, ti stuke
mu'yukxala
ta x-a'mtej, naka tojbil vinik
ta spas-o li ya'mtele.

Li stak'in li mole, nojla
cha'bej bik'it kaxa. Ti k'alal
ichame, teyla isakch'ay li
stak'ine, teyla isakch'ay li
sk'ulejale, teyla isakch'ay li
sme' stak'ine.

Mu'yukla bu xvinaj bu ibat
ti k'usitik xlok'-x-ayan
yu'une.

K'alal icham li mole, yich'oj
jun slajunvinik sjabilal.

Li xch'amaltake, likla
xch'akik li yosil anima
stotike. Ja' no'ox, ti
yala'mxnich'nabe muxala
jech sk'ulejalik ibatik ti k'ux-
elan sk'ulejal li anima
stotike.

Ja' jech slo'il xmaxil li
jyayae, oyxanan ta
chanvinik talel li sjabilale; li'i
ja' smom stuk li Mol Jesus.

Cuentos y Relatos Indígenas
UNAM.
Adaptación.

Smantal stot-sme' J-asteka krixchano ta sventa yala'msnich'na'm

Jnich'on. . .

Ich'o ta muk' xchi'uk nupbo sk'o'm ti buch'utik muk'tike xchi'uk mu'yuk buch'u bik'ituk xavil. Buch'u me'one mi abolsba, k'uxie; mu xamak ave; patbo yo'on ta lekil k'op. Ich'ano ta muk' skotol, ja' toj tsots sk'oplal ta yich'el ta muk' atotame' xchi'uk ti buch'u jech ak'oplal ta stojole xchi'uk ti buch'u xi'biluk avu'une mi sk'oplal ta xa a'mtej ta stojole...

Mu xatambe stalel li chopol ala'mnich'nabile, ti xko'olaj xchi'uk ti mu x-och mantal ta xchikin yilele, ti mu xich' ta muk' stot-sme' xchi'uk ti mu xch'unbe smantale; yu'un ti buch'u ta stambe stalele, chopol ta xbat...

Kala'mjnich'na'm mu xana'le li molme'eletike xchi'uk ti buch'u mu ts'akaluk yoksk'obe, xchi'uk ti buch'u xbjaj ta mulile, mi chopol chbat, k'uxie. Mu xavak' ti k'exlal ta xa'j sbae xchi'uk mu teyuk xbat avo'on ta sk'anbeel svokol. Ja' lek bik'it xavak'aba, mu me jechuk chopol xabate'uk.

Mu jechuk no'ox bu xatik'aba ti bu mu'yuk ta xaik'ate, yu'un mi jech ta xapase; yan ta xaile. Ti k'usi ta xapase xchi'uk ti k'usi xlok' ta avee, vinajuk ti lek pasbilot ta mantale. K'alal ta xak'opoje, mume buch'u chopol xak'opta, mume toj epuk ave ta lo'il, mume xatuch'be slo'il van krixchano.

Mi oy buch'u mu smeloluk k'usi ta xale mi mu ja'uk ak'oplal chatuk'i'mtase; ts'ijlan. Mi oy ta aba stuk'i'mtasele, ich'o ta venta lek ti k'usi ta xavalbee. Mu toyoluk ave xavalbe. Mi jech ta xak'opoj ta stojole, ta xich' ta muk' ave.

Mu teuk xbat k'ak'al avu'un k'alal ta xapanajine, mi ta xabat ta ch'ivit, k'uxie. Yu'un mu sk'oplaluk ta xijalijutik teye.

Mu toj xch'aletuk tajmek ak'u'-apok', yu'un ta xich' nopel ti ja' no'ox tey batem avo'one. Ich'biluk no'ox smelol k'alal ta xa xanave mume buch'u xajelk'o'mta nitel. Ich'aba ta muk' k'alal ta xak'elvane, satio lek ti bu ta xa xanave.

Mi oy buch'u xanup ta bee bu ta xa xanave, k'ejaba, yo' xu'xjelav.

Mi oy ta xa ak'bat ayas a'mtele, mu xatsak ta anil yu'un oy yik'al ti chak'ele k'uyepal xu' avu'une. Ak'o mi ana'oj ti k'un ta pasele. Ja' lek malao ti ta xavich'uk sujele. Ja' jech ich'bilukot ta muk' ta xak'ot, xchi'uk ti sk'elikuk ti bijote.

Mu xavak' ta vokol li moletike, xu' jech xapas mi yu'un oy k'usi toj tsots sk'oplale xchi'uk mi yu'un jech ta xlok' ta ye stuke.

Mi oy ta xachi'in ta ve'ele, mu jo'ukot ba'i x-ech' ak'o'm. Ja' lek et'esbo sve'el yo' lek ta xbat ak'oplal yu'un.

Mi oy k'usi ta xak'elanbate, mu xabaj mi mu'yuk toj lek ta xak'ele. Mu xavinajes xchibetel avo'on, mu xavak' ti chopol ta xa'isba li avamikoe ti buch'u oy k'usi ta.

Jbel sk'oplal mume xa elk'aj, mume xbat avo'on ta tajimol; li'i ja' sventa mu chopoluk xbat ak'oplal xchi'uk ta sventa mu xavak' ta k'exlal atot-ame', yo' mu altikuk ti smantal avich'oj albeele.

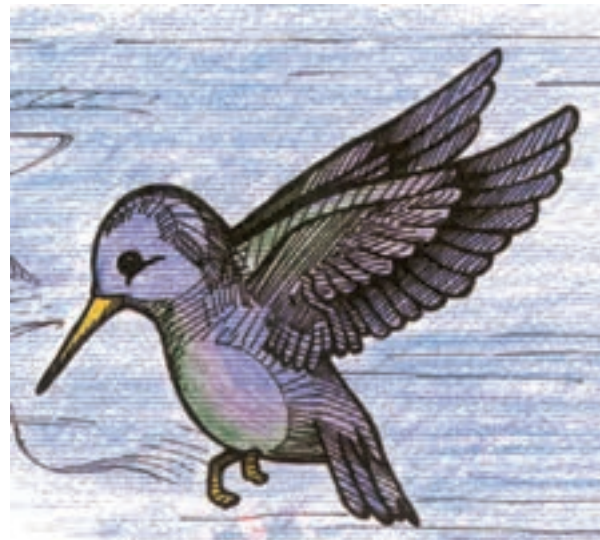
Nojuk ach'ut ta stojol achik', yo' xu' ta xava'ibe yutsil ave'ele. Li jo'one kala'mjnich'na'm, mak'lanbilot ku'un ta stojol ka'mtel. Mu'yuk k'usi xal avo'on ku'un. Kak'objbot skotol ti k'usi sk'an avo'one, li'i mu'yuk bu ti elk'anbil ta jta ti k'usi ta xkak'bote. Ja'me jech xachan spasel.

Mume xajut k'op, yu'un tsots mulil taje. Mi oy ta xalo'ilta k'usi ava'ioje, mume xavak'be xchi'il li lo'ile, ja' no'ox xaval ti k'usi melele. Mu xatsajtsajlo'iltavan; mu xalo'ilta mi oy k'usi ta xavile, k'alal mu ja'uk aventa ta xachapanbe sk'oplale.

Mu xalikes k'op, mu xapas ti chopol ta xi'sba ti buch'utik lek yamikosbaike. Mi oy bu ta xatake ta yalel jun lo'il, mi ta xich' ta il ti buch'u ta xch'ame, mu xavich' ta il sutel xchi'uk mu xavalbe ti buch'u stakojote. Mi ta xavich' jak'beel k'ux-elan la ame'e; lek xavich'be smelol.

k'ux-elan ta xak'opoje. Mu xavet'es ti k'usi chopol laalbate. Li'i, ja' ta sventa mu xatsan li k'ope xchi'uk ti mu x-epaj k'op ta akoje.

K'alal ta xalo'ilaje mi ta xachikinta k'usi ta xal yane, lek xavich' amelol, mu xanikes avok-ak'o'm, mu xajuxilan avok, mu xamats'ulan sti' ak'u'apok'; mu jujulikeluk xatubaj, mu xak'elulan ta jujujot, mu teyuk xava'vun mi

chotolote yu'un le'e ja'
svinaje'm ti mu xavich'
amelole, xchi'uk ti mu'yuk
lek pasbilot ta mantale.

Mu toj muk'uk xapasaba mi
lapas ta jk'uleje, mu
pek'eluk xavil buch'u
mu'yuk k'usi oy yu'une,
yu'un li k'usi oy avu'une,
sk'oplal ja' to'ox yu'un ti
buch'u abolsba ti laj
yak'bot li jtotike. Mi ta
xatoyaba tajmeke, ta
xavich' pojbeel sutel yu'un
jtotik ta sventa ta xak' ta
yan.

Koliyal chian no'ox k'alal
oy k'usi ta xaak'bate. Mu
toj muk'uk xava'iaba mi ep
ti k'usi ta xavich'e.

K'alal yakal ta
xave'chavuch' vo'e, mume
j-ilukot, mume xabaj li ve'lile;
mi oy buch'u tey xk'ot k'alal
yakalot ta ve'ele, ch'akbo
jset'uk li k'usi ta xalajese. Mi
oy achi'il ta ve'ele, mu
xak'elbe sat, nijluk ani', nijluk
asat.

Mu xanojes ave ta ve'el, yo'
mu xajik' ave'el xchi'uk yo'
mu chopoluk ak'oplal.

Mi oy achi'il ta nakleje,
paso ti k'usi ta xavich'

albeele, baxbolajan ta
stojol yo' lek ta xa'ile yu'un.
Mi lek tuk' ta xapasabae,
ta xk'exlaltaj avu'un ti
buch'u chopol yo'one.

Mu'yukxa yan k'usi ta
xkalbot kunen nich'on

Spasoj ta kaxlank'op:
Francisco Javier
Clavijero.

Adaptación

Poesiae

Oxbonil Vantera

Svanterail Mejiko,
ta toyol xalichichet.

Kich'ojot ta muk',
ja' yu'un kak'ojot
lek ta ko'on.

K'upilsba
yoxchopal abon.

Ta toyol ta xak' ta ilel
li lumal Mejikoe,
Ja' yu'un torna li'i,
tal yich'ik ta muk' alekilal.

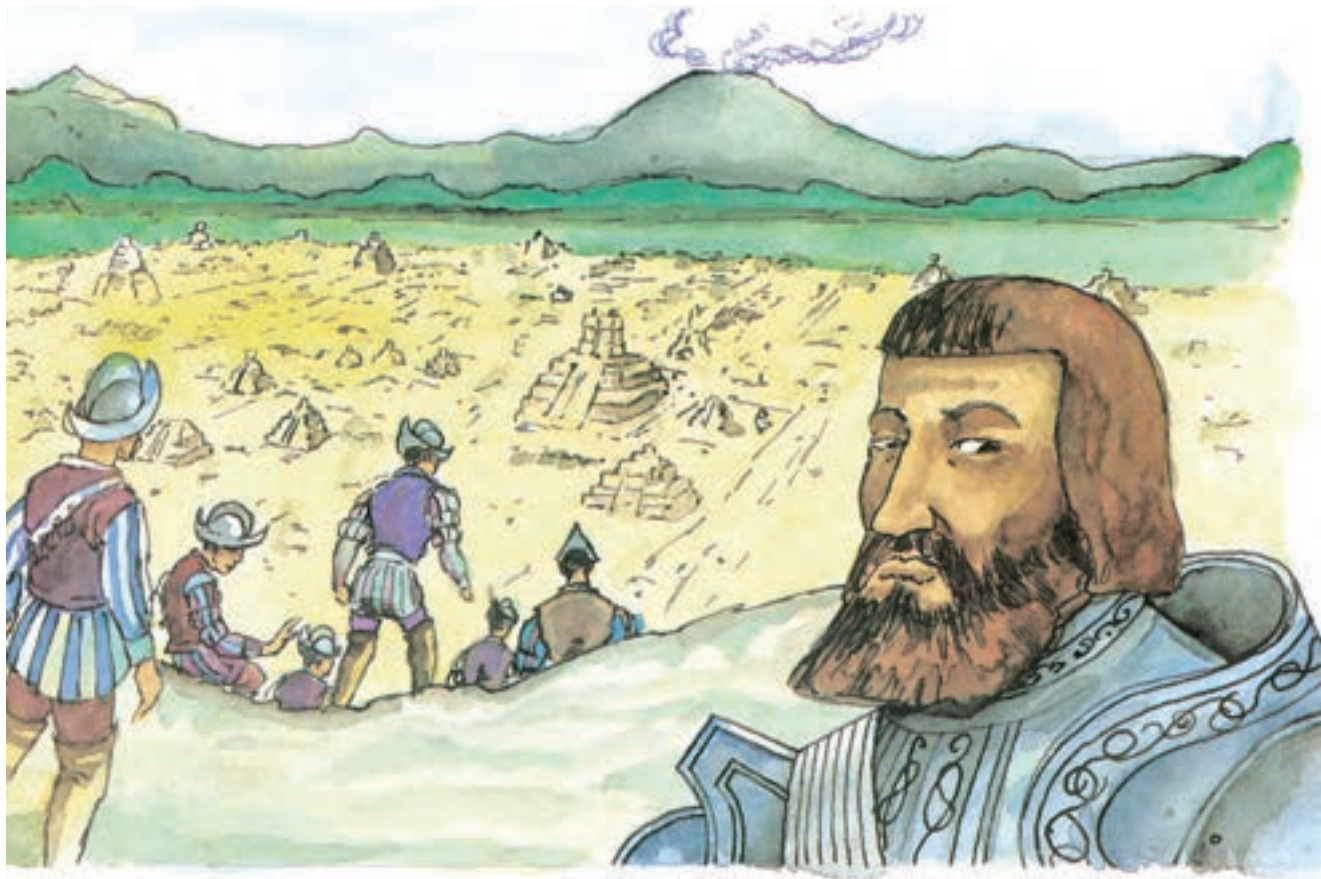
Li Vanterae

Toj lek li vanterae
te xvelelet batel ta ik',
ja' te oy li jch'ulele.
Ja' te oy skotol lumetik.

Vantera, jvanteraot,
ja' tana li'i,
te ta ko'on oyot.
Ja' avu'un li jk'eoje.

Sna antivoetik

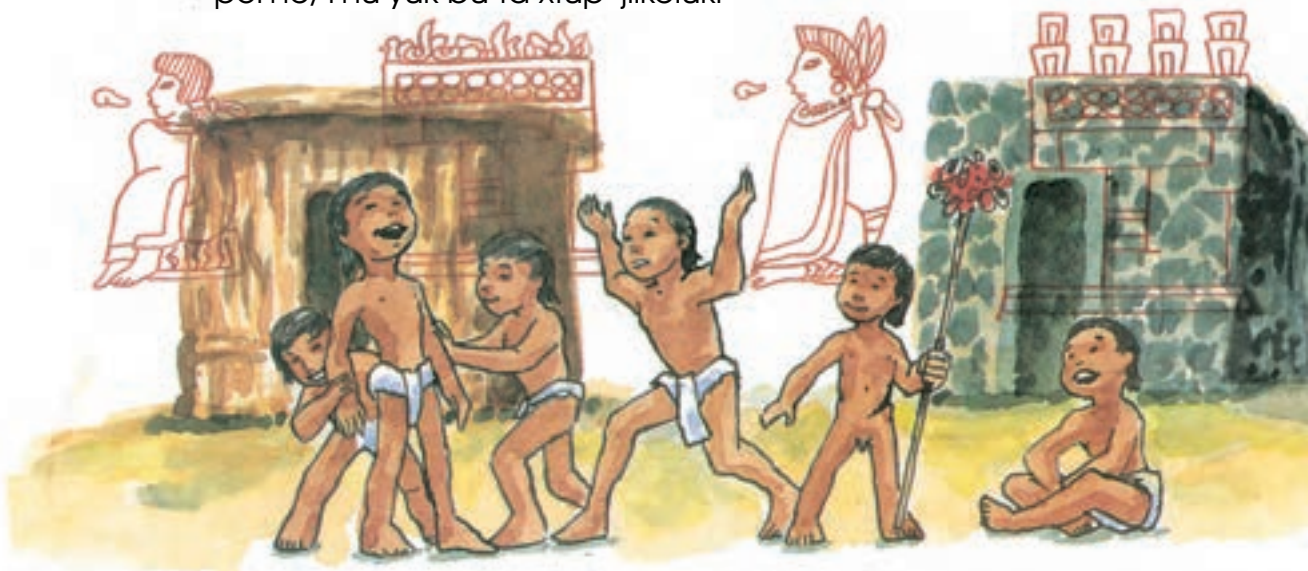

iJun to'ox yutsil tajmek li muk'ta jteklum Tenochtitlán, sbie.

Li'i, ja' li jteklum ti toj tsots sk'oplal yu'un li Azteka krixchanoetike. Jun sakubel k'ak'al ik'ot li mol Kortes ta Mejikoe. Li jteklume ko'ol xchi'uk yakal ta pask'in. Oy xoraletik ti nojik ta vo'e. Ta sti'ti' noj ta ts'unbalalte'. Ta muk'tik polbil be vo'e, tey ta xanavik li kanavaetike, ko'ol xchi'uk kuxulik yilel. Oy bak'intik ti toj ep xkajlajet ta ba vo'e ti xu' xi jkajlajet ta xanbal ta sbae, jech k'ucha'al ta xi jxanav ta balumile. Oy kanavaetik ti bu ta xich' chonel lobajeletike, oy yan bu ta xich' chonel nichim, oy yan ti bu ta xich' chonel bin xchi'uk bochetik xchi'uk yan k'ustikuk ti patbil ta lume. Li jch'ivitajele xvochetik no'ox tajmek, oy ta snupbesba sk'obik, tey xtal xbatik ta manolajel. Oy krixchano ti lek ta xk'opojik ta stojol ajvalil, oy yan noxtok ti ta xchopol k'optanike.

Tey ta xvinaj jp'olmaletik xchi'uk oy yan ti ja' no'ox tey xk'eletike. Li naetike, va'anbilik te xamit, oy yan ti va'anbilik ta sepel tonetike; li'i ja' jech pasbil k'alal jk'ulej li yajval nae.

Li ta yolon snail sk'elo'm osil ti jo'koj sjole, tey xvinaj li bik'tal ch'ulnaetike. Li smuk'ta ch'ulnail li Huitzilopochtli, pasbil ta lekil te' xchi'uk ta alak'sba ton, xchi'uk ta stanal bax xchi'uk ta muil te'etik. Li o'lol xchibal bok' ta chik'om pome, mu'yuk bu ta xtup' jlikeluk.

Li krixchanoetike, tey xtalxbatik ta xoraletik. Li sk'u'ike naka sakil tolenk'u'il mi nichmal, k'uxie. Tey slapoj xyochol xonobik ti smakoj k'alal to snuk' yokike. Ta jun chikin xoral, tey xlok' ololetik ta xtajinik ta tuk'alte'. Yan ololetik ta sjupan slulik batel ta chano'mvun. Ta chano'mvune, tey ta xchanik a'mtel, ak'ot xchi'uk k'ej. Tey ta xchanik stunel yolo'm, xchi'uk tumpax. Ja' jech noxtok tey ta xchanbeik sk'ak'alil ovol xchi'uk ti k'usitik stak' ts'unele. Tey ta chano'mvune, tey ta xich' chanel ti sk'an ti jkotoltikuk jna'betikuk smelol li a'mtel ta osiltike, xchi'uk ti jna'tikuk stunel lek li kokjk'o'mtike.

Laj spas ta kaxlank'op;
José Martí
Traducción

Li jtotik xchi'uk li jme'tike

Ta vo'ne tajmek, il jme'tike; li' to'oxla nakal ta balumile. Li jme'tike oy to'oxla oxvo' yala'mtak. Li cha'vo' yala'mtake, toj lekla baxbolik ta a'mtel, ja'la yu'un li jme'tike, mu'yukla bu ta xich' svokol ta vi'nal. Li unen k'ox its'inale, mu'yukla stabe lek yipal li a'mtele. K'alal ta xbatik ta a'mtel li keremetike, li me'ile teyla ta xkom ta naujel ta tuxnuk' ta sna.

Jun k'ak'al li bankilal keremutike, i'linikla tajmek, xchi'uk li yits'inike. Teyla ismilik komel li yits'inike.

—¿Bu ikom li avits'inike? —xila ta sjak'el li me'ile.

—Tey ikom ta tajjmol ta cho'mtik —xiikla li bankilaletike.

Li k'ox its'inale, epla jech ipasbat ti ta xmile komele.

Ta skoj ti oy sju'ele, mu'yuk ta xcham ta j-ech'el yu'unla ta xcha'kuxi. Ta malxa k'ak'al teyla x-ok'elet k'otel ti unen its'inale.

—¿K'ucha'al ta xaok'?—

xila li me'ile.

—Ta xiok' yu'un li jbankiltake, laj smilikun komel; laj xch'uch'ultaikun komel ta be

—xila ti unen k'oxe.

—Lek oy le'e, bankilaletik, mume xavilbajinik li avits'inike; k'elik lek, chabiik lek, yu'un bik'itto ta xavilike —xila li me'ile.

Li bankilaletike, mu'yuk xich'ik ta muk' li smantal sme'ike. Ta jujun bat k'ak'al tala smilulanik komel; ja' no'oxla ti ta skoj ti tsots sju'ele; mu'yuk ta xlaj-o.

Jun k'ak'al jech lik snop li its'inale:

—¿K'usi ta jpas tapa li'i, li'i, mu jechuk ta xkom, ta jpak jk'oplal tana —xila li

unen k'oxe.

—Me', ak'bun li sbek' atux nuk'e —xila li its'inale.

—¿K'usi ta xtun-o avu'un

—xila li me'ile.

—Yu'un ta xkixtalan —xi li k'oxe.

K'alal i'ak'bat li bek' tuxnu k'e, ibatla ta te'tik; teyla ista jbej muk'ta te'. Li bek' tuxnuk'e, lajla sjip muyel; li bek' tuxnuk'e, toj k'atajel ta akov.

Ta yok'omal, k'alal tey xjela vik batel ta ya'mtelike; lajla sk'opon li sbankiltake:

—Bankil, malaikto; mi mu'yukxa ta xavilbajnikune; oy k'usi ta xkak' avilik.

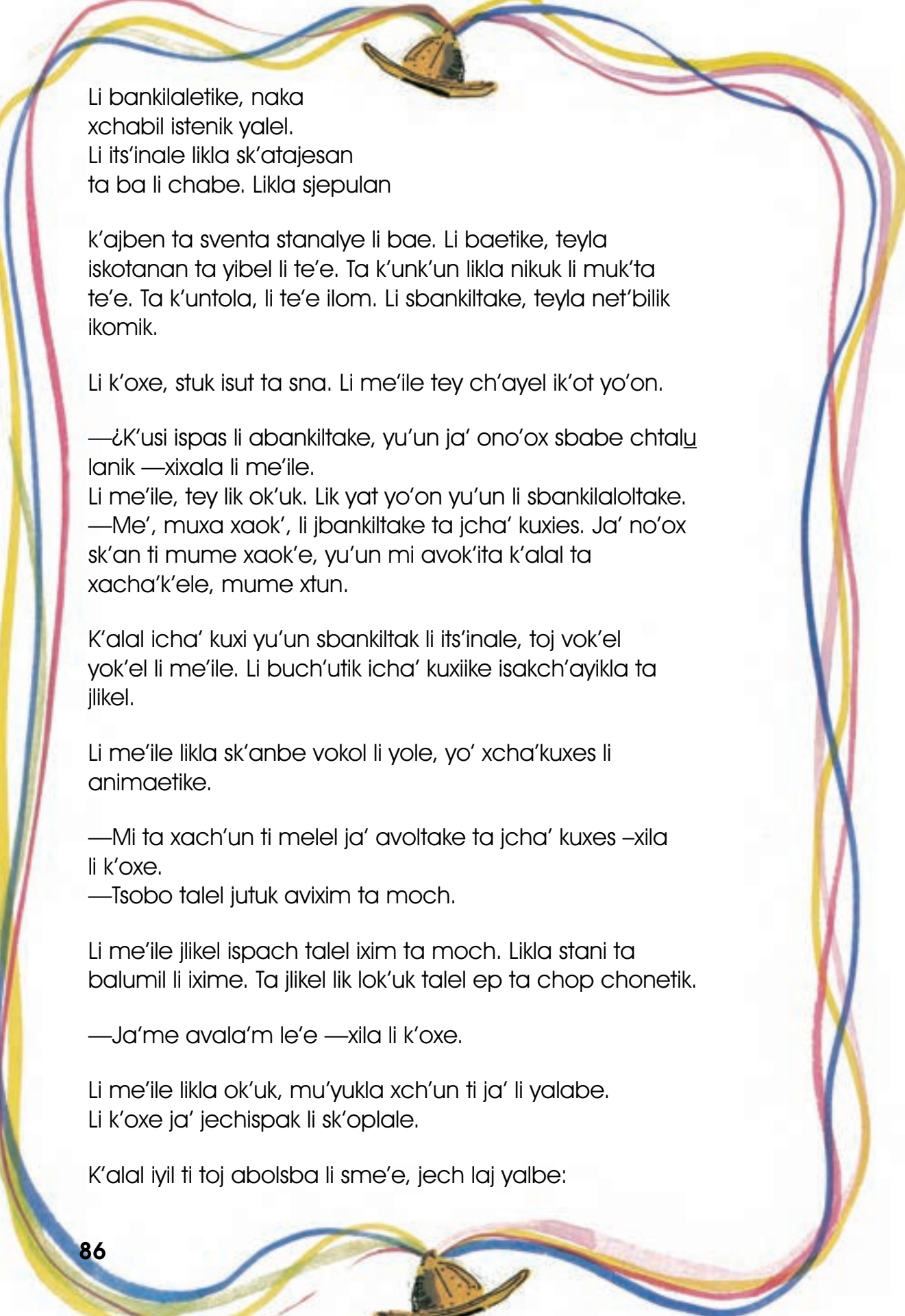
—¿K'usi? —xiikla li bankila letike —k'elavilik le'e. Tey oy jbej akov, -xi li its'inale.

—Muykutik —xiikla li banki laletike.

Li bankilaletike, imuyik, tey lik slo'beik spomal li akove.

—Tenbeikun yalele'uk —xila li its'inale.

Li bankilaletike, naka xchabil istenik yalel. Li its'inale likla sk'atajesan ta ba li chabe. Likla sjepulan

Li bankilaetike, naka
xchabil istenik yalel.
Li its'inale likla sk'atajesan
ta ba li chabe. Likla sjepulan

k'ajben ta sventa stanalye li bae. Li baetike, teyla
iskotanan ta yibel li te'e. Ta k'un'k'un likla nikuk li muk'ta
te'e. Ta k'untola, li te'e ilom. Li sbankiltake, teyla net'bilik
ikomik.

Li k'oxe, stuk isut ta sna. Li me'ile tey ch'ayel ik'ot yo'on.

—k'usi ispas li abankiltake, yu'un ja' ono'ox sbabe chtalu
lanik —xixala li me'ile.

Li me'ile, tey lik ok'uk. Lik yat yo'on yu'un li sbankilaloltake.
—Me', muxa xaok', li jbankiltake ta jcha' kuxies. Ja' no'ox
sk'an ti mume xaok'e, yu'un mi avok'ita k'alal ta
xacha'k'ele, mume xtun.

K'alal icha' kuxi yu'un sbankiltak li its'inale, toj vok'el
yok'el li me'ile. Li buch'utik icha' kuxiike isakch'ayikla ta
jlikel.

Li me'ile likla sk'anbe vokol li yole, yo' xcha'kuxes li
animaetike.

—Mi ta xach'un ti melel ja' avoltake ta jcha' kuxes —xila
li k'oxe.

—Tsobo talel jutuk avixim ta moch.

Li me'ile jlikel ispach talel ixim ta moch. Likla stani ta
balumil li ixime. Ta jlikel lik lok'uk talel ep ta chop chonetik.

—Ja'me avala'm le'e —xila li k'oxe.

Li me'ile likla ok'uk, mu'yukla xch'un ti ja' li yalabe.
Li k'oxe ja' jechispak li sk'oplale.

K'alal iyil ti toj abolsba li sme'e, jech laj yalbe:

Jun so'm ik'luman ibatla ta a'mtel, tsakxutla yek'el xchi'uk yasaruna. K'alal ik'ot ti bu ta x-a'mteje, metsxutla li yek'ele xchi'uk li yasarunae.

—iEk'el, machita, a'mtejanikme! -xila li k'oxe.

Ta jlikel no'ox, xk'iet no'oxla yalel li osile. Ta jun k'a k'al epla ixanav li ya'mtele. Li k'oxe xmuybaj isut ta sna.

—Lek ixanav ka'mtel me', —xila k'otel li k'oxe.

—Li'i me', mu'yuk ta xavil vokol yu'un lek li a'mtej.

Li k'oxe iyik'la batel li sme'e; yo' xu' ta xk'elbat li ya'mtele. K'alal ik'otik ti bu li a'mtele toj ch'ayel ik'ot yo'onik, k'alal iyilik ti va'ajtik skotol li te'etike.

Tey ta sat sme'e, lik yalbe mantal li ya'mtejebe:

—Lek oy, ia'mtejanikme! —xi li k'oxe.

Li a'mtejebale, likla a'mte jkuk stukik. Toj epla ixanav li a'mtele. Ti k'usi chopole, ja'la ti va'al ta staan li te'etik ta yok'omale. Li t'ule likla spa'i buch'u ti ta x-ilbajinvane. Tey iyil ti ja'la jtso'm ta chonetike. Li j-ilbajinvanejetike, ja'la li: t'ule, li kurkuvich'e, li k'anal mute xchi'ukla li xliklike. Li ya'mtel jujukot chonetik li'i, ja' li'i: Li t'ule, ja'la li jk'opojele, li kurkuvich'e, ja'la li jtsak chik'o'mpome, li k'anal mute, ta xk'eojinla k'u'cha'al jun arpa; li xliklike ta xk'eojinla k'u'cha'al jun kitara. Li ta sk'opojel li t'ule, ja'la jech ta xal: lomesbil te'etik, va'lanikme; ts'i'leletik, cha'totsanikme —xila li t'ule

Li jtsak chik'ompome, tala svuch'tabe xch'ailal li spome.
Li jvabajometike, teyla ta xvabajik.

K'alal jech iyil li k'oxe, lajla stsak li t'ule, lajla sjavbe
sni' xchi'uk lajla stsakbe xchikin. Li jtsak chik'ompome,
ik'ojbatla yok ek'el ta sjol. Ta skoj ti k'usi ipasbatik li t'ule
xchi'uk li kurkuvich'e; ja'la yu'un tuch'em sni' li t'ule
xchi'uk ti yaxjeban xokon sat li kurkuvich'e xchi'uk ti ta
x-ok' ta k'epelaltike.

Li k'oxe, isutla ta sna, ja'la jech xlo'lun k'otel:

—Me', li'i mu xu' ta xi jnaki; yu'un mu'yuk ta xch'i li jcho'm
tike; ja' lek, ba naklukutik ta vinajel —xila li k'oxe.

Li me'ile, mu sk'anla ta xikta li balumile. Li k'oxe, jlikel
xvilet muyel ta vinajel ta sju'el. Ja' jech li k'oxe, ik'ataj
ta jtotik, teyxa lik yak' xojobal ta balumil.

—Ta skoj ti mu xu' a'mtel yu'un stuk li ek'ele xchi'uk li
machitae; yu'un tey a'mtejuk li krixchanoe, yo' xu' ta
xve'ike

—xixala muyel li k'oxe. K'alal iyil li me'ile, ti ta sta svokol
stuke; likla snop, k'uxi xu' ta xmuy ta vinajele. Teyla lik stsak
ya'mteje'm ta jalomajel ta skoj ti jembil ta balunkoje;
tsakxutla, ilajla skikan ta vinajel yo' xmuy-o muyele. K'alal

ik'ote, teyxala ik'ataj ta u.
Li avi tanae, li antsetike, ta
xchi'inik balune'm u li
yolike, ta skoj ti yu'un
balunkoj stek'om
imuy ta vinajel li jme'tike.
Ja' yu'un li avi tanae, li
moletike, ta xalik ti ja'la
jtotik li k'ak'ale xchi'uk ti
ja'la jme'tik li ue.

Slo'il: Mamtik Kornal

Seri Krixchano

Yakalxa ta xtup' sts'unbal li Seri krixchano. Bats'i toj jutukxa xkom sts'unbal. K'ajomaltikxa xkom lajunvinik ta vo'xa xkom. Li Seri krixchanoetike, natil krixchanoetik sts'unbalik.

Lek muk' sti' yo'onik xchi'uk lek xach'ajtik yakanik; yakalikxa ta tubel li sts'unbalike.

Ba'i to'oxe, lek stsobetik ta xanavik ta xorailil jteklum Hermosillo. Li antsetike lek natik li stsekike xchi'uk lek xyochetik li sk'u'ik ta xchukbenalike. Lek snats'inik pat puyal na'm. mu'yuk ta xnikik k'alal ta xjelavike, mu al baj yutsilik, stukik no'ox ta xanavik ta xbeinik yileluk. K'alal tey ta xanavike, mu'yuk buch'u tey ta xjelavik yileluk ta muk'ta jteklume. Ko'ol xchi'uk tey oyik ta sti' snabil muk'ta choy mi ta smalobil uk'um ta na'm mi ta "Punta Chueka", k'uxie. Li jo'onkutike, lek laj kich'kutik ta muk', jech k'ucha'al ta jtatik k'usi mu xkojtikintike.

Li ta satike, xko'olajtik ti tey yich'ojbe li slekil slumalik Kunkaak, sbie. Ja' jech ch'anxiik ta xanavik, mu stak' jlok'esbetik slo'ilik. Toj xch'ulel tukik ta xanavik, ko'oluk ta ilel li ik' ta stijik yi'e. Ko'ol xchi'ukik li xk'ixnal taki balumile; ti bats'i k'ixin tajmeke.

Li krixchanoetik taje teyto tsakalik. iTa sventa teyto kuxu like, tsots a'mtejemik tajmek! Tey ta ta'nal vitse, tey xpaxetik ta sa'el li jutuk sat te' ta xak' ta osiltike; xchi'uk ta sventa ta sa'beik yajil sjalobil skanavaike. Li yak'ile bats'i sipet xchi'uk ti bats'i lek tsotse. Ko'ol xchi'uk yajval li antivoetik ti xmaxetik ixanavik ta ba vo'e. Tey yak'ojbeik yipal ta sa'el li muk'ta j-oke xchi'uk li choyetik ta sventa ta slajesik ep ta k'ak'ale.

K'alal ta xlo'ilajike, mu stoy yeik; yan tajmek li sk'opike. Li buch'u xojtkinik li krixchano li'i, ta xalik ti yan li stalelike; xchi'uk ti mu xnupunik xchi'uk yan krixchano.

Li'i ja' jun jnaklej ti toj yan stalelike. Toj lek sna' sti'ik j-ok xchi'uk k'usitik chopal ta choyetike. Lek ta sti'beik smutal na'm xchi'uk jchopta schanul na'm ti toj vokol ta tsakele.

Li krixchano li'i mu sna'ik ya'mtelanel balumil. Ja' no'ox ta stsobik sat chikinton ti oy ta xak' bak'intike, xchi'uk li sat natikil petoke.

Li antsetike, bats'i lek ta snak'ik li spat spuyik "Valva de chama", sbi yu'unike. Li nabe, ta sten lok'el ta ak'ubal li puye.

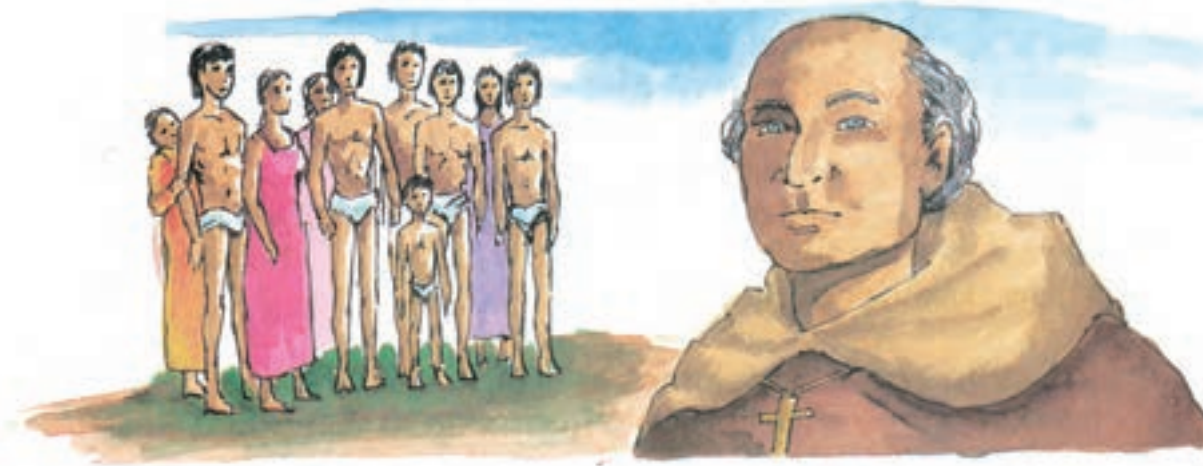
Li antse ta xba stam ta so'm-ik'luman; toj k'upil ta xilbe li bono'mbail ta xak'e ti xvik'et ta k'elele. Li bono'mbail ta xak' li puye, ta stun ta sventa li lok'ol ta xak' ta sate. Li lok'ol ta xak' ta sate, mu'yuk ta xchanbe ta yan. Lek tot ta stun li bono'mbaile. Li lok'ol ta stune ja' ta xet'es ta yala'mtak. K'alal ta xcham li antse, ko'ol ta smuk sba xchi'uk li spat spuye.

Spasoj ta kaxlank'op: Armida de la Vara
Bats'i k'op: Diego Ruiz S.

Mol “Bartolome de las Casas”

K'alal yich'oj vaxaki'm xchan'vinik sjabilale, li “Bartolome”, tey inaki xchi'uk tey ischan vun ta jteklum “Sevilla, España” sbie. Ts'akalto ta sjabilal 1502, ital ta Ach' Balumil ti bu teyxa ono'ox stote, xchi'uk jun sjuntot ti ischi'in talel mol “Cristóbal Colón”. Ta jteklun Santo Rominko stsatsal jteklum Espanyae, tey lik xan bik'tal balumil ti joybil ta vo'e; ti nopoltik xil sbaike. Tey laj yil li svokol ch-ak'batik bats'i krixchanoetike.

K'alal jech vokol iyile, laj yikta li bats'i krixchano i'ak'bat ta yoksk'obe. Ja' teyxa laj yak' yo'on ta yalel sk'op jtotike.

Li ya'mtele, tey nitil ta ventainel yu'un li paleal ta Santo Rominkoe. Ta bik'it lum ta “Villa de Puerto de Plata” tey lik a'mtejuk ta spojel li bats'i krixchano ta yosilal amerikae. Tey lik stsak ya'mtel ta Muk'ta Jpojvanej xchi'uk Jchabivanej yu'un bats'i krixchano.

Ta sjabilal 1542, li pale “Bartolome”, laj slajesbe yo'on li Ajvalil ta España “Carlos V”, sbie; ti ak'o smeltsan li “Ach' Mantaletik” sbie, ti ja' laj slajesbe sk'optal li sventainel krix chanoetike ta sjabilal 1545. Ital ta yosilal Chiapas ta sventa ta sventain li paleetike li ta lumetike. Li ya'mtele iyich' na'beel ti mu ja'uk no'ox bal ta xa'i ti ak'o lek x-ich'atikuk ta muk' li bats'i krixchanoetike. ya'mtel ta sujvan ti ak'o sutesbatuk sbalumilike, xchi'uk ti mu xmosoinatike, xchi'uk ti xtojbatuk li ya'mtelike.

Ja' no'ox ti k'usi vokole, ja'
ti mu'yuk bu xjok'tsaj ta
ovixpoal ta slumal Chiapase,
k'ajomal ilok'tik jun jabil.

Ta skoj ti kontrainbil yu'un
li jnaklejetik ti likemik talel ta
Espaya balumile. K'alal iyil ti
mu xu' ta spas li ya'mtel li'
ta lumetike xchi'uk ti k'alal
iya'ibe sk'oplal ti ilaj yip li
Ach' Mantaletike, laj snop ta
sut ta "España" balumil ta
sjabilal 1547.

K'alal i'ech' oxi'm jabil, icha' sut talel ta Mejiko; tey laj
stso'm sba xchi'uk muk'tik ajvalil, tey laj yalbe smelol ti
k'ux-elan sjol-yo'ontone. Tey ilaj yo'on yu'un li j-a'mteletj
ke xchi'uk tey laj yalbe li paleetike ti ak'o stun li sju'elik
ta ya'ibeel sk'oplal mulil ta sventa sch'ayobil mulile ta sven
ta ta xalik ti ko'olik li krixchanoetik ta jujuntale, yo' xlekubik
li bats'i krixchanoetike.

Ta sventa li pale "Bartolome", ja' ti ilik sk'oplal jnaklej
ti ta xchanbeik smantal Santo Rominkoe ta slumal San
Visente ta Chiapa, sbi balumile; xchi'uk ta slumal
Vatemala. Ja' jech isch'aksba ta ventainel yu'un li
Espayae. Ja' jech noxtok ispas ta jmoj yosilal Sokonusko
xchi'uk Chiapas; ts'akal icha' sut ta slumal Vatemala ti tey
ikom-o cha'vinik jabile.

Li "Bartolome" isk'anbe skolel li bats'i krixchanoe. Ep yaj
kontra ista xchi'uk k'anmask'an smilik. Li pale "Bartolome
de las Casas", sbie; i'ich'at ta muk' yu'un xchi'iltak ta
paleal. Nabil lek sbi ta ik'ot slumal. Icham k'alal yich'oj xa
oxy lajchae'm yo'vinik (92) sjabilal, tey ta snail pale Santa
Maria de Atocha ta muk'ta lum "Madrid" ta sjabilal 1566.

Jmanolajeletik ta ch'ivit

Cha'vo' keremetik laj stasbaik ta be, li june ja' sbi Kiyermo, li yane ja' sbi Kontsaló. Li keremetike, likemik ta Milpoleta, ja' slumalik li jchamo'etike. Li Kiyermoe xchi'uk li Kontsaloe, so'm ilok'ik ta snaik, tey istasbaik ta be yu'un tey ta xbatik ta Jobel. Tey laj schi'insbaik batel ta lo'il:

-¿Bume ta xabat Kontsaló, akuchoj amoral ta xkile xi li Kiyermoe.

-Chibat ta Jobel; yu'un ta xbat jmanbe talel k'usitik ta xtun yu'un li jme'e xi li Kontsaloe.

-¿K'usitik ju'un, alo ka'itik mi stak' na'ele xi tajmek li Kiyermoe.

-Ta xbat jman tsajal choy, chichol, kaxlanvaj, kajvel, ats'am xchi'uk asuka. Yu'un li jme'e ta sk'an xve' ta kaltoal tsajal choy. Ja' no'ox jech noxtok li jtote tala sk'an sve' ts'ajbil

kaxlanvaj ta kajvel. Li jech ve'ele, teyla xchanojik komel ta stot-sme'ik. Ja' yu'un li jme'e laj stakun ta smanel. Li'i anilun ta xibat, mi ista o'lol k'ak'al tanae yu'un jsutelunxa talel obi.

-Li vo'ote, ¿k'usi ta xbat asa' talel tey ta Jobele? xi laj sjak' li Kontsaloe.

-Jechune'uk, takbilun talel yu'un jme'; yu'un ta xbat jman talel chenek', jutuk mantikat, xavon xchi'uk jun limeta kas. yu'un k'alal ilaj li jchenek'kutike. Ta jech'olxa ta xi jve'kutik. Li kas ta jman talele, yu'un ja' jk'elo'm osilkutik.

Yu'un ti buxkom jnakutike, mu'yuk k'otem li luse, ja' yu'un ti oyto jutuk li vokolale. K'alal ta xlajulan li jkase, jo'on ta xbatulan juran talel li jkase, xi ta yalbeel smelol li Kiyermoe.

-Ja' lek ti la jta jbatike, ko'ol ta xi jbatutik xchi'uk ko'ol ta xi jsututik talel tana. Mi ikak'betik yipal xanbal tanae, lekto so'm ta xijulutik tana.

-Li jme'e, ja' lek ta xa'i mi laj jch'unbe lek li smantale.

-Li ame'e, ¿mi mu sna' x-ilin? xi laj sjak' li Kontsaloe.

-Li jme'e toj lek yo'on ku'un mi lek ta jch'unbe smantale, s yu'un mi mu'yuk ta jch'unbe li smantale, oy bak'intik ta xkich' majel, yu'un ta jch'un lek li mantale ta sventa yo' mu xi yutun xi laj stak' li Kiyermoe.

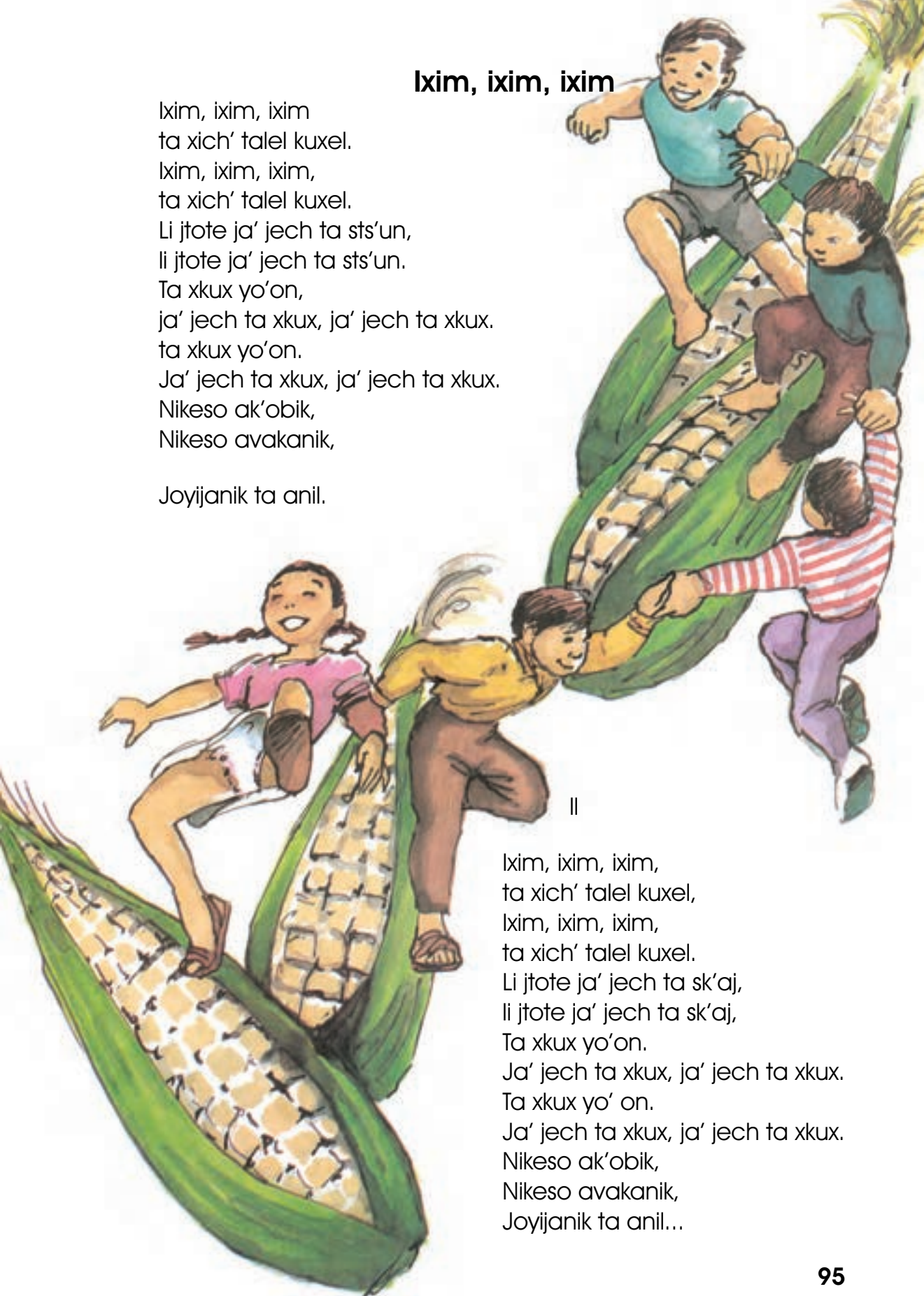
Ja' jech li Kiyermoe xchi'uk li Kontsaloe, lek yak'oj yo'onik ta xanbal; ta anil ibat smanik ti k'usi ibatik ta sa'el ta Jobele.

Ixim, ixim, ixim

Ixim, ixim, ixim
ta xich' talel kuxel.
Ixim, ixim, ixim,
ta xich' talel kuxel.
Li jtote ja' jech ta sts'un,
li jtote ja' jech ta sts'un.
Ta xkux yo'on,
ja' jech ta xkux, ja' jech ta xkux.
ta xkux yo'on.
Ja' jech ta xkux, ja' jech ta xkux.
Nikeso ak'obik,
Nikeso avakanik,

Joyijanik ta anil.

||

Ixim, ixim, ixim,
ta xich' talel kuxel,
Ixim, ixim, ixim,
ta xich' talel kuxel.
Li jtote ja' jech ta sk'aj,
li jtote ja' jech ta sk'aj,
Ta xkux yo'on.
Ja' jech ta xkux, ja' jech ta xkux.
Ta xkux yo' on.
Ja' jech ta xkux, ja' jech ta xkux.
Nikeso ak'obik,
Nikeso avakanik,
Joyijanik ta anil...

J-uch' ul j-ik'al

Tey ta jbej na tey nakal jun ants. Jun k'ak'al li antse yakal ta spas ul. K'alal yak'oj yo'on ta sjuyel li ule, tey ik'ot jun j-ik'al.

-¿Mi li' oyote? xi k'otel li j-ik'ale.

-¿K'usi ta xapas? xi li pukuje.

-Yakalun ta spasel ul xi li antse.

-Ak'ome talel jbochuk cha'a; yu'unme ta jk'an xkuch' xi li j-ik'ale.

-Lek mi ta xak'an xavuch' ule, ba kuchbo talel si'il xi li antse.

Ja' jech li j-ik'ale, ibat ta osiltik, jlikel isjochtalel jek k'o'mte. K'alal isut li j-ik'ale, yakalxa lek ta vok li ule.

-Ita'ajxame li ule, ¿mi taxavuch', xi li antse.

-Kolome talel, tame xkuch' ka'i, xi li mol j-ik'ale.

Li antse jlikel iskol talel jun boch. Li j-ik'ale, xlopet no'ox ta uch' ul. K'alal ch'ayal yo'on ta uch' ule, itijbat li sboche; xk'e'mlujto batel ta sat li ule. Li pukuje xpujlajetxa lok'el. Tey icham ta k'ak'el li j-ik'ale.

Jchon ats'am mol Jxoxep

Li mol Jxoxepe, nopen ta xk'otilan ta man ats'am ta Ni'bak.

Li mole tey nom nakal, teyto nakal ta jun paraje ta slumal jsots'lebetik. Ta skoj ti ja' no'ox ya'mtel ta skeremal li man ats'ame xchi'uk li chon ats'ame, li mol Jxoxepe; manem yu'un jkot smula. Li smulae, laj yak'be sibi: me' baxbol. Li me'baxbole; mu sna' xlu'mtsaj ta xanbal; toj lek tsots ta ikatsnom noxtok.

K'alal ta xlok' ta sna li Jxoxepe, ta skajanbe batel yikats li me'baxbole. Li me'baxbole, ta xkuch yalal chi'm almul botilchenek'. Ta skoj ti mu'yuk botilchenek' ta Ni'bake, jlikel ta xch'am li ikatsile.

Jujun velta ti ta xbat ta Ni'bak li me'-baxbole xchi'uk li yajvale; xbit no'ox batel; yu'un k'alal ta xk'ot ta yavil ats'ame, lek ta smes yo'on ta ya'lel ats'am.

Li mol Jxoxepe, jech ta xalbe sk'oplal li ats'ame.

-Vo'one to'oxe, oy to'ox ep jpas ats'ametik.

Li avi tanae, mu'yukxa ep jpas ats'ametik; ja' yu'un ta xlaixa batel li ats'ame. Je chun e'uk molunxa. Slaje'mtik ta xik'otilan ta man ats'ame.

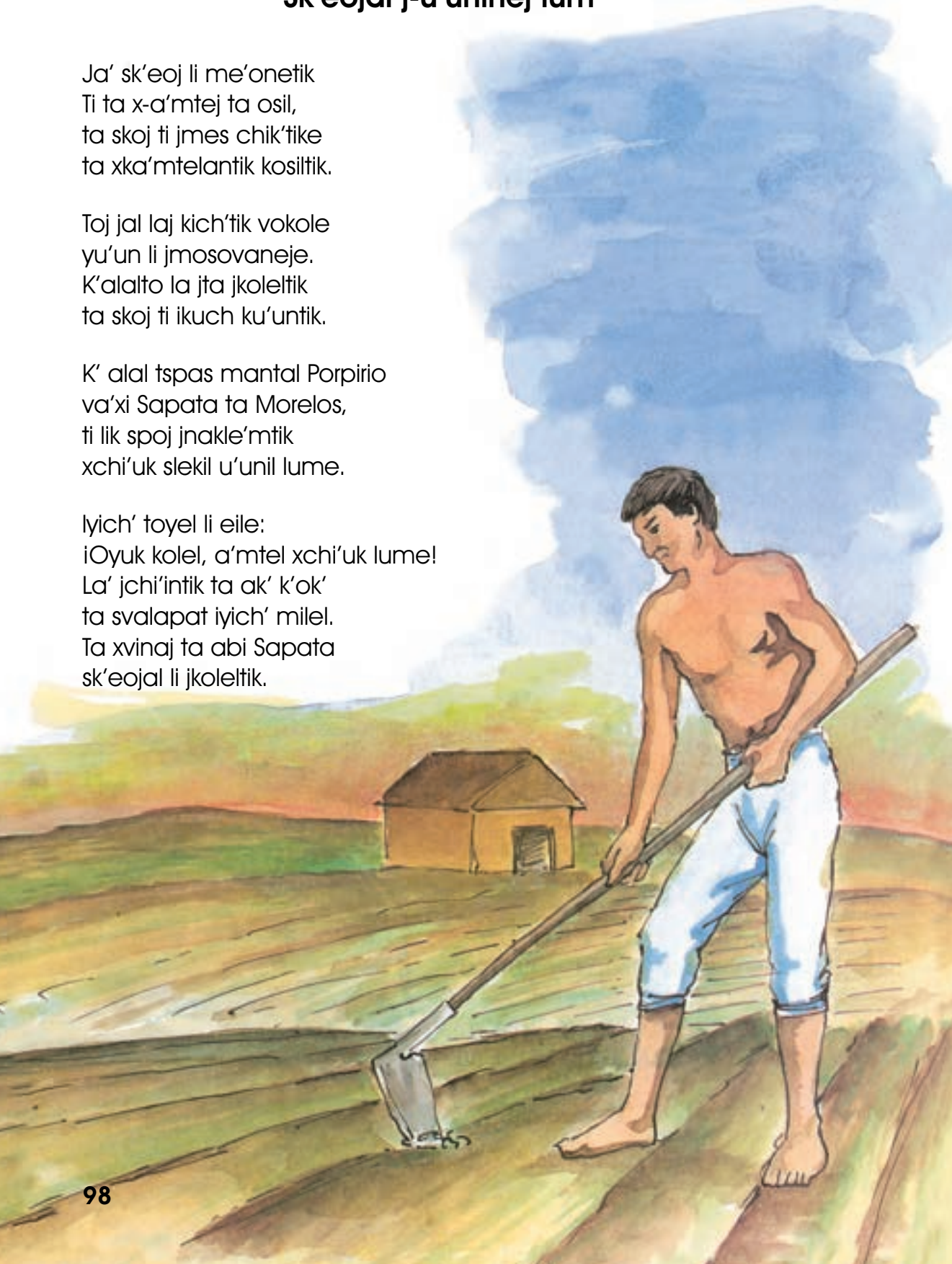
Sk'eojal j-u'uninej lum

Ja' sk'eoj li me'onetik
Ti ta x-a'mtej ta osil,
ta skoj ti jmes chik'tike
ta xka'mtelantik kosiltik.

Toj jal laj kich'tik vokole
yu'un li jmosovaneje.
K'alalto la jta jkoleltik
ta skoj ti ikuch ku'untik.

K' alal tspas mantal Porpirio
va'xi Sapata ta Morelos,
ti lik spoj jnakle'mtik
xchi'uk slekil u'unil lume.

Iyich' toyel li eile:
iOyuk kolel, a'mtel xchi'uk lume!
La' jchi'intik ta ak' k'ok'
ta svalapat iyich' milel.
Ta xvinaj ta abi Sapata
sk'eojal li jkoleltik.

Ch'ivitajel ta Oxchuk

Jun so'm-ik'luman, ilokbatel ta Oxchuk li Jmanvel xchi'uk li yajchanu'mtasvaneje. Li Jmanvele, ja' jun kerem ti likem ta yosilal jchamo'etik. Li kerem li'i, toj lek baxbol ta chanvun; ja' yu'un i'ik'at batel ta paxyal ta jun sk'ak'alil ch'ivit ta jun rominko.

K'alal ik'ot li Jmanvele, iyil ti yan sk'u'spok'ik, li J-oxchukal krixchanoetike. Ja' jech tey lik sjak'be yajchanu'mtasvanej ti k'usi k'opal ta xk'opojik li krixchanoetike.

Li jchanu'mtasvaneje, jech iyalbe li yajchanvune:

-Li'i kerem, li sk'op krixchanoetike, ja' li Bats'il k'ope. Tseltal k'op sbi yu'un li jkaxlanetik li k'op ta stunik li'i. K'alal ilaj yo'onik ta lo'ile, i'ochik batel ta yut ch'ivit. Tey ta yut ch'ivite, oy ep k'usi tey ta xchonik. Oy ta xchonik ajan, tok'on ch'um, ch'umte', chitom lobol xchi'uk tsajal isak'.

-Jchanu'mtasvanej, ¿k'usi ve'lilal li' chavajtik yakane?
-xi li kereme.

Komon a'mtel

Oy jun muk'ta uk'um ti toj ech'em xnoje, ja' sbi Masantik. Li teye toj ep batem ka'etik, vuroetik, ts'i'etik xchi'uk k'alal ta krixchanoetik, ta yorail nojelal uk'ume. Yu'un li ta uk'ume, tey ech'em jun muk'ta be, ja' sbeik li epal jnaklejetik ta jot uk'ume. I'ech' yo'onik ti toj ep svokolik jujun jabile, tey ilik stso'nsbaik ta sabeel smelol ti k'ux-elan ta smeltsanik li sbeik ta uk'ume. Li bankilal yu'unike, ilik stak batel mantal ta yantik ejiroetik ta sventa ta xalbe xchi'uk ta sventa sjak'anbe mita sk'an ch-a'mtejik li ta pas bee. Li ejiroal viniketik ti ta xtun yu'unik li bee, lek xmuyubajik k'otel ti k'alal iya'iik ti oy to buch'u batem ta yo'on smel tsanel li sbeike. Li tey ta tsobojele, laj yak' yeik skotolik ta a'mtel. Ja' jech tey ilikik ta spasel jun muk'ta jamaka.

Li jamakae, ja' jun chak'lomte', jit'bil ta sba oxbej yijil ch'ojontak'in. K'alal ilikik ta a'mtele, ba'i laj stsobik muk'tik tonetik xchi'uk sakil yi'. Li ta spasel a'mtele, ja'laj yak' mantal li ajvail yu'unike.

Ja' jech no'oxtok, ilikik skotolik ta xkuchel yijikil Ch'ojontak'in, ta kuch semento, ta kuch fan; sventa, ta xlik spasik ba'i li yoyal li jamakae. K'alal ilikike lek xcholet i'a'mtejik svukubal ta ejiroetik. Li ejiroetike ja'li i:

Oxi'mna, Kokovtik, Pech'vaj, Sakaton, Chak'ak'tik, Amparo xchi'uk Jolte'elal.

-Li'i Manvelito, ja' li jkilte'e, oy yan jnaklejetik ta xalbeik chuchch'o. Li'i toj lek ve'li', toj mu ta kulantu.

-xi li jchanu'm tasvaneje.

-La' li'i, jk'eltik lek osil avilxi li jchanu'mtasvaneje.

K'alal tey yakalik ta paxyale, tey istaik jun kerem; tey yakal ta xchon ba, li bae oy krixchanoetik ta xalbeik mentes.

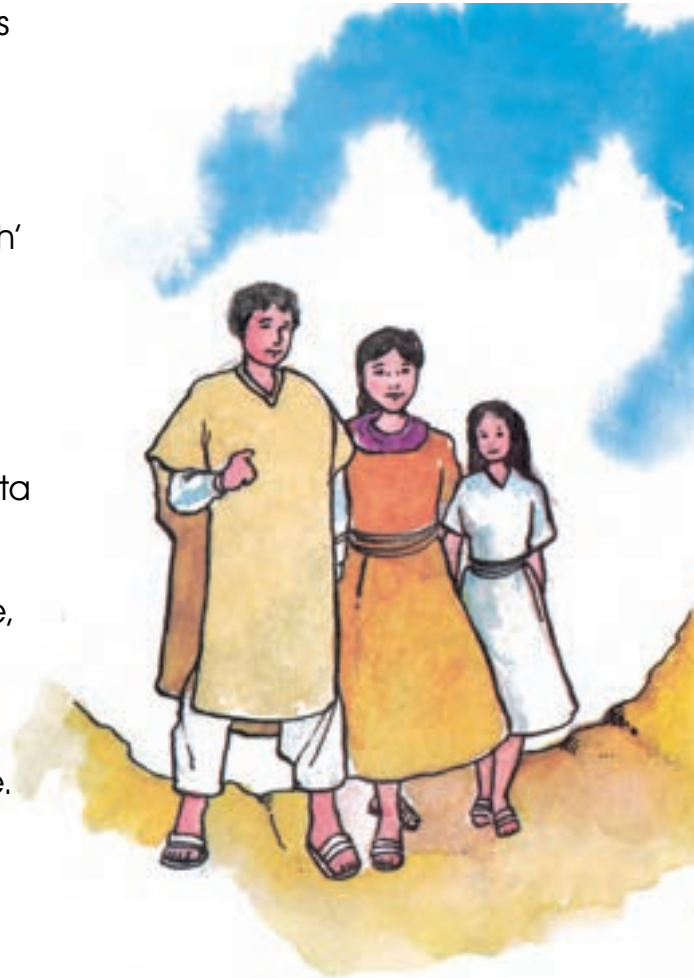
-Jmantik batel cha'kotuk mentes, xchi'uk j-o'loluk rosina ch'atabil ch'o xi li jchanu'mtasvaneje.

Ja' jech, li Jmanvele, lek jchep yikats skuchoj sutel. K'alal ik'otik ta sna li jchanu'mtasvaneje; jlikel islakanbeik ya'lel li ve'lile. K'alal ita'aj li ve'lile, lek ive' ta chuchilch'o li Jmanvele, lekto cha'boch' kalto iyuch' li kereme. Ja' jech tey laj yil noxtok li Jmanvele.

K'alal oy sits'ilal bae.

Sna'ojxa bu xu' ta sta ta manel. Nabilxa yu'un ti oyta manel ta Oxchuke.

K'alal ik'ot ta sna li kereme, ep slo'il k'usi ik'ot yal ta stojol stot-sme'. Tey laj yalbe slo'ilal k'usi iyil ta xch'ivital yosilal jtseltaletike.

Ba'i, jujun xemana i'ech'ik ta
a'mtel jujun ejiro. K'alal
i'ech'xa stekelike, ischa'tambeik
xchibal velta yech'elik ta a'mtel,
ja'to laj yiktaik k'alal lek jit'bil ikom
yu'unik li xanebale.

Li jamakae toj lek pasbil
ikom yu'unik, ja' jech ti
k'alal ep ta xyal li vo'e,
mu'yukxa ta sta svokolik.
Li avie, mu'yukxa ta xi'ik
k'alal tey ta x-ech'ik ta
uk'ume. Li'i, ja' ta skoj ti
yu'un a'mtejemike, xchi'uk
lekxa xmuyubajik skotolike.
Li avie, komon sk'oplal
yu'unik li sjamakaike xchi'uk
li sbeike. Mi ik'a' li stek'o'm
jamakae, komon ta xlik sk'elik.

Ja' no'ox jech noxtok komon
ta spolik li sbeike. Ja' jech lek
jun yo'onik ta skomon pasik li
ya'mtelike ti ta xkomon tun
yu'unike.

Li Sektome

Ta vo'ne tajmeke, oy to'oxla jchop krixchanoetik ti Jsoktometik sbiike. Li slumalike, Sektom komen sbi yu'unik k'alal tana li molme'eletike. Ta xalik li moletike, ti k'alal ta xk'otik tey ta jteklume, ta yokikla ta xk'otik, ta skoj ti mu'yuk to'oxla karoe.

Tey ta svitsal li Sektome, mu stak' to'ox lek xi jxanavla; yu'unla toj ep jmakbe teye. Ta sventala ti mu xi jlaj ta makbee, sk'anla ep jtsobojjbatik ta xi jxanav. Ti buch'u stuk ta xanave, jbel sk'oplal tey ta xlaj ta makel ta be.

Li avi tanae, mu'yukxa vokol, yu'un oyxa lek xanebal yo' xi jk'ot ta Sektome. Mu'yukxa xko'olaj vokol ti k'ux-elan ista svokolik li jxanviletik ta xk'otik to'ox ta jteklumajele. Li avi tanae xu'xa xk'ot jchontik ti k'usi xlok'x-ayan ku'untike, yu'un mu'yukxa toj tsots ta kuchel.

Ja' no'ox jech noxtok, ta xalik li mol-me'eletike ti k'alal oy bu ta xk'otik ta Tuxtae, toj vokol li xanbale; yu'un tey ta sjelavel jutuk Soktome, tey ta xich' tuch'el jun muk'ta uk'um ti Krijalva, sbie. Ta vo'onee mu'yuk to'ox sbak'oal ta sventa ta jp'asutik li muk'ta uk'ume. Ta sventa li stuch'ele, naka ta kanava to'oxla ta xich' tuch'el. Ta skoj ti jech ta xich' tuch'ele, mu stak' ep ta xjelav ikatsil; ja' yu'un mu to'ox xu' ep k'usi jkuchtik ta chonel, xchi'uk mu'yuk to'ox k'usi ep xu' jkuchtik ta manel.

Li avi tanae, mu'yukxa makel, teyxa pasbil jun muk'ta bak'o ti sbiinoj "Dr. Belizario Dominguez". Teye xu'xa xjelav muk'tik j-ikatsnom karoetik. Ja' yu'un li avi tanae, ik'unimxa jutuk li jvokoltik ta xanbale.

Li avi tanae, mu'yukxa lek xi'elal li xanbal ta soktomajele xchi'uk k'otel ta Tuxtae, yu'un mu'yukxa ta xich' tuch'el ta kanava li yuk'mal Krijalvae.

K'ulejal

Ti vo'nee oy jun me'on ants, toj j-abolsba tajmek. Mu'yuk k'usi x-ayan yu'un ta jyalel. Ti sk'u'spok'e likil t'uyul tajmek, k'ajomal makal jutuk ti spatxokone. Toj me'on tajmek li antse. Mu'yuk buch'u oy yu'un, mu'yuk stot-sme' xchi'uk yuts' yalal ta balumile.

Abol sba tajmek li me'on antse, tey xkejet xpatet, tey xnubet sbiset sat ta vinajel ta balumil. Ta snup' yok-sk'o'm, ta sk'an slekil yutsilal sk'ulejal ti k'uxi xch'i'o ta vinajel ta balumile. Ti k'uxi xve' xuch' vo', ti k'uxi sta sme' stak'in ti k'uxi xtoj xman sk'u' spok' (xchi'uk) sna sk'ule'm. li antse ivaychin, iyich' ak'bel yil ta xvaychil ti yu'un li ojo, li anjel, li vitse, li stseleje, li vinajele, li balumile; ja' jech yich' ich'el at k'ux ti yu'un toj j-abolsbae.

Ti ta xvaychile lek laj yich'
albeel
-K'elavil xila sk'oplal.
-lka'i ti tey xavulvun ta
xka'ie -xila sk'oplal.
-Te unbi -xila li antse
-Ja' ta skoj ti yu'un abol
jbae yu'un mu'yuk k'usi x-ayan
ku'une-xila-li antse.
Ja' jech li lo'ile.

A'io lek smelol ava'i, xila sk'oplal li antse, nijan aba ava'i, ts'eano ani' achikin, xila sk'oplal li antse.

K'elavil, x-utat. Tey xabat ta nopol ti'uk'um, tey ta muk'ta uk'ume. Tey xabat ta o'lol k'ak'al ta sk'ak'alil me'kulix. Xasa' batel uni sakil pok'. Ja' no'ox sk'an ti bats'i lek sak tajmeke. Tey xava'an aba ta o'lol be. Oy k'usi tey ta xtal. Xchaja jetme ta xlok' talel un, x-utatla. Mi ava'ie, xasa'me ta anil oxlikuk ta yanal vomol, mi ilok' talel avile mu me xaxi' xi, mukta chonme ta xtal; time lok' tal avile ja'me chajipbe ta sba ta anil ti oxlik yaxal vomole, xila sk'oplal. Mi la ajipbe ti yaxal vomole, ja'ome chapix ta anil ti ta sakil pok'e xila sk'oplal. Xu'un cha'a xila ti antse, ja' jech ta jpas ka'itik, xila ta xvaychil li antse.

Ti bu nakal li antse oyla tey nopol muk'ta uk'um. Toj lekla li uk'ume. K'alal isakube la xchol ta sjol, ta yo'on li svaychile, laj scha pansba ti k'ux-elan iyich' albeel ta svaychile, Laj smalabe li sk'ak'alile, li yoraile.

K'alal ista li me'kulix k'ak'ale, ibat li antse, lek xala j-o'lol jtetik ibat, yich'ojla batel li uni sakil pok'e. Teyla isva'an sba ti bu iyich' albeel ta svaychile, teyla va'al ta smalael ya'i, xchikinxala xa'i mi oy k'usi ta xtal cha'ie. Jlikelxa

no'ox ijelav.

Ja'to laya'ay, ti xchajajetxa la yalel tal ta uninaltik; talx xa xila li antse. Teyla tuk'ital ti bu va'al li antse, tey la tuk' t'unbil talel, xkilj letxala talel ti mu chone, lek xala ts'ibaltik sba ti mu chone. Ti jipuj xutbela yoxli kil xyax vomol li ants ta sba li chone xchi'uk ti pixuj xutnola ta anil ta sakil pok' li chone. Ja'tola iyile ik'a tajla li chone, ik'atajla ta uni mula, uni k'anal mula ik'ataj-o.

Li antse xkuxetxala yo'on, petuj xut no'oxla li mulae, laj spet ech'el ta yuni k'a'na, tey laj stik' ta yut muk'ta bin. K'ajomal jbej li sk'a'bine te skoj ti mu'yuk k'usi oy yu'une. Toj abol sba tajmek li antse.

Teyla inop-o li unen mula ta yut bine. Ta jujun me'ku lixe tala x-ok' li mulae tey la ta x-ok' ta o'lol k'ak'a le.

Teyla ta slilinsba ta yut bine. K'alal ta slilinsbae, xchajajet no'oxla ma' tak'ine. Naka sakil me'tak'inla tajmek. Li antse xkuxet no'oxla yo'on tajmek ta skoj ti yu'un oyx

sme' stak'ine.

Teyla ilik ta k'ulejal li antse, lstso'mlasba tajmek li tak'ine.

Li tak'ine, muxala x-och li ta sbine. Ja'la jech ju'un, ilajla yak' ta patel yan binetik.

Ja'la ta sventa ta xavin li stak'ine.

Solel inojla skotol li yav stak'ine. Solel nojla tajmek li binetike.

Leklame' jk'ulej ibat ti me'on ants to'oxe, ja'la jech ikom ta muk'ta jk'ulej.

Li sk'ulejal li antse, ivinajla batel sk'oplal. Iya'ikla li j-a'mteletike, li jpatanetike, li jtoy k'inetike, li jtoy paxku'e, paxonetike, li alperese xchi'uk li kapitane. Ja'la tey ta xk'exik ton, ja'la tey ta xk'exik tak'in li jpas a'mteletike, li jpas patan ta yolon yok, ta yolon sk'o'm li jtotike, li vi tsetike, li vo'e, li nabe, ti jayi'm ono'ox jtotik ta vinajel ta balumile. Li antse lekla xak' ta k'exlel li stak'ine, oyla lek sbisobil yu'un, oyla lek jun xbochil li stak'ine. Ta boch no'oxla ta sbis, mu'yukla ta xat li stak'ine, yu'unla jech albil ta svaychil ta ak'ubal. Ti k'alal ta xich' sutesbeelee, ja'la jech ta boch ta xich' bisel li tak'ine. Li tak'ine ja'la yak'oj li ojoe ti anjele. Ja'la yu'un mu stak' atel li tone li tak'ine.

Ja'la jech ta spas li antse, lekla yo'on, lekla xk'uxubin li krixchanoe. Toj lekla sjol xchi'uk yo'on. Ja'la jech i'ech' li k'ak'al yu'une. Itsakat ta chamel, mu'yukla xkuch yu'un li chamele tey ilaj-o.

Ti-k'alal ichame, teyla ikom li sme' stak'ine, ja' li uni me' k'anal mulae. Teyla ibat ta xa'm, tey laj yich' batel li tak'ine. Tey x-ok'elet ochel ta yut xa'm. Ja' tey ibat-o. Ja' jech sk'oplal k'ux-elan ista sk'ulejal li me'on ants tey ta Ch'e nalo'e.

Jyantik yajval lum ta ch'ivit

Jun vinik xchi'uk yajnil tey nakalik ta yosilal Ch'enalo', ta paraje Tsa'ne'mbolom; tey nopol xil slumal Pantelo'. Li vinike ja' sbi Kaxpal; Li Jkaxpale bat xchi'in yajnil ta ch'ivit ta Jobel. Tey ta jun savaroe, so'm ilok'ik batel ta Jobel. K'alal ik'otike, ba'i ibatik ta ve'el ta jun ve'ebal. Tey laj yilik ti ik'otik yantik jve'eketike, laj ya'i ti yan li sk'opike. Jech no'oxtok, tey ta ve'obale, laj yilik ti oy ep ta chop sna'ik spasel li ve'liletike. Li stukike ja' no'ox xotkinik to'ox li panbilik ve'lile, yu'un sbato ibatik ta jun muk'ta jteklum. K'alal laj yo'onik ta ve'ele, tey ibatik ta manolajel ta muk'ta ch'ivit. K'alal ik'otike, tey laj yilik ti toj ep ta chop li viniketike, li antsetik ta xk'otanik ta manolajele. Tey chotal laj yilik ta chon nichim jun vinik, lek sluchal tsajal pok' slapoj xchi'uk jun jaxjax lixtonal pixalal slapoj. K'alal ilaj sjak'ik ti bu slumale, laj ya'iik ti ja' jun jsots'lebe. Tey jal i paxyajik ta manolajel ta ch'ivit ta Jo bele. K'alal isutik ta snaike, ik'ot yalbeik sk'oplal yala'm snich'nabik tey ta Tsa'ne'mbo lom ti k'ux-elan stalelik li viniketike, ti antsetik chmanolajik ta ch'ivite. K'ot yalbeik sk'oplal ti k'ux-elan sk'u'spok'ik. Li jchamo'etike. Tey laj yilik ti ta stsatsal li chije.

Li mol Jkaxpale, ja' laj yalbe
sk'oplal ti oy ep jchonolajele
tike xchi'uk ti oy eptik
jmanolajeletike.

Li jsots'lebetike, oyla lek jalbil
sk'u'ik, lekla sluchal xchi'uk
lek xpixelik. Li jsots'lebe jechla
xk'opojik k'uacha'al jbats'i
k'optik, ja'la jchi'iltik.

Tey laj yalbeik sk'oplal
no'oxtok ti oy yantik jchi'il
tik ti oy jalbil tsoj sk'o'm
sk'u'ike xchi'uk jalbil tsoj
xchukike; mula xka'ibetik
sk'opike, yu'unla ta xk'opojik
ta tseltal k'op.

Mi labatik bak'ine tey chavi
lik ti ma'uk no'ox sk'uspag
like, ma'uk no'ox ti k'ux-elan
ta xk'opojik ti yane; tey ta
xavilik noxtok ti ep buch'utik
ta xk'otik ta chonolajele, ta
manolajele ti ta xlikik talel
ta yantik lume xi ta lo'il
li Jkaxpale.

Ja' jech li ala'm-nich'nabi
letike, tey laj ya'ibeik slo'
lal li ch'ivitajel ta Jobele.

Ts'unbalal ta jujuchop balumil

Li bik'it Jmarkuxe, tey laj xchi'in ta lo'il li sjuntote. Tey laj sjak'be sjuntot ti k'usitik xchi' ta jujuchop ba lumile. Li mol juntotile xi istak' ti k'usi ijak'bate:

-Li jo'one jutuk li k'usitik jts'un ta kosile.

-Buch'utik oy ep lek yosij like, mu'yuk k'usi vokol yu'u nik; lek ta x-a'mtejik xchi'uk ep k'usi ta xlok'-x-ayan yu'u nik. Oy buch'utik toj ep ta

sts'un xchobik; li yantike ep ta sts'unik chenek'. Tey ta k'ixin osile, ep ta xlok' manko, lotsoy, xantia, melon, alaxa, elmunix, xila, lima, mantarina, on, kakao, mispero, pepino, ch'um, chichol, vale', ja'as, lobol, paxak', kajvel, kulantu, kulix, alavanux, kerchuka, xchi'uk yantik ts'unbalal.

Ja' jech no'oxtok ta sikilal osiltike, yantik-o ti k'usitik ta xlok'-x-ayane, jech k'ucha'al turasnu, mantsana, pelex, ikux, sirvela, kulix, alavanux, isak', sanoria, botilchenek', javax, mail, ts'ol, kakavte', on xchi'uk yantik ts'unbalal.

Li sjuntot Jmarkuxe, ja' jun mol ti xanavem ta k'ixin osil xchi'uk ta sikil osile, lek yojtikinoj skotol k'usitik xlok'-x-ayan li ta jujuchop balumile.

Jnaklej ta kolonya Yukin

Li Jmanvele lek jun yo'on ta naklej xchi'uk yajnil, xchi'uk xnich'na'm tajmek. Li yajnil xchi'uk xchanva'al snich'na'm li Jmanvele, ja' sbiik: Paxku', Lol, Martin, Tumin xchi'uk Lalo.

Li jnaklejetik taje, likemik ta kolonya Yukin ta yosilal Tsima'jobel. Li (Jlole) ja' sbik'it nich'on li Jmanvele. Jun k'ak'al li k'oxe iya'ibe sits'ilal sti'el sesina, tey laj yalbe li stote:

-Tot, oy sits'ilal sti'el sesina ta xka'i, k'uyu'un ti mu xavalbe mantal li jbankile xut stot li its'inale.

Li totile, ja' jech ilik yalbe mantal li bankilale.

-Lol, ta xabat ta jteklum ok'o'm, ta xabat aman talel sesina jti'tik, yu'un xpich'et yo'on ta ve'el li avits'ine. Tey ta xaman talel vo'likuk pop sventa sk'io'm kajvel. Chaman talel chanbejuk moch sventa slechlo'm kajvel, -xi laj yak'be mantal li sbankilal nich'one.

Li Jlole, so'm ik'ot ta ch'ivit, li teye toj ep buch'utik tey laj yil: Laj yil jchon boch, jchon po'on, jchon ch'umte' xchi'uk yan jchon k'usitikuk.

K'alal ik'ot li Jlol ti bu ta xchonik li sesinae laj sman ta anil chanchuk li sesinae, jech no'oxtok tey ibat st'un li moche xchi'uk li pope.

Xk'un

Oy to'oxla jun me'on kerem,
teyla nakal xchi'uk syaya.
—Kerem likanxa; ba kucho
tael si' —xila ta mantal li
yayaile.

Ja'la jech li yayaile, teyla
xlo'lun ta yael mantal ta
jujun so'm, ja' no'ox ti toj
pimla ta ch'un mantal ti mu
kereme. Ta skoj ti mu xlik li
kereme, ibatla stij smom li
yayaile: —Kerem, sujomeaba,
likanxa, toyolxa li k'ak'ale.

Li yayaile ibatla sjam li ti'na
ti bu ta xvay li kereme.

Ja'to iyile:

—Oo'... oo'... .oo'... -xi xala
batel li kereme.

Ja' yu'un li k'alal ta
x-ok' tana li xk'une, xko'olaj
k'ucha'al sk'opojel jun ch'aj.
K'alal mi oy bu avil li xk'une,
a'io lek ti k'ux-elan ta x-ok'e,
ja' ti k'ux-elan albil sk'oplal
li'i. Li moletik ta orae, ta
xalbeik li keremetike: li
ch'ajile, chopolme ta xi jbat
yu'un.

Li ch'ajil vinike xchi'uk li jalomajel antse

Oy to'ox ta yosalil San Antrex, jchop jnaklej ti oy no'oxla stak'in yileluke. Li ants ta lo'il li'i toj baxbol ta a'mtel. Ta sjolobe tey no'oxla ta sta'o ti k'usitik jtunel yu'un li yala'mtake ja' no'ox ti smu malale toj ch'ajla ta jyalel, ja' no'ox yakubel ta spas, xchi'uk vayel no'ox ya'mtel; mu'yuk bu ta x-a'mtej; bak'intik no'oxla ta xkuchilan si', mu'yuktik no'ox skuxul yo'on ta stojol yajnilsch'amaltake.

Skotol k'usi jtunel ta a'mtele ta xlaj, ja' jech-e'uk li ants taje itsake ta chamel ta skoj ti mula xkux junuk k'ak'al ta xemanae xchi'uk mu'yukla ta xkux ta jujun k'in ta slumale.

Li smalal li antse mu'yukla ta st'a'm ta yo'on li yajchamele.

Ta k'un'kun ilu'mtsaj li antse, ja' jech tey icham.

K'alal lajemxaax li antse, toj abolsbaik iya'iikla li ya labe ta skoj ti icham li j-ak' lekilale. Li ch'ajil vinike ja' no'ox ibat ta yo'on li uch' poxe ilajla stensba ta jyalel ta skoj sna'el li yanimae, likla sta ta na'el li pukujetike.

—iPukuj, k'ucha'al avik'bun li kajnile! —xi li jyakubele.

—iLi kajnile mu'yuk buch'u iyilbajin! —xi ta sk'ak'al yo'on.

Ja' jech xlo'lun ta syakubel ta k'ak'al ta ak'ubal ta staulanel ta na'el li pukujetike.

Jun k'ak'al k'alal yakal ta yakubele, ital ta stojol jun k'ak'al vinik ts'otbil talel ta sutum-ik'.

—¿K'ucha'al ta xaok' jchi'iltik?

—xi li buch'u ik'ote.

—Ta xkok'ita anima kajnil —xi ti buch'u yakutik ta yalbeel slo'ilale.

—¿Mi ta xak'an xacha'k'el li avajnil? —xi li pukuje.

—iK'ucha'al mo'oj! ¿Buch'u xu' ta xik'un batel? xixa ta sjak'el.

—Xu' ta xkik'ot batel. iMuts'o asat! iMume xavik' asat mi mu'yuk ta xkalbote! —xi ta xp'iju'mtasvan li lekil vinike. Ta jlifel no'ox its'otat ta sutum-ik' li ch'ajil vinike, ta jlifel ik'ot ti bu oy li yajnil. K'alal ik'ot ti bu oy sch'ulel li yajnil ilaj sjak':

—¿Bu oy li kajnil?

—Batan, ba sa'o le' ta epal krixchanoetike —xi li pukuje.

Jlifel no'ox tey isa', tey timil ta sjolo'm ilaj sta li yajnil.

—¿K'usi ta xapas li'i? —xi li anima antse.

—Ma'uk avav li'i, li'i ja' no'ox yavil animaetik —xi li yajnil.

Li yajnil k'ajomal sbakila tey chapal. K'alal iyil jeche, k'ansutukla ta anil li ta balumile. Likla sa' ti buch'u i'ik'van batele, ja' jech ilik sk'anbe vokol...

—iAvokoluk, koltaun sutel ta jna!

—¿Mi mu ta slok'eluk avo'on latal li'i? —xi li pukuje.

—Ja' jech ava'uk, ja' no'ox muxa jk'an ti li'une.

—Lek oy cha'a, ta xasut ta ana, ja' no'ox ti ta xa a'mtej komel jutuke —xila li pukuje.

—¿K'usi a'mtelal ta jpas? —xixala li ch'ajil vinike.

—Ta xakuch si' —x-utat.

Ta sventa ya'mtele i'ak'bat jaykot smula xchi'uk tak'inal xonobil.

—iOk'o'm ta xba akuch talel si'! —xi li ajvalile.

—Ja' ta xapasulan jujun k'ak'al, ja'to k'alal mi ilaj li axonobe.

K'alal jech iya'i li vinik ti ta xkalbetik slo'ilale iyatla

yo'on tajmek, yu'un li xonobe mu ono'oxla xljaj yileluk.

Ta sbabatik k'ak'al ya'mtele, sk'elulanla ta jyalel li xonobe.

Ta xat yo'onla ta jmek k'alal ta xil ti mu'yuk ono'ox ta xljaj li xonobe.

—¿K'usi ta jpas tana yo' aniltik no'ox xu' xicha'sute? —xi ta yo'on.

Jun k'ak'al k'alal xti'et no'ox yo'one iyilbajin li ska'take.

—Li ajvalile yaloj ti oxtel no'ox bak ta xavikatsinike —xut li ska'take.

—iLi avi tanae ta xaikatsinik ti k'ux-elan ta yan kuxlejale

—xi laj yalbe li ka'etike.

K'alal toj ol yikatsik iya'iik li

ka'etike, ik'opojik;

—iich'unikutik ta k'ux,

jo'onkutike krixchanounkutik

to'ox e'uk k'ucha'alote.

K'alal iya'i ik'oponate ilaj

syalesbe yikats ta anil li

ka'etike lik yak'be oxtel

yikats ti k'ux-elan albil ta

mantale.

Li si' ta yan kuxlejale ti k'uxelan

ta lo'ile naka bakil

animaetikla.

Jun xmal k'ak'al k'alal lubem ta epal a'mtel cha'ie, tey ichoti ta sk'elet li xonobe.

—iLi xonobil li'i, mi yu'un jbel sk'oplal ti mu sna' xlaje

—xi xlo'lun yo'on li j-a'mtele.

Ta jlikel no'ox julxi ta sjol ti k'ux-elan xu' ta xlaj li svokole.

—¿K'uyu'un ti mu'yuk bu xjul ta jole?

—Ta jsa' jbejuk juxton, ta jux li mu xonobil li'i.

Ta sventa ti k'usi lek ital ta sjole, skotol xmalk'ak'al k'alal ta xlaj yo'on ta a'mtele ta xjuxilan li xono'm ta muk'ta juxtone.

Ta k'unk'un ilaj li xonobe. Ja' jech icha' sut talel ta sba balumil.

Li lo'il li'i teyto ta slo'iltaik li molme'eletik ta lum iyich' albeel sk'oplale. Ja' no'ox jech noxtok teytiknan ilok' sk'oplal li k'atinbake.

—iMume xataik ta na'el li pukujetike yu'un xa'iikme skotol li jk'optike —xi smantal li molme'eletike.

Maklajan k'op

Ta t'ant'an t'int'in vits
xt'elt'un t'ul ijta.
Ta t'int'in t'ant'an vits
ijta xt'elt'un t'ent'en t'ul.

Jkot ts'alts'al ts'ilts'il
sat mol mailchon.
Xch'ulch'un sts'alts'al pat
ta xanav ta
xch'ulch'un ch'en.

Jchonolajel kerem ta jteklum

Jun kerem k'alal ibat ta chanvun ta yosilal jkaxlane, i'ech' xchon jun koxtal skajvel; yu'un mu'yuk stak'in li stote. Ja' yu'un i'ech' bolmajuk ta sa'el li stak'ine. Li kereme, ja' sbi Jlukax. Li k'uyepal lok' stak'in li Jlukaxe, tey ilok' stojol xano'm ta karo; tey ik'ot-o k'alal ta Tuxta. Tey ta Tuxtae ik'ot stoj svaye'mna, sve'el, skualerno, slapis.

Ja' jech li Jlukaxe ja' no'ox jun u ikuch yu'un li stak'ine. Li Jlukaxe toj lek iyak' yo'on ta chanvun. K'alal ilok' li jun u yu'une, isut talel ta sna stot-sme'. Li moletike lek xmuyubaj k'otel ta stojol li sk'oxkeremike. Li k'oxkereme lik lo'ilajuk, laj yal ti k'ux-elan chanvun ta jun kaxla lume, xchi'uk laj yal ti toj ep ta xtun yu'un li tak'ine.

Li stote, xchi'uk li sme'e, lek jun no'ox li yo'onike, mu'yuk lek svokolik, tey to snaike ep k'usi xlok'x-ayan yu'unik.

Oy ep skajvelik, oy xchenek'ik, oy yiximik xchi'uk oy yalak'ik.

Ja' no'ox ti k'alal mu'yukto xchonoj k'usitik oy yu'unike, mu'yuk stak'inik. Jech no'oxtok ti k'alal ibat jun velta li skerem ta chanvun ta Tuxtæ, oy no'ox yikats ibat xtok. Li'i ta xchibal veltae, jun koxtal ta chenek' i'ech' xchon sventa sa'obil stak'in. K'alal ik'ot xchi'uk li xchenek'e, tsots lubem ik'ot, xchi'uk li yikatse. Tey laj xchon komel ta jun jteklum.

K'alal ista li stak'ine, laj sman ta anil jun resku' sventala smeso'm yo'on ta lubel.

Li totile xi ta xlo'ilaj xchi'uk li yajnile;

—Li jkeremtike, ja' lek ti mu tak'inuk ta xkak'betike, ak'o ikatsinuk sventa ta stoj jutuk li stak'ine xchi'uk ja' jech mu xch'ay ta yo'on li tsatsal a'mtel ku'untike —xi li totile.

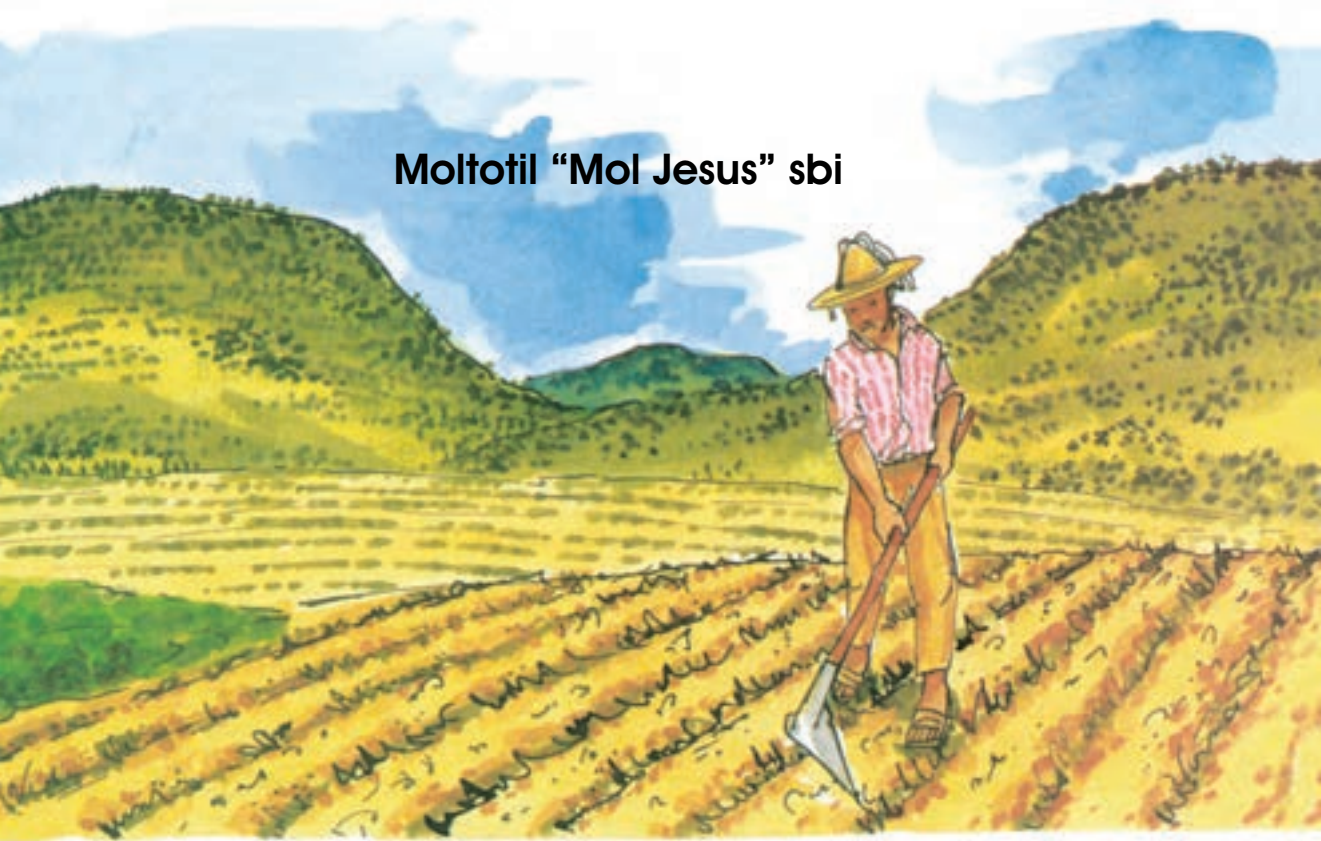
—Jech ava'uk, xchi'uk mi mu s-ikatsine, ja' no'ox ta xich' bats'i tak'ine, chlik ta toyilanbail ta stojol li xchi'iltake, le'e mu stak' jech ta spas, ja' lek ak'o a'mtejuk mi ital ta yan velate

—xi li me'ile.

Yu'un li stot-sme' Jlukaxe, mu sk'anik ti xch'ajubuk li skere mike. Ja' jech ti k'alal ista xkuxo'm yo'on ta svok'el jtotike, ilik xchi'in stot-sme' ta tul kajvel sventa chbat xchonik ta jteklum ta sventa sa'obil stak'inik. Yu'un li ta yolontik k'exole ja'o toj lek sk'ak'alil ta xyiju'm sat li kajveletike. Ja' jech ti Jlukaxe, lek sna' stulel, sapel, sk'iel xchi'uk xkuchel batel ta xchonel kajvel; ja' jun lekil jch'un mantal kerem. Lek sna' x-a'mtej xchi'uk lek ep sbijil ta chanvun ibat li Jlukaxe.

Moltotil “Mol Jesus” sbi

Li mol taje, toj lekla xk'opoj, Jesus Kajval xi no'oxla jujun k'ak'al, ja'la yu'un "Mol Jesus" sbi yu'unik. Li muk'ta mole tey to'oxla sna ta Chik'u'mtantik, ta yosilal Jchamo'. Li paraje Chiku'mtantike ja' sikil osil, mu xch'i ta anil ti ts'unbalale, li mole ibat sa' yosil ta Usvits ta yosilal ta Chenalo'. Li Usvitse yamk'ixin osil jutuk, xch'i lek li chenek'e, ixime, ti maille ti ts'ole, ti ch'umte'e, skotol tajmek xch'i.

Li osil tana le'e epajemxa yajval, ja' yala'mxnich'na'm li Mol Jesus. K'alal skeremal to'ox li mole, toj ech'emla x-a'mtej xchi'uk toj lekla yo'onton, k'alal ti ta sjam yav schobe tala xtal ep svinik; jun chi'm no'oxla k'ak'al ta xjam-o, me sts'unla ti schobe, ti schenek'e, toj lekla tajmek ch'i talel. Epla ta sta ti yiximxchenek'e, lekla ojtakinbil ta yol ta komon, sna'ojik ti lek jk'ulej ta jmeke.

Te xal li jyayae oyla i'ech' muk'ta vi'nal, yu'unla ech'em laj yak' taiv, muk'tixxala ista li cho'mtike. Toj tsotsla tajmek laj yak' ti mu taive. K'alal yibel laj smil ti k'usitikuk ts'unbile. Ti k'alal laj yilik ti sts'unbalik ti lajem skotol ta taive, likla ok'ikuk, likla yat yo'ontonik, ti vikil ti aval xiik no'oxla ta ok'el, ja'la ti sna'ojikxa ti ta xlajik ta vi'nale.

Ti vo'nee ch'abal to'ox ti karoe, ja'la yu'un mu xnopoj li ixime. Li krixchanoetike mula sna'ik bu ta xbatik ta kuch ixim.

Jlom ibatla ta Kukalvits, ta Tinal, ta Jmumuntik, ja' no'oxla ti bu stamik batele. K'alal ta xlok'ik ta snaike, mu'yukla sve'elik ta xich'ik batel; ja' yu'un epla ta xlomik ta be. Li yane teyla javalts'eel ta xkomik. Li ants ti bu xchi'inoj yole, ja'la xkuch yu'un xanbal ta skoj ti noj li xch'ute.

Buch'u ta xk'otik ta Jobele, jujuset'xala k'usi xlok' ta lajesel tey ta ventana. Li yane oyla ta smanik tsajal asuka ja'xala ta xipanik ta sbuts'ilanel xchi'uk cha'bej sat yixmal.

Ti buch'u mu'yuk stots ta snaike, likla yelk'anbesbaik li yiximike, xchenik'ike xchi'uk ti k'usito xlok'x-ayan yu'unike. K'alal ik'ot sk'ak'alil ti mu'yukxa k'usi stamike, likla xk'ux taki xonobil, jlome likla slo' yitajik, likla smakikbe.

Likla sa'ik mi oy jxanvil xkuchoj yikatsik. Mi oj k'usi staik, tala spojik. Mi mula xak'ik ta lekilale, ta xmilvanik.

Ta bebetike, javalts'e'elik no'oxla ti animaetike. Lekla ta xve'ik ta bek'et li ts'i'etike xchi'uk xulemetike.

Ali Mol Jesus, likla ok'uk, likla snop ta k'ak'al ta ak'ubal k'usi ta xut li yixime, xchenek'e, ja'la ta xi' mi xch'akbat li snae, mi xmile; k'uxie. Ja'la jech teyla lik yalanbe li svinik take, xchi'uk li yuts'yalale.

—Avokolikuk antsetik, viniketik, ololetik ta yol ta komon, mume xa lo'ilajik ti oyto ti kixim-jchenek'e ta sventa mu xi jchamutik ta vi'nal. Ja' ta sventa noxtok ti mu xtal kajvaltik ta milele. Li ixime sk'an ta xkixintik skotol, sobanikme cha'a. Li yane ak'o sjok' lum; lek jva'lejuk snatil xajok'ik.

Ja'la jech yepal laj ya' mantal ti muk'ta mole, ti sviniktake, likla a'mtejikuk ta k'ak'al ta ak'ubal, k'alal ta bik'it ta muk' i'a'mtejik, ja' no'oxla jech noxtok, li yot smats'ike xchi'uk ti sve'elike ta ak'ubaltikla ta smeltsanik, sventala mu xvinajik-o yu'un slak'naike; lajla stsobik skotol li ixim-chenek'e. Likla sa'ik muk'tikil bin, lajla xchotanik ochel ti bu sjok'ojike. Teyla laj sjok'ik ta jun chikin na.

Teyla lik xch'olik li oxime, li chenek'e, arvijae, javaxe, skotola tajmek. K'alal itsuts smukele, lajla, slamanbeik k'albil te' ta sba, xchi'uk jutuk lum. Ta sbae lajla yak' sbinik.

Li'i ja'la ta sventa mu xvinaj ti k'usi smukojike. Li ixime, jutuktixala ta slok'esik; ja'la jech i'ech' yu'unik li vi'nale.

Ta sna li mole, ik'ot yan krixchanoetik, teyla, k'ot sa'ik a'mtel. Li jsa' a'mteletike mu'yuk x-ik'atik ta a'mtel. Li jsa' a'mteletike, teyla lik sjak'ik ti k'uyu'un ti lek mu'yuk jchamvi'nalike. Li mole lajla yal ti naka mail ta slo'ike.

—Lek oy ich'o batel jbejuk amail

—xila ti mole. Li

krixchanoetike, ilajla xkuchik batel li smailike. Tey ta jun be teyla istaik jun vinik — buy laayik k'usi akuchojik talel jk'eltikik

—xila li vinike.

—Mi mu'yukto xak'an xachamike, jch'aktik ta o'lol li amailike.

—Lek oy xiikxa no'oxla. K'alal ilaj xch'akik li maile, likla jak'batikuk bu istaik.

—Le'to laj takutike -xiikla li yajval mailletike. Tey laj jtakutik ta sna li "Mol Jesuse".

—Lek oy, kolaval ti laj avalike, k'elomeabaik ech'el —xiik no'oxla.

Li buch'u la spoj maile, lajla stso'm xchi'il lajla xchapan sbaik, teyla ibatik ta sna li Mol Jesus, batla sk'anik yixim xchenek'ik. K'alal ik'otike, likla sjak'ik.

—¿K'uyu'un ti mu xalajik ta vi'nale? ¿Mi ta xavak'ik ta leki lal li avixim-achenek'ike? Mi mo'oje, tame xavich' tana.

—¿Mo'oj, mu'yuk k'usi x-ayan ku'un, ja' no'ox mi xak'anik maile?

—¿Mi mu'yuk anak'oj ti ixime?

—Mo'oj, ochanik, k'elik lek li yut nae —xila li mole.

Ja'la jech tey isutik batel li jvi'naletike.

Ja'la jech ijelav li k'ak'ale, ti buch'u mu'yuk k'usi oy yu'une, teyla ichamik. Li yane naka elek' ispasik yo' ikucho yu'unike.

Jesus kajval, teyxa tsakal ch-ech' ku'untik li vi'nale xixala li mole, kolyal kajvaltik xiixala. Teyxala lik a'mtejjikuk ta sventa ta sjam li yav xchobike. Jun no'oxla yo'onik lekla tsotsik li xchi'iltak Mol Jesuse.

K'alal ileku'm li balumile, ilajtola yal mantal li bankilal mole:

—Jesus kajval, xach'unikme ti mantale, xaa'mtejjikme, mume xtun ti elek'e, mume xtun ti javetele, mume xtun ti naka yakubele; ja'me lek ti oy k'usi ku'untike.

Ja'me jun ko'ontik xi jch'i, xi jk'opoj.

Ja'la jech laj yalbe mantal li yala'mxnich'na'm li mole. Ta skoj ti toj lek yo'on li mole, lekla jal ich'i, molxala tajmek icham, mu'yukxa bu ta stots lek, jk'ulejla tajmek li mole.

Oyla ti yalak'e, ti yixime, ti
xchenek'e, ti stuke
mu'yukxala
ta x-a'mtej, naka tojbil vinik
ta spas-o li ya'mtele.

Li stak'in li mole, nojla
cha'bej bik'it kaxa. Ti k'alal
ichame, teyla isakch'ay li
stak'ine, teyla isakch'ay li
sk'ulejale, teyla isakch'ay li
sme' stak'ine.

Mu'yukla bu xvinaj bu ibat
ti k'usitik xlok'-x-ayan
yu'une.

K'alal icham li mole, yich'oj
jun slajunvinik sjabilal.

Li xch'amaltake, likla
xch'akik li yosil anima
stotike. Ja' no'ox, ti
yala'mxnich'nabe muxala
jech sk'ulejalik ibatik ti k'ux-
elan sk'ulejal li anima
stotike.

Ja' jech slo'il xmaxil li
jyayae, oyxanan ta
chanvinik talel li sjabilale; li'i
ja' smom stuk li Mol Jesus.

Cuentos y Relatos Indígenas
UNAM.
Adaptación.

Smantal stot-sme' J-asteka krixchano ta sventa yala'msnich'na'm

Jnich'on. . .

Ich'o ta muk' xchi'uk nupbo sk'o'm ti buch'utik muk'tike xchi'uk mu'yuk buch'u bik'ituk xavil. Buch'u me'one mi abolsba, k'uxie; mu xamak ave; patbo yo'on ta lekil k'op. Ich'ano ta muk' skotol, ja' toj tsots sk'oplal ta yich'el ta muk' atotame' xchi'uk ti buch'u jech ak'oplal ta stojole xchi'uk ti buch'u xi'biluk avu'une mi sk'oplal ta xa a'mtej ta stojole...

Mu xatambe stalel li chopol ala'mnich'nabile, ti xko'olaj xchi'uk ti mu x-och mantal ta xchikin yilele, ti mu xich' ta muk' stot-sme' xchi'uk ti mu xch'unbe smantale; yu'un ti buch'u ta stambe stalele, chopol ta xbat...

Kala'mjnich'na'm mu xana'le li molme'eletike xchi'uk ti buch'u mu ts'akaluk yoksk'obe, xchi'uk ti buch'u xbjaj ta mulile, mi chopol chbat, k'uxie. Mu xavak' ti k'exlal ta xa'j sbae xchi'uk mu teyuk xbat avo'on ta sk'anbeel svokol. Ja' lek bik'it xavak'aba, mu me jechuk chopol xabate'uk.

Mu jechuk no'ox bu xatik'aba ti bu mu'yuk ta xaik'ate, yu'un mi jech ta xapase; yan ta xaile. Ti k'usi ta xapase xchi'uk ti k'usi xlok' ta avee, vinajuk ti lek pasbilot ta mantale. K'alal ta xak'opoje, mume buch'u chopol xak'opta, mume toj epuk ave ta lo'il, mume xatuch'be slo'il van krixchano.

Mi oy buch'u mu smeloluk k'usi ta xale mi mu ja'uk ak'oplal chatuk'i'mtase; ts'ijlan. Mi oy ta aba stuk'i'mtasele, ich'o ta venta lek ti k'usi ta xavalbee. Mu toyoluk ave xavalbe. Mi jech ta xak'opoj ta stojole, ta xich' ta muk' ave.

Mu teuk xbat k'ak'al avu'un k'alal ta xapanajine, mi ta xabat ta ch'ivit, k'uxie. Yu'un mu sk'oplaluk ta xijalijutik teye.

Mu toj xch'aletuk tajmek ak'u'-apok', yu'un ta xich' nopel ti ja' no'ox tey batem avo'one. Ich'biluk no'ox smelol k'alal ta xa xanave mume buch'u xajelk'o'mta nitel. Ich'aba ta muk' k'alal ta xak'elwane, satio lek ti bu ta xa xanave.

Mi oy buch'u xanup ta bee bu ta xa xanave, k'ejaba, yo' xu'xjelav.

Mi oy ta xa ak'bat ayas a'mtele, mu xatsak ta anil yu'un oy yik'al ti chak'ele k'uyepal xu' avu'une. Ak'o mi ana'oj ti k'un ta pasele. Ja' lek malao ti ta xavich'uk sujele. Ja' jech ich'bilukot ta muk' ta xak'ot, xchi'uk ti sk'elikuk ti bijote.

Mu xavak' ta vokol li moletike, xu' jech xapas mi yu'un oy k'usi toj tsots sk'oplale xchi'uk mi yu'un jech ta xlok' ta ye stuke.

Mi oy ta xachi'in ta ve'ele, mu jo'ukot ba'i x-ech' ak'o'm. Ja' lek et'esbo sve'el yo' lek ta xbat ak'oplal yu'un.

Mi oy k'usi ta xak'elanbate, mu xabaj mi mu'yuk toj lek ta xak'ele. Mu xavinajes xchibetel avo'on, mu xavak' ti chopol ta xa'isba li avamikoe ti buch'u oy k'usi ta.

Jbel sk'oplal mume xa elk'aj, mume xbat avo'on ta tajimol; li'i ja' sventa mu chopoluk xbat ak'oplal xchi'uk ta sventa mu xavak' ta k'exlal atot-ame', yo' mu altikuk ti smantal avich'oj albeele.

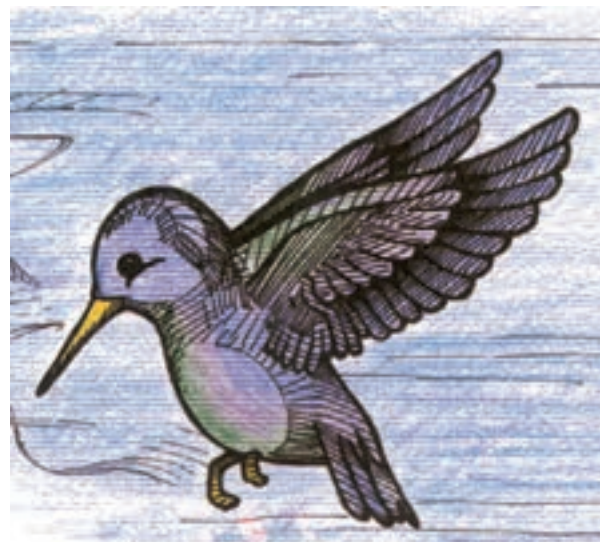
Nojuk ach'ut ta stojol achik', yo' xu' ta xava'ibe yutsil ave'ele. Li jo'one kala'mjnich'na'm, mak'lanbilot ku'un ta stojol ka'mtel. Mu'yuk k'usi xal avo'on ku'un. Kak'objbot skotol ti k'usi sk'an avo'one, li'i mu'yuk bu ti elk'anbil ta jta ti k'usi ta xkak'bote. Ja'me jech xachan spasel.

Mume xajut k'op, yu'un tsots mulil taje. Mi oy ta xalo'ilta k'usi ava'ioje, mume xavak'be xchi'il li lo'ile, ja' no'ox xaval ti k'usi melele. Mu xatsajtsajlo'iltavan; mu xalo'ilta mi oy k'usi ta xavile, k'alal mu ja'uk aventa ta xachapanbe sk'oplale.

Mu xalikes k'op, mu xapas ti chopol ta xi'sba ti buch'utik lek yamikosbaike. Mi oy bu ta xatake ta yalel jun lo'il, mi ta xich' ta il ti buch'u ta xch'ame, mu xavich' ta il sutel xchi'uk mu xavalbe ti buch'u stakojote. Mi ta xavich' jak'beel k'ux-elan la ame'e; lek xavich'be smelol.

k'ux-elan ta xak'opoje. Mu xavet'es ti k'usi chopol laalbate. Li'i, ja' ta sventa mu xatsan li k'ope xchi'uk ti mu x-epaj k'op ta akoje.

K'alal ta xalo'ilaje mi ta xachikinta k'usi ta xal yane, lek xavich' amelol, mu xanikes avok-ak'o'm, mu xajuxilan avok, mu xamats'ulan sti' ak'u'apok'; mu jujulikeluk xatubaj, mu xak'elulan ta jujujot, mu teyuk xava'vun mi

chotolote yu'un le'e ja'
svinaje'm ti mu xavich'
amelole, xchi'uk ti mu'yuk
lek pasbilot ta mantale.

Mu toj muk'uk xapasaba mi
lapas ta jk'uleje, mu
pek'eluk xavil buch'u
mu'yuk k'usi oy yu'une,
yu'un li k'usi oy avu'une,
sk'oplal ja' to'ox yu'un ti
buch'u abolsba ti laj
yak'bot li jtotike. Mi ta
xatoyaba tajmeke, ta
xavich' pojbeel sutel yu'un
jtotik ta sventa ta xak' ta
yan.

Koliyal chian no'ox k'alal
oy k'usi ta xaak'bate. Mu
toj muk'uk xava'iaba mi ep
ti k'usi ta xavich'e.

K'alal yakal ta
xave'chavuch' vo'e, mume
j-ilukot, mume xabaj li ve'lile;
mi oy buch'u tey xk'ot k'alal
yakalot ta ve'ele, ch'akbo
jset'uk li k'usi ta xalajese. Mi
oy achi'il ta ve'ele, mu
xak'elbe sat, nijluk ani', nijluk
asat.

Mu xanojes ave ta ve'el, yo'
mu xajik' ave'el xchi'uk yo'
mu chopoluk ak'oplal.

Mi oy achi'il ta nakleje,
paso ti k'usi ta xavich'

albeele, baxbolajan ta
stojol yo' lek ta xa'ile yu'un.
Mi lek tuk' ta xapasabae,
ta xk'exlaltaj avu'un ti
buch'u chopol yo'one.

Mu'yukxa yan k'usi ta
xkalbot kunen nich'on

Spasoj ta kaxlank'op:
Francisco Javier
Clavijero.

Adaptación

Poesiae

Oxbonil Vantera

Svanterail Mejiko,
ta toyol xalichichet.

Kich'ojot ta muk',
ja' yu'un kak'ojot
lek ta ko'on.

K'upilsba
yoxchopal abon.

Ta toyol ta xak' ta ilel
li lumal Mejikoe,
Ja' yu'un torna li'i,
tal yich'ik ta muk' alekilal.

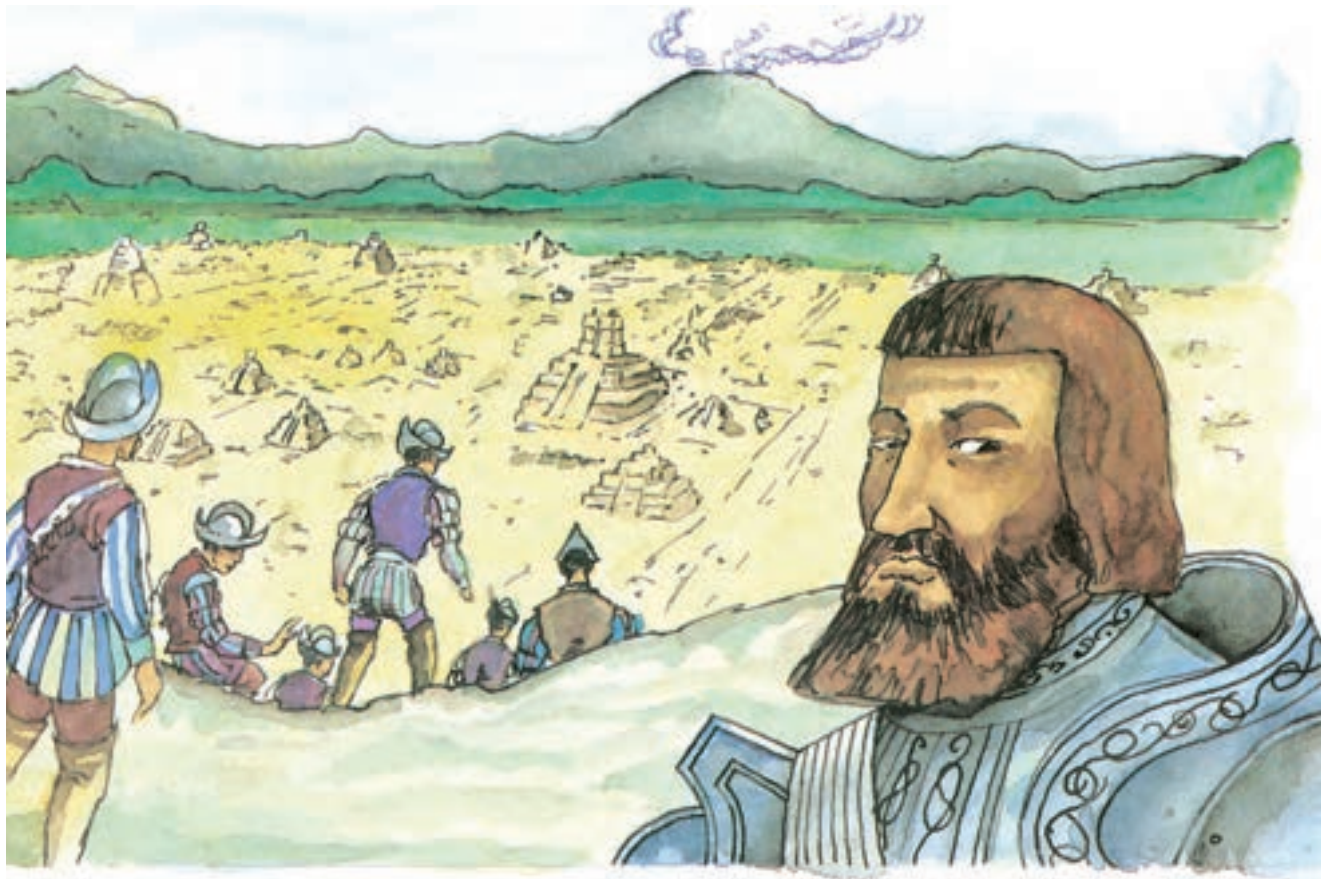
Li Vanterae

Toj lek li vanterae
te xvelelet batel ta ik',
ja' te oy li jch'ulele.
Ja' te oy skotol lumetik.

Vantera, jvanteraot,
ja' tana li'i,
te ta ko'on oyot.
Ja' avu'un li jk'eoje.

Sna antivoetik

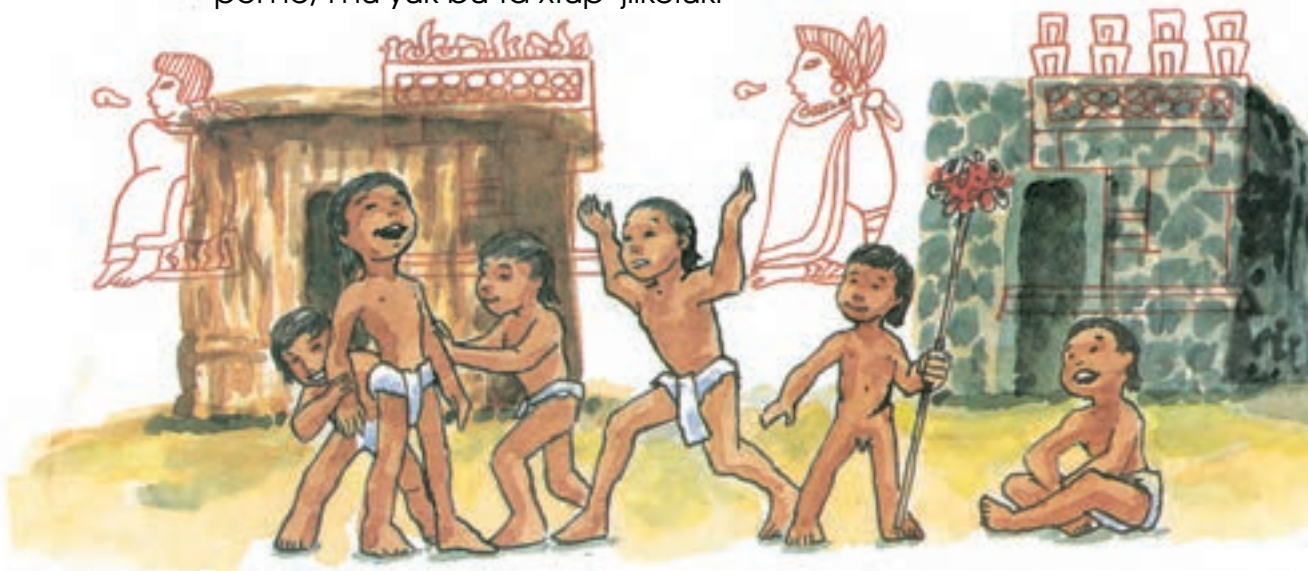

iJun to'ox yutsil tajmek li muk'ta jteklum Tenochtitlán, sbie.

Li'i, ja' li jteklum ti toj tsots sk'oplal yu'un li Azteka krixchanoetike. Jun sakubel k'ak'al ik'ot li mol Kortes ta Mejikoe. Li jteklume ko'ol xchi'uk yakal ta pask'in. Oy xoraletik ti nojik ta vo'e. Ta sti'ti' noj ta ts'unbalalte'. Ta muk'tik polbil be vo'e, tey ta xanavik li kanavaetike, ko'ol xchi'uk kuxulik yilel. Oy bak'intik ti toj ep xkajlajet ta ba vo'e ti xu' xi jkajlajet ta xanbal ta sbae, jech k'ucha'al ta xi jxanav ta balumile. Oy kanavaetik ti bu ta xich' chonel lobajeletike, oy yan bu ta xich' chonel nichim, oy yan ti bu ta xich' chonel bin xchi'uk bochetik xchi'uk yan k'ustikuk ti patbil ta lume. Li jch'ivitajele xvochetik no'ox tajmek, oy ta snupbesba sk'obik, tey xtal xbatik ta manolajel. Oy krixchano ti lek ta xk'opojik ta stojol ajvalil, oy yan noxtok ti ta xchopol k'optanike.

Tey ta xvinaj jp'olmaletik xchi'uk oy yan ti ja' no'ox tey xk'eketike. Li naetike, va'anbilik te xamit, oy yan ti va'anbilik ta sepel tonetike; li'i ja' jech pasbil k'alal jk'ulej li yajval nae.

Li ta yolon snail sk'elo'm osil ti jo'koj sjole, tey xvinaj li bik'tal ch'ulnaetike. Li smuk'ta ch'ulnail li Huitzilopochtli, pasbil ta lekil te' xchi'uk ta alak'sba ton, xchi'uk ta stanal bax xchi'uk ta muil te'etik. Li o'lol xchibal bok' ta chik'om pome, mu'yuk bu ta xtup' jlikeluk.

Li krixchanoetike, tey xtalxbatik ta xoraletik. Li sk'u'ike naka sakil tolenk'u'il mi nichmal, k'uxie. Tey slapoj xyochol xonobik ti smakoj k'alal to snuk' yokike. Ta jun chikin xoral, tey xlok' ololetik ta xtajinik ta tuk'alte'. Yan ololetik ta sjupan slulik batel ta chano'mvun. Ta chano'mvune, tey ta xchanik a'mtel, ak'ot xchi'uk k'ej. Tey ta xchanik stunel yolo'm, xchi'uk tumpax. Ja' jech noxtok tey ta xchanbeik sk'ak'alil oval xchi'uk ti k'usitik stak' ts'unele. Tey ta chano'mvune, tey ta xich' chanel ti sk'an ti jkotoltikuk jna'betikuk smelol li a'mtel ta osiltike, xchi'uk ti jna'tikuk stunel lek li kokjk'o'mtike.

Laj spas ta kaxlank'op;
José Martí
Traducción

Li jtotik xchi'uk li jme'tike

Ta vo'ne tajmek, il jme'tike; li' to'oxla nakal ta balumile. Li jme'tike oy to'oxla oxvo' yala'mtak. Li cha'vo' yala'mtake, toj lekla baxbolik ta a'mtel, ja'la yu'un li jme'tike, mu'yukla bu ta xich' svokol ta vi'nal. Li unen k'ox its'inale, mu'yukla stabe lek yipal li a'mtele. K'alal ta xbatik ta a'mtel li keremetike, li me'ile teyla ta xkom ta naujel ta tuxnuk' ta sna.

Jun k'ak'al li bankilal keremutike, i'linikla tajmek, xchi'uk li yits'inike. Teyla ismilik komel li yits'inike.

—¿Bu ikom li avits'inike? —xila ta sjak'el li me'ile.

—Tey ikom ta tajimol ta cho'mtik —xiikla li bankilaletike.

Li k'ox its'inale, epla jech ipasbat ti ta xmile komele.

Ta skoj ti oy sju'ele, mu'yuk ta xcham ta j-ech'el yu'unla ta xcha'kuxi. Ta malxa k'ak'al teyla x-ok'elet k'otel ti unen its'inale.

—¿K'ucha'al ta xaok'?—

xila li me'ile.

—Ta xiok' yu'un li jbankiltake, laj smilikun komel; laj xch'uch'ultaikun komel ta be

—xila ti unen k'oxe.

—Lek oy le'e, bankilaletik, mume xavilbajinik li avits'inike; k'elik lek, chabiik lek, yu'un bik'itto ta xavilike —xila li me'ile.

Li bankilaletike, mu'yuk xich'ik ta muk' li smantal sme'ike. Ta jujun bat k'ak'al tala smilulanik komel; ja' no'oxla ti ta skoj ti tsots sju'ele; mu'yuk ta xlaj-o.

Jun k'ak'al jech lik snop li its'inale:

—K'usi ta jpas tapa li'i, li'i, mu jechuk ta xkom, ta jpak jk'oplal tana —xila li

unen k'oxe.

—Me', ak'bun li sbek' atux nuk'e —xila li its'inale.

—K'usi ta xtun-o avu'un

—xila li me'ile.

—Yu'un ta xkixtalan —xi li k'oxe.

K'alal i'ak'bat li bek' tuxnu k'e, ibatla ta te'tik; teyla ista jbej muk'ta te'. Li bek' tuxnuk'e, lajla sjiip muyel; li bek' tuxnuk'e, toj k'atajel ta akov.

Ta yok'omal, k'alal tey xjela vik batel ta ya'mtelike; lajla sk'opon li sbankiltake:

—Bankil, malaikto; mi mu'yukxa ta xavilbajinikune; oy k'usi ta xkak' avilik.

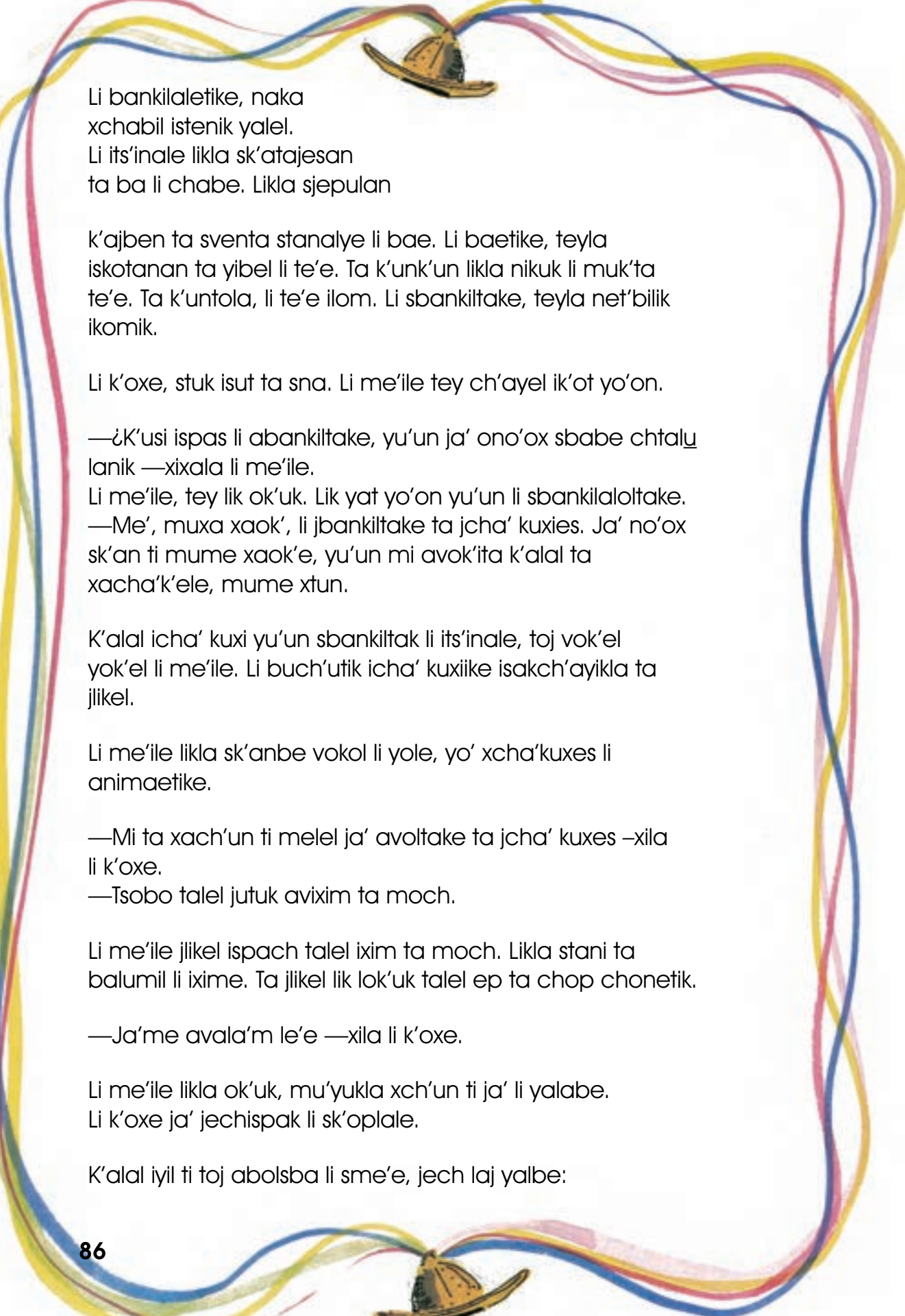
—K'usi? —xiikla li bankila letike —k'elavilik le'e. Tey oy jbej akov, -xi li its'inale.

—Muykutik —xiikla li banki laletike.

Li bankilaletike, imuyik, tey lik slo'beik spomal li akove.

—Tenbeikun yalele'uk —xila li its'inale.

Li bankilaletike, naka xchabil istenik yalel. Li its'inale likla sk'atajesan ta ba li chabe. Likla sjepulan

Li bankilaetike, naka
xchabil istenik yalel.
Li its'inale likla sk'atajesan
ta ba li chabe. Likla sjepulan

k'ajben ta sventa stanalye li bae. Li baetike, teyla
iskotanan ta yibel li te'e. Ta k'un'k'un likla nikuk li muk'ta
te'e. Ta k'untola, li te'e ilom. Li sbankiltake, teyla net'bilik
ikomik.

Li k'oxe, stuk isut ta sna. Li me'ile tey ch'ayel ik'ot yo'on.

—k'usi ispas li abankiltake, yu'un ja' ono'ox sbabe chtalu
lanik —xixala li me'ile.

Li me'ile, tey lik ok'uk. Lik yat yo'on yu'un li sbankilaloltake.
—Me', muxa xaok', li jbankiltake ta jcha' kuxies. Ja' no'ox
sk'an ti mume xaok'e, yu'un mi avok'ita k'alal ta
xacha'k'ele, mume xtun.

K'alal icha' kuxi yu'un sbankiltak li its'inale, toj vok'el
yok'el li me'ile. Li buch'utik icha' kuxiike isakch'ayikla ta
jlikel.

Li me'ile likla sk'anbe vokol li yole, yo' xcha'kuxes li
animaetike.

—Mi ta xach'un ti melel ja' avoltake ta jcha' kuxes —xila
li k'oxe.

—Tsobo talel jutuk avixim ta moch.

Li me'ile jlikel ispach talel ixim ta moch. Likla stani ta
balumil li ixime. Ta jlikel lik lok'uk talel ep ta chop chonetik.

—Ja'me avala'm le'e —xila li k'oxe.

Li me'ile likla ok'uk, mu'yukla xch'un ti ja' li yalabe.
Li k'oxe ja' jechispak li sk'oplale.

K'alal iyil ti toj abolsba li sme'e, jech laj yalbe:

Jun so'm ik'luman ibatla ta a'mtel, tsakxutla yek'el xchi'uk yasaruna. K'alal ik'ot ti bu ta x-a'mteje, metsxutla li yek'ele xchi'uk li yasarunae.

—iEk'el, machita, a'mtejanikme! -xila li k'oxe.

Ta jlikel no'ox, xk'iet no'oxla yalel li osile. Ta jun k'a k'al epla ixanav li ya'mtele. Li k'oxe xmuybaj isut ta sna.

—Lek ixanav ka'mtel me', —xila k'otel li k'oxe.

—Li'i me', mu'yuk ta xavil vokol yu'un lek li a'mtej.

Li k'oxe iyik'la batel li sme'e; yo' xu' ta xk'elbat li ya'mtele. K'alal ik'otik ti bu li a'mtele toj ch'ayel ik'ot yo'onik, k'alal iyilik ti va'ajtik skotol li te'etike.

Tey ta sat sme'e, lik yalbe mantal li ya'mtejebe:

—Lek oy, ia'mtejanikme! —xi li k'oxe.

Li a'mtejebale, likla a'mte jkuk stukik. Toj epla ixanav li a'mtele. Ti k'usi chopole, ja'la ti va'al ta staan li te'etik ta yok'omale. Li t'ule likla spa'i buch'u ti ta x-ilbajinvane. Tey iyil ti ja'la jtso'm ta chonetike. Li j-ilbajinvanejetike, ja'la li: t'ule, li kurkuvich'e, li k'anal mute xchi'ukla li xliklike. Li ya'mtel jujukot chonetik li'i, ja' li'i: Li t'ule, ja'la li jk'opojele, li kurkuvich'e, ja'la li jtsak chik'o'mpome, li k'anal mute, ta xk'eojinla k'ucha'al jun arpa; li xliklike ta xk'eojinla k'ucha'al jun kitara. Li ta sk'opojel li t'ule, ja'la jech ta xal: lomesbil te'etik, va'lanikme; ts'i'leletik, cha'totsanikme —xila li t'ule

Li jtsak chik'ompome, tala svuch'tabe xch'ailal li spome.
Li jvabajometike, teyla ta xvabajik.

K'alal jech iyil li k'oxe, lajla stsak li t'ule, lajla sjavbe
sni' xchi'uk lajla stsakbe xchikin. Li jtsak chik'ompome,
ik'ojbatla yok ek'el ta sjol. Ta skoj ti k'usi ipasbatik li t'ule
xchi'uk li kurkuvich'e; ja'la yu'un tuch'em sni' li t'ule
xchi'uk ti yaxjeban xokon sat li kurkuvich'e xchi'uk ti ta
x-ok' ta k'epelaltike.

Li k'oxe, isutla ta sna, ja'la jech xlo'lun k'otel:

—Me', li'i mu xu' ta xi jnaki; yu'un mu'yuk ta xch'i li jcho'm
tike; ja' lek, ba naklukutik ta vinajel —xila li k'oxe.

Li me'ile, mu sk'anla ta xikta li balumile. Li k'oxe, jlikel
xvilet muyel ta vinajel ta sju'el. Ja' jech li k'oxe, ik'ataj
ta jtotik, teyxa lik yak' xojobal ta balumil.

—Ta skoj ti mu xu' a'mtel yu'un stuk li ek'ele xchi'uk li
machitae; yu'un tey a'mtejuk li krixchanoe, yo' xu' ta
xve'ike

—xixala muyel li k'oxe. K'alal iyil li me'ile, ti ta sta svokol
stuke; likla snop, k'uxi xu' ta xmuy ta vinajele. Teyla lik stsak
ya'mteje'm ta jalomajel ta skoj ti jembil ta balunkoje;
tsakxutla, ilajla skikan ta vinajel yo' xmuy-o muyele. K'alal

ik'ote, teyxala ik'ataj ta u.
Li avi tanae, li antsetike, ta
xchi'inik balune'm u li
yolike, ta skoj ti yu'un
balunkoj stek'om
imuy ta vinajel li jme'tike.
Ja' yu'un li avi tanae, li
moletike, ta xalik ti ja'la
jtotik li k'ak'ale xchi'uk ti
ja'la jme'tik li ue.

Slo'il: Mamtik Kornal

Seri Krixchano

Yakalxa ta xtup' sts'unbal li Seri krixchano. Bats'i toj jutukxa xkom sts'unbal. K'ajomaltikxa xkom lajunvinik ta vo'xa xkom. Li Seri krixchanoetike, natil krixchanoetik sts'unbalik.

Lek muk' sti' yo'onik xchi'uk lek xach'ajtik yakanik; yakalikxa ta tubel li sts'unbalike.

Ba'i to'oxe, lek stsobetik ta xanavik ta xorailil jteklum Hermosillo. Li antsetike lek natik li stsekike xchi'uk lek xyochetik li sk'u'ik ta xchukbenalike. Lek snats'inik pat puyal na'm. mu'yuk ta xnikik k'alal ta xjelavike, mu al baj yutsilik, stukik no'ox ta xanavik ta xbeinik yileluk. K'alal tey ta xanavike, mu'yuk buch'u tey ta xjelavik yileluk ta muk'ta jteklume. Ko'ol xchi'uk tey oyik ta sti' snabil muk'ta choy mi ta smalobil uk'um ta na'm mi ta "Punta Chueka", k'uxie. Li jo'onkutike, lek laj kich'kutik ta muk', jech k'ucha'al ta jtatik k'usi mu xkojtikintike.

Li ta satike, xko'olajtik ti tey yich'ojbe li slekil slumalik Kunkaak, sbie. Ja' jech ch'anxiik ta xanavik, mu stak' jlok'esbetik slo'ilik. Toj xch'ulel tukik ta xanavik, ko'oluk ta ilel li ik' ta stijik yi'e. Ko'ol xchi'ukik li xk'ixnal taki balumile; ti bats'i k'ixin tajmeke.

Li krixchanoetik taje teyto tsakalik. iTa sventa teyto kuxu like, tsots a'mtejemik tajmek! Tey ta ta'nal vitse, tey xpaxetik ta sa'el li jutuk sat te' ta xak' ta osiltike; xchi'uk ta sventa ta sa'beik yajil sjalobil skanavaike. Li yak'ile bats'i sipet xchi'uk ti bats'i lek tsotse. Ko'ol xchi'uk yajval li antivoetik ti xmaxetik ixanavik ta ba vo'e. Tey yak'ojbeik yipal ta sa'el li muk'ta j-oke xchi'uk li choyetik ta sventa ta slajesik ep ta k'ak'ale.

K'alal ta xlo'ilajike, mu stoy yeik; yan tajmek li sk'opike. Li buch'u xojtikinik li krixchano li'i, ta xalik ti yan li stalelike; xchi'uk ti mu xnupunik xchi'uk yan krixchano.

Li'i ja' jun jnaklej ti toj yan stalelike. Toj lek sna' sti'ik j-ok xchi'uk k'usitik chopal ta choyetike. Lek ta sti'beik smutal na'm xchi'uk jchopta schanul na'm ti toj vokol ta tsakele.

Li krixchano li'i mu sna'ik ya'mtelanel balumil. Ja' no'ox ta stsobik sat chikinton ti oy ta xak' bak'intike, xchi'uk li sat natikil petoke.

Li antsetike, bats'i lek ta snak'ik li spat spuyik "Valva de chama", sbi yu'unike. Li nabe, ta sten lok'el ta ak'ubal li puye.

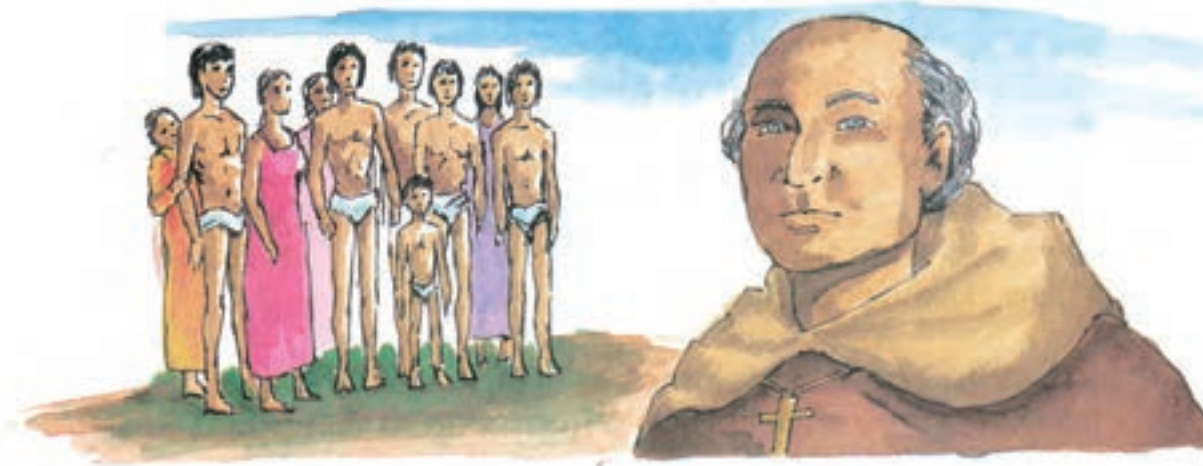
Li antse ta xba stam ta so'm-ik'luman; toj k'upil ta xilbe li bono'mbail ta xak'e ti xvik'et ta k'elele. Li bono'mbail ta xak' li puye, ta stun ta sventa li lok'ol ta xak' ta sate. Li lok'ol ta xak' ta sate, mu'yuk ta xchanbe ta yan. Lek tot ta stun li bono'mbaile. Li lok'ol ta stune ja' ta xet'es ta yala'mtak. K'alal ta xcham li antse, ko'ol ta smuk sba xchi'uk li spat spuye.

Spasoj ta kaxlank'op: Armida de la Vara
Bats'i k'op: Diego Ruiz S.

Mol “Bartolome de las Casas”

K'alal yich'oj vaxaki'm xchan'vinik sjabilale, li “Bartolome”, tey inaki xchi'uk tey ischan vun ta jteklum “Sevilla, España” sbie. Ts'akalto ta sjabilal 1502, ital ta Ach' Balumil ti bu teyxa ono'ox stote, xchi'uk jun sjuntot ti ischi'in talel mol “Cristóbal Colón”. Ta jteklun Santo Rominko stsatsal jteklum Espanyae, tey lik xan bik'tal balumil ti joybil ta vo'e; ti nopoltik xil sbaike. Tey laj yil li svokol ch-ak'batik bats'i krixchanoetike.

K'alal jech vokol iyile, laj yikta li bats'i krixchano i'ak'bat ta yoksk'obe. Ja' teyxa laj yak' yo'on ta yalel sk'op jtotike.

Li ya'mtele, tey nitil ta ventainel yu'un li paleal ta Santo Rominkoe. Ta bik'it lum ta “Villa de Puerto de Plata” tey lik a'mtejuk ta spojel li bats'i krixchano ta yosilal amerikae. Tey lik stsak ya'mtel ta Muk'ta Jpojvanej xchi'uk Jchabivanej yu'un bats'i krixchano.

Ta sjabilal 1542, li pale “Bartolome”, laj slajesbe yo'on li Ajvalil ta España “Carlos V”, sbie; ti ak'o smeltsan li “Ach' Mantaletik” sbie, ti ja' laj slajesbe sk'optal li sventainel krix chanoetike ta sjabilal 1545. Ital ta yosilal Chiapas ta sventa ta sventain li paleetike li ta lumetike. Li ya'mtele iyich' na'beel ti mu ja'uk no'ox bal ta xa'i ti ak'o lek x-ich'atikuk ta muk' li bats'i krixchanoetike. ya'mtel ta sujvan ti ak'o sutesbatuk sbalumilike, xchi'uk ti mu xmosoinatike, xchi'uk ti xtojbatuk li ya'mtelike.

Ja' no'ox ti k'usi vokole, ja'
ti mu'yuk bu xjok'tsaj ta
ovixpoal ta slumal Chiapase,
k'ajomal ilok'tik jun jabil.

Ta skoj ti kontrainbil yu'un
li jnaklejetik ti likemik talel ta
Espaya balumile. K'alal iyil ti
mu xu' ta spas li ya'mtel li'
ta lumetike xchi'uk ti k'alal
iya'ibe sk'oplal ti ilaj yip li
Ach' Mantaletike, laj snop ta
sut ta "España" balumil ta
sjabilal 1547.

K'alal i'ech' oxi'm jabil, icha' sut talel ta Mejiko; tey laj
stso'm sba xchi'uk muk'tik ajvalil, tey laj yalbe smelol ti
k'ux-elan sjol-yo'ontone. Tey ilaj yo'on yu'un li j-a'mteletij
ke xchi'uk tey laj yalbe li paleetike ti ak'o stun li sju'elik
ta ya'ibeel sk'oplal mulil ta sventa sch'ayobil mulile ta sven
ta ta xalik ti ko'olik li krixchanoetik ta jujuntale, yo' xlekubik
li bats'i krixchanoetike.

Ta sventa li pale "Bartolome", ja' ti ilik sk'oplal jnaklej
ti ta xchanbeik smantal Santo Rominkoe ta slumal San
Visente ta Chiapa, sbi balumile; xchi'uk ta slumal
Vatemala. Ja' jech isch'aksba ta ventainel yu'un li
Espayae. Ja' jech noxtok ispas ta jmoj yosilal Sokonusko
xchi'uk Chiapas; ts'akal icha' sut ta slumal Vatemala ti tey
ikom-o cha'vinik jabile.

Li "Bartolome" isk'anbe skolel li bats'i krixchanoe. Ep yaj
kontra ista xchi'uk k'anmask'an smilik. Li pale "Bartolome
de las Casas", sbie; i'ich'at ta muk' yu'un xchi'iltak ta
paleal. Nabil lek sbi ta ik'ot slumal. Icham k'alal yich'oj xa
oxy lajchae'm yo'vinik (92) sjabilal, tey ta snail pale Santa
Maria de Atocha ta muk'ta lum "Madrid" ta sjabilal 1566.

Jmanolajeletik ta ch'ivit

Cha'vo' keremetik laj stasbaik ta be, li june ja' sbi Kiyermo, li yane ja' sbi Kontsaló. Li keremetike, likemik ta Milpoleta, ja' slumalik li jchamo'etike. Li Kiyermoe xchi'uk li Kontsaloe, so'm ilok'ik ta snaik, tey istasbaik ta be yu'un tey ta xbatik ta Jobel. Tey laj schi'insbaik batel ta lo'il:

-¿Bume ta xabat Kontsaló, akuchoj amoral ta xkile xi li Kiyermoe.

-Chibat ta Jobel; yu'un ta xbat jmanbe talel k'usitik ta xtun yu'un li jme'e xi li Kontsaloe.

-¿K'usitik ju'un, alo ka'itik mi stak' na'ele xi tajmek li Kiyermoe.

-Ta xbat jman tsajal choy, chichol, kaxlanvaj, kajvel, ats'am xchi'uk asuka. Yu'un li jme'e ta sk'an xve' ta kaltoal tsajal choy. Ja' no'ox jech noxtok li jtote tala sk'an sve' ts'ajbil

kaxlanvaj ta kajvel. Li jech ve'ele, teyla xchanojik komel ta stot-sme'ik. Ja' yu'un li jme'e laj stakun ta smanel. Li'i anilun ta xibat, mi ista o'lol k'ak'al tanae yu'un jsutelunxa talel obi.

-Li vo'ote, ¿k'usi ta xbat asa' talel tey ta Jobele? xi laj sjak' li Kontsaloe.

-Jechune'uk, takbilun talel yu'un jme'; yu'un ta xbat jman talel chenek', jutuk mantikat, xavon xchi'uk jun limeta kas. yu'un k'alal ilaj li jchenek'kutike. Ta jech'olxa ta xi jve'kutik. Li kas ta jman talele, yu'un ja' jk'elo'm osilkutik.

Yu'un ti buxkom jnakutike, mu'yuk k'otem li luse, ja' yu'un ti oyto jutuk li vokolale. K'alal ta xlajulan li jkase, jo'on ta xbatulan juran talel li jkase, xi ta yalbeel smelol li Kiyermoe.

-Ja' lek ti la jta jbatike, ko'ol ta xi jbatutik xchi'uk ko'ol ta xi jsututik talel tana. Mi ikak'betik yipal xanbal tanae, lekto so'm ta xijulutik tana.

-Li jme'e, ja' lek ta xa'i mi laj jch'unbe lek li smantale.

-Li ame'e, ¿mi mu sna' x-ilin? xi laj sjak' li Kontsaloe.

-Li jme'e toj lek yo'on ku'un mi lek ta jch'unbe smantale, s yu'un mi mu'yuk ta jch'unbe li smantale, oy bak'intik ta xkich' majel, yu'un ta jch'un lek li mantale ta sventa yo' mu xi yutun xi laj stak' li Kiyermoe.

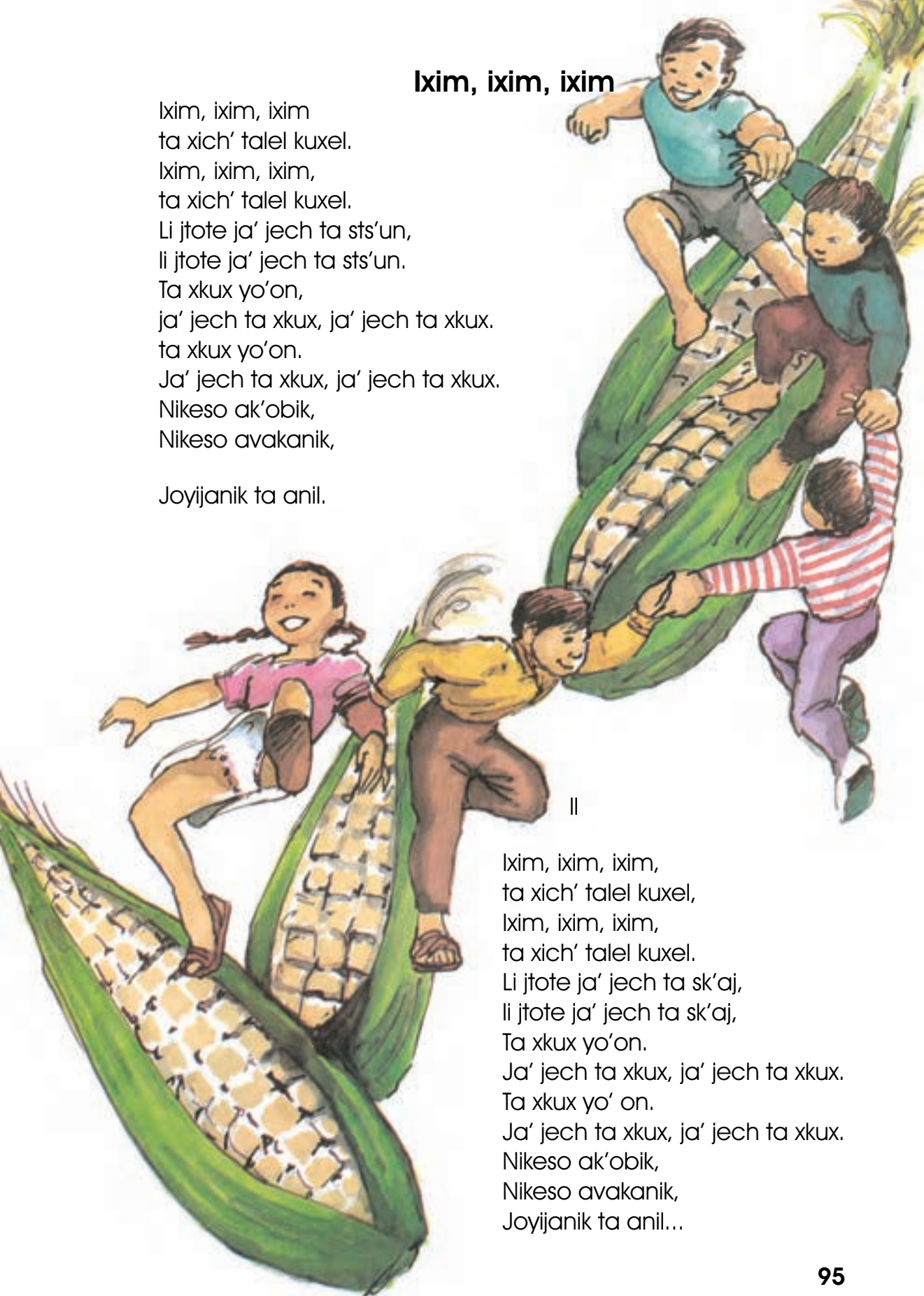
Ja' jech li Kiyermoe xchi'uk li Kontsaloe, lek yak'oj yo'onik ta xanbal; ta anil ibat smanik ti k'usi ibatik ta sa'el ta Jobele.

Ixim, ixim, ixim

Ixim, ixim, ixim
ta xich' talel kuxel.
Ixim, ixim, ixim,
ta xich' talel kuxel.
Li jtote ja' jech ta sts'un,
li jtote ja' jech ta sts'un.
Ta xkux yo'on,
ja' jech ta xkux, ja' jech ta xkux.
ta xkux yo'on.
Ja' jech ta xkux, ja' jech ta xkux.
Nikeso ak'obik,
Nikeso avakanik,

Joyijanik ta anil.

||

Ixim, ixim, ixim,
ta xich' talel kuxel,
Ixim, ixim, ixim,
ta xich' talel kuxel.
Li jtote ja' jech ta sk'aj,
li jtote ja' jech ta sk'aj,
Ta xkux yo'on.
Ja' jech ta xkux, ja' jech ta xkux.
Ta xkux yo' on.
Ja' jech ta xkux, ja' jech ta xkux.
Nikeso ak'obik,
Nikeso avakanik,
Joyijanik ta anil...

J-uch' ul j-ik'al

Tey ta jbej na tey nakal jun ants. Jun k'ak'al li antse yakal ta spas ul. K'alal yak'oj yo'on ta sjuyel li ule, tey ik'ot jun j-ik'al.

-¿Mi li' oyote? xi k'otel li j-ik'ale.

-¿K'usi ta xapas? xi li pukuje.

-Yakalun ta spasel ul xi li antse.

-Ak'ome talel jbochuk cha'a; yu'unme ta jk'an xkuch' xi li j-ik'ale.

-Lek mi ta xak'an xavuch' ule, ba kuchbo talel si'il xi li antse.

Ja' jech li j-ik'ale, ibat ta osiltik, jlikel isjochtalel jek k'o'mte. K'alal isut li j-ik'ale, yakalxa lek ta vok li ule.

-Ita'ajxame li ule, ¿mi taxavuch', xi li antse.

-Kolome talel, tame xkuch' ka'i, xi li mol j-ik'ale.

Li antse jlikel iskol talel jun boch. Li j-ik'ale, xlopet no'ox ta uch' ul. K'alal ch'ayal yo'on ta uch' ule, itijbat li sboche; xk'e'mlujto batel ta sat li ule. Li pukuje xpujlajetxa lok'el. Tey icham ta k'ak'el li j-ik'ale.

Jchon ats'am mol Jxoxep

Li mol Jxoxepe, nopen ta xk'otilan ta man ats'am ta Ni'bak.

Li mole tey nom nakal, teyto nakal ta jun paraje ta slumal jsots'lebetik. Ta skoj ti ja' no'ox ya'mtel ta skeremal li man ats'ame xchi'uk li chon ats'ame, li mol Jxoxepe; manem yu'un jkot smula. Li smulae, laj yak'be sibi: me' baxbol. Li me'baxbole; mu sna' xlu'mtsaj ta xanbal; toj lek tsots ta ikatsnom noxtok.

K'alal ta xlok' ta sna li Jxoxepe, ta skajanbe batel yikats li me'baxbole. Li me'baxbole, ta xkuch yalal chi'm almul botilchenek'. Ta skoj ti mu'yuk botilchenek' ta Ni'bake, jlikel ta xch'am li ikatsile.

Jujun velta ti ta xbat ta Ni'bak li me'-baxbole xchi'uk li yajvale; xbit no'ox batel; yu'un k'alal ta xk'ot ta yavil ats'ame, lek ta smes yo'on ta ya'lel ats'am.

Li mol Jxoxepe, jech ta xalbe sk'oplal li ats'ame.

-Vo'one to'oxe, oy to'ox ep jpas ats'ametik.

Li avi tanae, mu'yukxa ep jpas ats'ametik; ja' yu'un ta xlaixa batel li ats'ame. Je chun e'uk molunxa. Slaje'mtik ta xik'otilan ta man ats'ame.

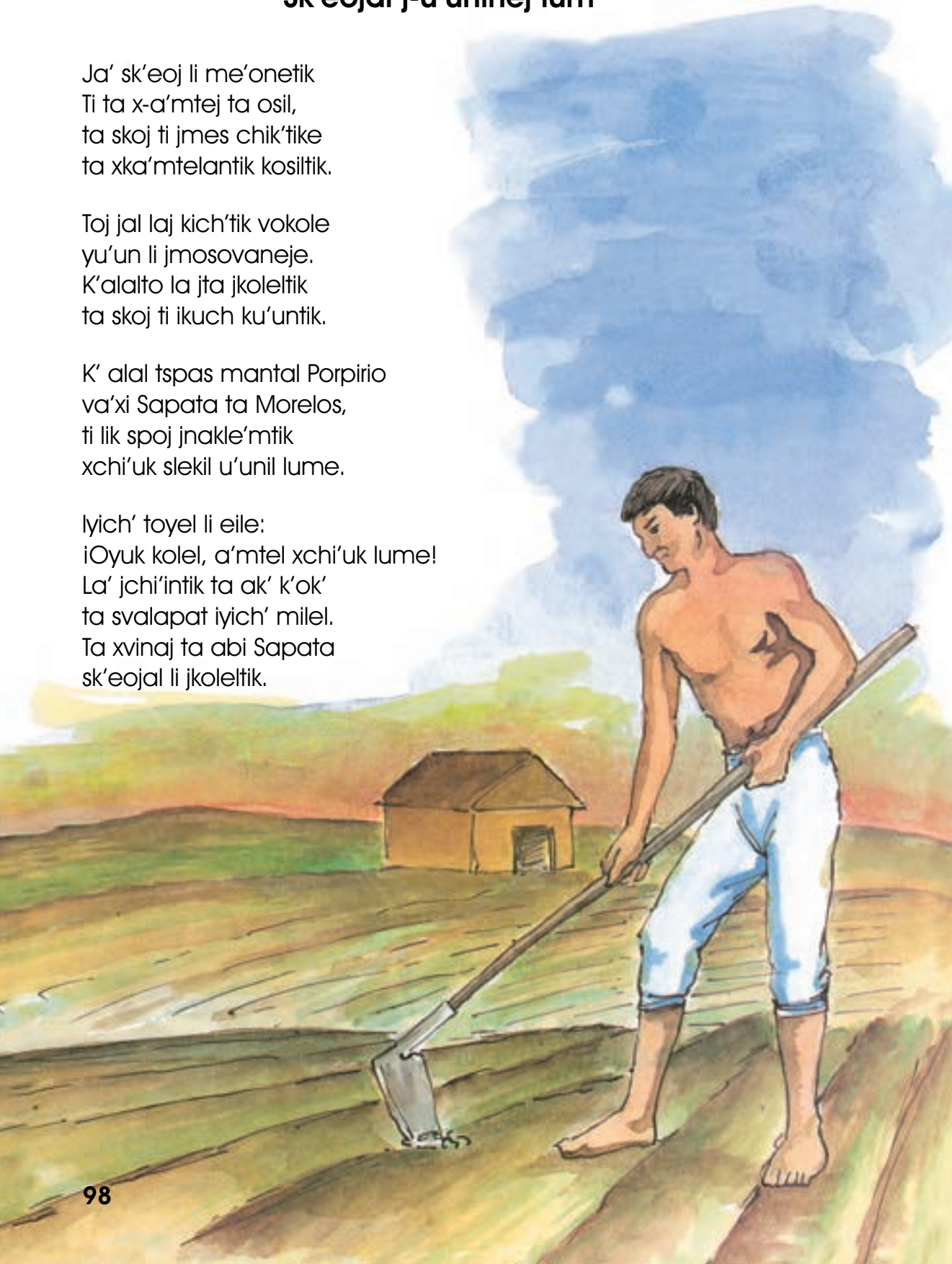
Sk'eojal j-u'uninej lum

Ja' sk'eoj li me'onetik
Ti ta x-a'mtej ta osil,
ta skoj ti jmes chik'tike
ta xka'mtelantik kosiltik.

Toj jal laj kich'tik vokole
yu'un li jmosovaneje.
K'alalto la jta jkoleltik
ta skoj ti ikuch ku'untik.

K' alal tspas mantal Porpirio
va'xi Sapata ta Morelos,
ti lik spoj jnakle'mtik
xchi'uk slekil u'unil lume.

Iyich' toyel li eile:
iOyuk kolel, a'mtel xchi'uk lume!
La' jchi'intik ta ak' k'ok'
ta svalapat iyich' milel.
Ta xvinaj ta abi Sapata
sk'eojal li jkoleltik.

Ch'ivitajel ta Oxchuk

Jun so'm-ik'luman, ilokbatel ta Oxchuk li Jmanvel xchi'uk li yajchanu'mtasvaneje. Li Jmanvele, ja' jun kerem ti likem ta yosilal jchamo'etik. Li kerem li'i, toj lek baxbol ta chanvun; ja' yu'un i'ik'at batel ta paxyal ta jun sk'ak'alil ch'ivit ta jun rominko.

K'alal ik'ot li Jmanvele, iyil ti yan sk'u'spok'ik, li J-oxchukal krixchanoetike. Ja' jech tey lik sjak'be yajchanu'mtasvanej ti k'usi k'opal ta xk'opojik li krixchanoetike.

Li jchanu'mtasvaneje, jech iyalbe li yajchanvune:

-Li'i kerem, li sk'op krixchanoetike, ja' li Bats'il k'ope. Tseltal k'op sbi yu'un li jkaxlanetik li k'op ta stunik li'i. K'alal ilaj yo'onik ta lo'ile, i'ochik batel ta yut ch'ivit. Tey ta yut ch'ivite, oy ep k'usi tey ta xchonik. Oy ta xchonik ajan, tok'on ch'um, ch'umte', chitom lobol xchi'uk tsajal isak'.

-Jchanu'mtasvanej, ¿k'usi ve'lilal li' chavajtik yakane?
-xi li kereme.

Komon a'mtel

Oy jun muk'ta uk'um ti toj ech'em xnoje, ja' sbi Masantik. Li teye toj ep batem ka'etik, vuroetik, ts'i'etik xchi'uk k'alal ta krixchanoetik, ta yorail nojelal uk'ume. Yu'un li ta uk'ume, tey ech'em jun muk'ta be, ja' sbeik li epal jnaklejetik ta jot uk'ume. I'ech' yo'onik ti toj ep svokolik jujun jabile, tey ilik stso'nsbaik ta sabeel smelol ti k'ux-elan ta smeltsanik li sbeik ta uk'ume. Li bankilal yu'unike, ilik stak batel mantal ta yantik ejiroetik ta sventa ta xalbe xchi'uk ta sventa sjak'anbe mita sk'an ch-a'mtejik li ta pas bee. Li ejiroal viniketik ti ta xtun yu'unik li bee, lek xmuyubajik k'otel ti k'alal iya'iik ti oy to buch'u batem ta yo'on smel tsanel li sbeike. Li tey ta tsobojele, laj yak' yeik skotolik ta a'mtel. Ja' jech tey ilikik ta spasel jun muk'ta jamaka.

Li jamakae, ja' jun chak'lomte', jit'bil ta sba oxbej yijil ch'ojontak'in. K'alal ilikik ta a'mtele, ba'i laj stsobik muk'tik tonetik xchi'uk sakil yi'. Li ta spasel a'mtele, ja'laj yak' mantal li ajvail yu'unike.

Ja' jech no'oxtok, ilikik skotolik ta xkuchel yijikil Ch'ojontak'in, ta kuch semento, ta kuch fan; sventa, ta xlik spasik ba'i li yoyal li jamakae. K'alal ilikike lek xcholet i'a'mtejik svukubal ta ejiroetik. Li ejiroetike ja'li i:

Oxi'mna, Kokovtik, Pech'vaj, Sakaton, Chak'ak'tik, Amparo xchi'uk Jolte'elal.

-Li'i Manvelito, ja' li jkilte'e, oy yan jnaklejetik ta xalbeik chuchch'o. Li'i toj lek ve'li', toj mu ta kulantu.

-xi li jchanu'm tasvaneje.

-La' li'i, jk'eltik lek osil avilxi li jchanu'mtasvaneje.

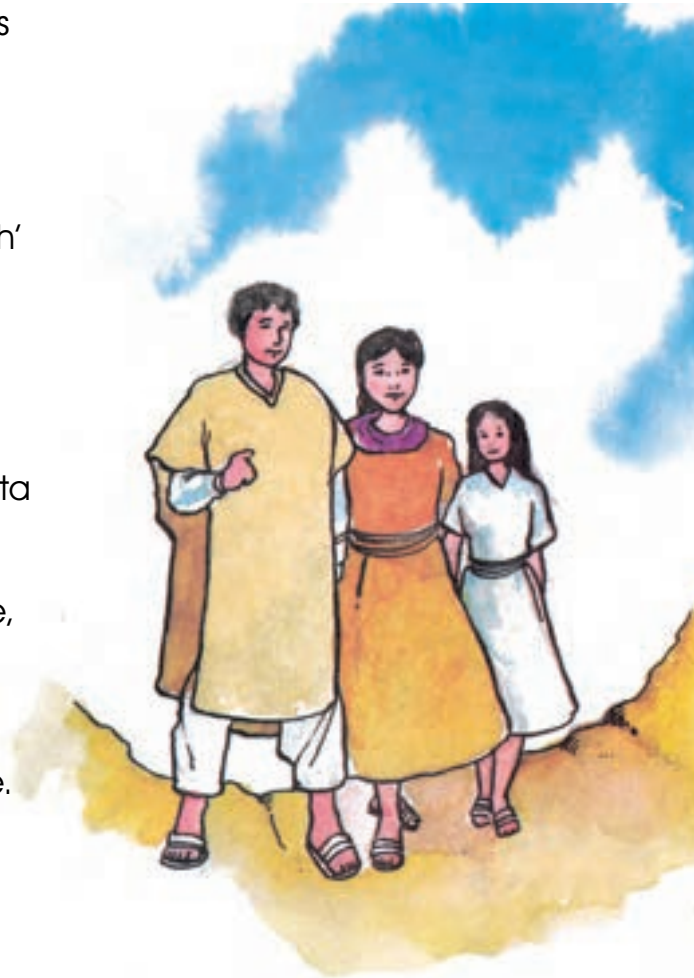
K'alal tey yakalik ta paxyale, tey istaik jun kerem; tey yakal ta xchon ba, li bae oy krixchanoetik ta xalbeik mentes.

-Jmantik batel cha'kotuk mentes, xchi'uk j-o'loluk rosina ch'atabil ch'o xi li jchanu'mtasvaneje.

Ja' jech, li Jmanvele, lek jchep yikats skuchoj sutel. K'alal ik'otik ta sna li jchanu'mtasvaneje; jlikel islakanbeik ya'lel li ve'lile. K'alal ita'aj li ve'lile, lek ive' ta chuchilch'o li Jmanvele, lekto cha'boch' kalto iyuch' li kereme. Ja' jech tey laj yil noxtok li Jmanvele.

K'alal oy sits'ilal bae. Sna'ojxa bu xu' ta sta ta manel. Nabilxa yu'un ti oyta manel ta Oxchuke.

K'alal ik'ot ta sna li kereme, ep slo'il k'usi ik'ot yal ta stojol stot-sme'. Tey laj yalbe slo'ilal k'usi iyil ta xch'ivital yosilal jtseltaletike.

Ba'i, jujun xemana i'ech'ik ta
a'mtel jujun ejiro. K'alal
i'ech'xa stekelike, ischa'tambeik
xchibal velta yech'elik ta a'mtel,
ja'to laj yiktaik k'alal lek jit'bil ikom
yu'unik li xanebale.

Li jamakae toj lek pasbil
ikom yu'unik, ja' jech ti
k'alal ep ta xyal li vo'e,
mu'yukxa ta sta svokolik.
Li avie, mu'yukxa ta xi'ik
k'alal tey ta x-ech'ik ta
uk'ume. Li'i, ja' ta skoj ti
yu'un a'mtejemike, xchi'uk
lekxa xmuyubajik skotolike.
Li avie, komon sk'oplal
yu'unik li sjamakaike xchi'uk
li sbeike. Mi ik'a' li stek'o'm
jamakae, komon ta xlik sk'elik.

Ja' no'ox jech noxtok komon
ta spolik li sbeike. Ja' jech lek
jun yo'onik ta skomon pasik li
ya'mtelike ti ta xkomon tun
yu'unike.

Li Sektome

Ta vo'ne tajmeke, oy to'oxla jchop krixchanoetik ti Jsoktometik sbiike. Li slumalike, Sektom komen sbi yu'unik k'alal tana li molme'eletike. Ta xalik li moletike, ti k'alal ta xk'otik tey ta jteklume, ta yokikla ta xk'otik, ta skoj ti mu'yuk to'oxla karoe.

Tey ta svitsal li Sektome, mu stak' to'ox lek xi jxanavla; yu'unla toj ep jmakbe teye. Ta sventala ti mu xi jlaj ta makbee, sk'anla ep jtsobojjbatik ta xi jxanav. Ti buch'u stuk ta xanave, jbel sk'oplal tey ta xlaj ta makel ta be.

Li avi tanae, mu'yukxa vokol, yu'un oyxa lek xanebal yo' xi jk'ot ta Sektome. Mu'yukxa xko'olaj vokol ti k'ux-elan ista svokolik li jxanviletik ta xk'otik to'ox ta jteklumajele. Li avi tanae xu'xa xk'ot jchontik ti k'usi xlok'x-ayan ku'untike, yu'un mu'yukxa toj tsots ta kuchel.

Ja' no'ox jech noxtok, ta xalik li mol-me'eletike ti k'alal oy bu ta xk'otik ta Tuxtae, toj vokol li xanbale; yu'un tey ta sjelavel jutuk Soktome, tey ta xich' tuch'el jun muk'ta uk'um ti Krijalva, sbie. Ta vo'onee mu'yuk to'ox sbak'oal ta sventa ta jp'asutik li muk'ta uk'ume. Ta sventa li stuch'ele, naka ta kanava to'oxla ta xich' tuch'el. Ta skoj ti jech ta xich' tuch'ele, mu stak' ep ta xjelav ikatsil; ja' yu'un mu to'ox xu' ep k'usi jkuchtik ta chonel, xchi'uk mu'yuk to'ox k'usi ep xu' jkuchtik ta manel.

Li avi tanae, mu'yukxa makel, teyxa pasbil jun muk'ta bak'o ti sbiinoj "Dr. Belizario Dominguez". Teye xu'xa xjelav muk'tik j-ikatsnom karoetik. Ja' yu'un li avi tanae, ik'unimxa jutuk li jvokoltik ta xanbale.

Li avi tanae, mu'yukxa lek xi'elal li xanbal ta soktomajele xchi'uk k'otel ta Tuxtae, yu'un mu'yukxa ta xich' tuch'el ta kanava li yuk'mal Krijalvae.

K'ulejal

Ti vo'nee oy jun me'on ants, toj j-abolsba tajmek. Mu'yuk k'usi x-ayan yu'un ta jyalel. Ti sk'u'spok'e likil t'uyul tajmek, k'ajomal makal jutuk ti spatxokone. Toj me'on tajmek li antse. Mu'yuk buch'u oy yu'un, mu'yuk stot-sme' xchi'uk yuts' yalal ta balumile.

Abol sba tajmek li me'on antse, tey xkejet xpatet, tey xnubet sbiset sat ta vinajel ta balumil. Ta snup' yok-sk'o'm, ta sk'an slekil yutsilal sk'ulejal ti k'uxi xch'i'o ta vinajel ta balumile. Ti k'uxi xve' xuch' vo', ti k'uxi sta sme' stak'in ti k'uxi xtoj xman sk'u' spok' (xchi'uk) sna sk'ule'm. li antse ivaychin, iyich' ak'bel yil ta xvaychil ti yu'un li ojo, li anjel, li vitse, li stseleje, li vinajele, li balumile; ja' jech yich' ich'el at k'ux ti yu'un toj j-abolsbae.

Ti ta xvaychile lek laj yich'
albeel
-K'elavil xila sk'oplal.
-lka'i ti tey xavulvun ta
xka'ie -xila sk'oplal.
-Te unbi -xila li antse
-Ja' ta skoj ti yu'un abol
jbae yu'un mu'yuk k'usi x-ayan
ku'une-xila-li antse.
Ja' jech li lo'ile.

A'io lek smelol ava'i, xila
 sk'oplal li antse, nijan aba
 ava'i, ts'eano ani' achikin,
 xila sk'oplal li antse.
 K'elavil, x-utat. Tey
 xabat ta nopol ti'uk'um, tey ta
 muk'ta uk'ume. Tey xabat ta
 o'lol k'ak'al ta sk'ak'alil
 me'kulix. Xasa' batel uni
 sakil pok'. Ja' no'ox sk'an
 ti bats'i lek sak tajmeke.
 Tey xava'an aba ta o'lol be.
 Oy k'usi tey ta xtal. Xchaja
 jetme ta xlok' talel un,
 x-utatla. Mi ava'ie, xasa'me
 ta anil oxlikuk ta yanal vomol,
 mi ilok' talel avile mu me xaxi'
 xi, mukta chonme ta xtal;
 time lok' tal avile ja'me
 chajipbe ta sba ta anil ti
 oxlik yaxal vomole, xila
 sk'oplal. Mi la ajipbe ti
 yaxal vomole, ja'ome chapix
 ta anil ti ta sakil pok'e xila
 sk'oplal. Xu'un cha'a xila ti
 antse, ja' jech ta jpas ka'itik,
 xila ta xvaychil li antse.
 Ti bu nakal li antse
 oyla tey nopol muk'ta uk'um.
 Toj lekla li uk'ume. K'alal
 isakube la xchol ta sjol, ta
 yo'on li svaychile, laj scha
 pansba ti k'ux-elan iyich'
 albeel ta svaychile, Laj
 smalabe li sk'ak'alile, li
 yoraile.

K'alal ista li me'kulix
 k'ak'ale, ibat li antse, lek
 xala j-o'lol jtetik ibat,
 yich'ojla batel li uni sakil
 pok'e. Teyla isva'an sba ti
 bu iyich' albeel ta svaychile,
 teyla va'al ta smalael ya'i,
 xchikinxala xa'i mi oy k'usi
 ta xtal cha'ie. Jlikelxa

no'ox ijelav.

Ja'to laya'ay, ti xchajajetxa la yalel tal ta uninaltik; talx xa xila li antse. Teyla tuk' ital ti bu va'al li antse, tey la tuk' t'unbil talel, xkilj letxala talel ti mu chone, lek xala ts'ibaltik sba ti mu chone. Ti jipuj xutbela yoxli kil xyax vomol li ants ta sba li chone xchi'uk ti pixuj xutnola ta anil ta sakil pok' li chone. Ja'tola iyile ik'a tajla li chone, ik'atajla ta uni mula, uni k'anal mula ik'ataj-o.

Li antse xkuxetxala yo'on, petuj xut no'oxla li mulae, laj spet ech'el ta yuni k'a'na, tey laj stik' ta yut muk'ta bin. K'ajomal jbej li sk'a'bine te skoj ti mu'yuk k'usi oy yu'une. Toj abol sba tajmek li antse.

Teyla inop-o li unen mula ta yut bine. Ta jujun me'ku lixe tala x-ok' li mulae tey la ta x-ok' ta o'lol k'ak'a le.

Teyla ta slilinsba ta yut bine. K'alal ta slilinsbae, xchajajet no'oxla ma' tak'ine. Naka sakil me'tak'inla tajmek. Li antse xkuxet no'oxla yo'on tajmek ta skoj ti yu'un oyx

sme' stak'ine.

Teyla ilik ta k'ulejal li antse, lstso'mlasba tajmek li tak'ine.

Li tak'ine, muxala x-och li ta sbine. Ja'la jech ju'un, ilajla yak' ta patel yan binetik.

Ja'la ta sventa ta xavin li stak'ine.

Solel inojla skotol li yav stak'ine. Solel nojla tajmek li binetike.

Leklame' jk'ulej ibat ti me'on ants to'oxe, ja'la jech ikom ta muk'ta jk'ulej.

Li sk'ulejal li antse, ivinajla batel sk'oplal. Iya'ikla li j-a'mteletike, li jpatanetike, li jtoy k'inetike, li jtoy paxku'e, paxonetike, li alperese xchi'uk li kapitane. Ja'la tey ta xk'exik ton, ja'la tey ta xk'exik tak'in li jpas a'mteletike, li jpas patan ta yolon yok, ta yolon sk'o'm li jtotike, li vi tsetike, li vo'e, li nabe, ti jayi'm ono'ox jtotik ta vinajel ta balumile. Li antse lekla xak' ta k'exlel li stak'ine, oyla lek sbisobil yu'un, oyla lek jun xbochil li stak'ine. Ta boch no'oxla ta sbis, mu'yukla ta xat li stak'ine, yu'unla jech albil ta svaychil ta ak'ubal. Ti k'alal ta xich' sutesbeele, ja'la jech ta boch ta xich' bisel li tak'ine. Li tak'ine ja'la yak'oj li ojoe ti anjele. Ja'la yu'un mu stak' atel li tone li tak'ine.

Ja'la jech ta spas li antse, lekla yo'on, lekla xk'uxubin li krixchanoe. Toj lekla sjol xchi'uk yo'on. Ja'la jech i'ech' li k'ak'al yu'une. Itsakat ta chamel, mu'yukla xkuch yu'un li chamele tey ilaj-o.

Ti-k'alal ichame, teyla ikom li sme' stak'ine, ja' li uni me' k'anal mulae. Teyla ibat ta xa'm, tey laj yich' batel li tak'ine. Tey x-ok'elet ochel ta yut xa'm. Ja' tey ibat-o. Ja' jech sk'oplal k'ux-elan ista sk'ulejal li me'on ants tey ta Ch'e nalo'e.

Jyantik yajval lum ta ch'ivit

Jun vinik xchi'uk yajnil tey nakalik ta yosilal Ch'enalo', ta paraje Tsa'ne'mbolom; tey nopol xil slumal Pantelo'. Li vinike ja' sbi Kaxpal; Li Jkaxpale bat xchi'in yajnil ta ch'ivit ta Jobel. Tey ta jun savaroe, so'm ilok'ik batel ta Jobel. K'alal ik'otike, ba'i ibatik ta ve'el ta jun ve'ebal. Tey laj yilik ti ik'otik yantik jve'eketike, laj ya'i ti yan li sk'opike. Jech no'oxtok, tey ta ve'obale, laj yilik ti oy ep ta chop sna'ik spasel li ve'liletike. Li stukike ja' no'ox xotkinik to'ox li panbilik ve'lile, yu'un sbato ibatik ta jun muk'ta jteklum. K'alal laj yo'onik ta ve'ele, tey ibatik ta manolajel ta muk'ta ch'ivit. K'alal ik'otike, tey laj yilik ti toj ep ta chop li viniketike, li antsetik ta xk'otanik ta manolajele. Tey chotal laj yilik ta chon nichim jun vinik, lek sluchal tsajal pok' slapoj xchi'uk jun jaxjax lixtonal pixalal slapoj. K'alal ilaj sjak'ik ti bu slumale, laj ya'iik ti ja' jun jsots'lebe. Tey jal i paxyajik ta manolajel ta ch'ivit ta Jo bele. K'alal isutik ta snaike, ik'ot yalbeik sk'oplal yala'm snich'nabik tey ta Tsa'ne'mbo lom ti k'ux-elan stalelik li viniketike, ti antsetik chmanolajik ta ch'ivite. K'ot yalbeik sk'oplal ti k'ux-elan sk'u'spok'ik. Li jchamo'etike. Tey laj yilik ti ta stsatsal li chije.

Li mol Jkaxpale, ja' laj yalbe
sk'oplal ti oy ep jchonolajele
tike xchi'uk ti oy eptik
jmanolajeletike.

Li jsots'lebetike, oyla lek jalbil
sk'u'ik, lekla sluchal xchi'uk
lek xpixolik. Li jsots'lebe jechla
xk'opojik k'uacha'al jbats'i
k'optik, ja'la jchi'iltik.

Tey laj yalbeik sk'oplal
no'oxtok ti oy yantik jchi'il
tik ti oy jalbil tsoj sk'o'm
sk'u'ike xchi'uk jalbil tsoj
xchukike; mula xka'ibetik
sk'opike, yu'unla ta xk'opojik
ta tseltal k'op.

Mi labatik bak'ine tey chavi
lik ti ma'uk no'ox sk'uspag
like, ma'uk no'ox ti k'ux-elan
ta xk'opojik ti yane; tey ta
xavilik noxtok ti ep buch'utik
ta xk'otik ta chonolajele, ta
manolajele ti ta xlikik talel
ta yantik lume xi ta lo'il
li Jkaxpale.

Ja' jech li ala'm-nich'nabi
letike, tey laj ya'ibeik slo'
lal li ch'ivitajel ta Jobele.

Ts'unbalal ta jujuchop balumil

Li bik'it Jmarkuxe, tey laj xchi'in ta lo'il li sjuntote. Tey laj sjak'be sjuntot ti k'usitik xchi' ta jujuchop ba lumile. Li mol juntotile xi istak' ti k'usi ijak'bate:

-Li jo'one jutuk li k'usitik jts'un ta kosile.

-Buch'utik oy ep lek yosij like, mu'yuk k'usi vokol yu'u nik; lek ta x-a'mtejik xchi'uk ep k'usi ta xlok'-x-ayan yu'u nik. Oy buch'utik toj ep ta

sts'un xchobik; li yantike ep ta sts'unik chenek'. Tey ta k'ixin osile, ep ta xlok' manko, lotsoy, xantia, melon, alaxa, elmunix, xila, lima, mantarina, on, kakao, mispero, pepino, ch'um, chichol, vale', ja'as, lobol, paxak', kajvel, kulantu, kulix, alavanux, kerchuka, xchi'uk yantik ts'unbalal.

Ja' jech no'oxtok ta sikilal osiltike, yantik-o ti k'usitik ta xlok'-x-ayane, jech k'ucha'al turasnu, mantsana, pelex, ikux, sirvela, kulix, alavanux, isak', sanoria, botilchenek', javax, mail, ts'ol, kakavte', on xchi'uk yantik ts'unbalal.

Li sjuntot Jmarkuxe, ja' jun mol ti xanavem ta k'ixin osil xchi'uk ta sikil osile, lek yojtikinoj skotol k'usitik xlok'-x-ayan li ta jujuchop balumile.

Jnaklej ta kolonya Yukin

Li Jmanvele lek jun yo'on ta naklej xchi'uk yajnil, xchi'uk xnich'na'm tajmek. Li yajnil xchi'uk xchanva'al snich'na'm li Jmanvele, ja' sbiik: Paxku', Lol, Martin, Tumin xchi'uk Lalo.

Li jnaklejetik taje, likemik ta kolonya Yukin ta yosilal Tsima'jobel. Li (Jlole) ja' sbik'it nich'on li Jmanvele. Jun k'ak'al li k'oxe iya'ibe sits'ilal sti'el sesina, tey laj yalbe li stote:

-Tot, oy sits'ilal sti'el sesina ta xka'i, k'uyu'un ti mu xavalbe mantal li jbankile xut stot li its'inale.

Li totile, ja' jech ilik yalbe mantal li bankilale.

-Lol, ta xabat ta jteklum ok'o'm, ta xabat aman talel sesina jti'tik, yu'un xpich'et yo'on ta ve'el li avits'ine. Tey ta xaman talel vo'likuk pop sventa sk'io'm kajvel. Chaman talel chanbejuk moch sventa slechlo'm kajvel, -xi laj yak'be mantal li sbankilal nich'one.

Li Jlole, so'm ik'ot ta ch'ivit, li teye toj ep buch'utik tey laj yil: Laj yil jchon boch, jchon po'on, jchon ch'umte' xchi'uk yan jchon k'usitikuk.

K'alal ik'ot li Jlol ti bu ta xchonik li sesinae laj sman ta anil chanchuk li sesinae, jech no'oxtok tey ibat st'un li moche xchi'uk li pope.

Ta slaje'mxae ech' sman jlik spek' sventa skuchobil batel li yikatse. Ta bee, tey ta ba vits ta yak'ol Tsimajobele, laj xchepan yikats ta sventa ta xkux yo'on. K'alal tey chotol ta xkux yo'on ta ti' bee, lek jun yo'on ta snop -Mi lik'ot tanae, lek mu ta xive' ta vobil sesina.

Li JlOLE lek xkuxet yo'on ta xkux, ja'to laj ya'i yu'un ta x-och svayel ta ti' be, tey ilik ta anil. K'alal ik'ot ta snae yu'unxa ta xchan ta vi'nal.

Li Jpaxku'e laj sjak':

-Mi laj ata talel li jsesinatike xi li Jpaxku'e.

-Li ta ch'ivit ta Tsimajobele, ep k'usi ijta ta xchonik

-xi li JlOLE.

-Ak'bome yipal svoel li sesinae me', yu'unme ta xkanilpix ta vaj xi li JlOLE.

Ja' jech li JlOLE, jun yo'on ive' ta vobil sesina ta skoj ti i'ay ta ch'ivitajele.

Jech k'ux-elan ta xvinaj ta lo'il li'i; timi oy k'usi xal ko'ontike, ta sk'an ta xi j-a'mtej yo' ta jtatik ti k'usi oy ta ko'ontike.

Skotol ti k'usitik xlok'x-ayan sk'anel ta ko'ontike; sk'anme ta jts'iktik jutuk vokol ta sa'el; mimu xchibaj ko'ontike jbel sk'oplal ta jtatik.

Stael spasel lekil a'mtel

Li vun li'i iyich' pasel ta jun imprenta. Li'i ja' ts'ibabil jech k'ucha'al ta xich' pasel li svunal spukobil k'ope xchi'uk li yan vunetike. Li avi tanae, mu no'ox al baj yepal vun ta xich' ts'ibael ta sbejel balumile. Ja' yu'un li avi tanae, mu vokoluk ta tael ts'ibabil vunetik, oy lek nichimaltik slok'ol.

Li'i mu'yuk bu jech to'ox ta vo'onee.

Ta slike'm tajmeke, li krixchanoe; ba'i ischanik li k'ope; ts'akal ischanik yalel slo'ilik ta ts'i'm. Ta slike'm tajmeke; ba'i its'ibajik ta ton, ts'akal ta unen tenelte', ts'akal ta patbil lum, ta nukul xchi'uk ta yan ti itun ta ts'ibe. Ta sven ta its'ibajike, istunik k'usi lek tsots sni'e, ta bono'm k'usiuk xchi'uk ta sk'uk'mal mutetik. Toj vokol to'ox li ts'ibe; ja' no'ox ti toj tsots sk'oplale. Yu'un ta ts'ibe mu xch'ay ti k'usi xvul ta joltike.

Jun k'ak'al tey ta slumal chino krixchanoetike; ipas yu'unik li vune. Li'i, itun lek ta sventa li ts'ibe. Li vune, mu oluk ta kuchel, xchi'uk mu vokoluk ta ich'el ta yan lum. K'alal ilik li ts'i'm ta vune, li k'usitik iyich' ts'ibaele; iju' yich'el batel ta yan lum. Ja' jech ipuk batel k'ux-elan ta snop krix chano ta yantik lumetike.

Kolijal ti iyich' pasel li vune, iju' sts'ibael ta k'abal li livroetike. Ta sventa yepajesel li livroetike, iyich' ts'ibael ta k'abal. Li jts'ibajometike, jutuk mu skotoluk sk'ak'alil skuxlejalik ta stunik ta sventa xcha' ts'ibael li muk'tik livroetike. Ta skoj ti ta k'abal ta xich' cha'ts'ibael li livroetike, oy bu ta xch'ay li sts'ibael yu'unike xchi'uk ti toj ech'em ta xjalijik ta sts'ibaele. Ja' ta skoj noxtok ti mu'yuk to'ox ep livroetike, xchi'uk ti mu toj epuk buch'u sna'ik sk'eel vune.

Ta slaje'mtik batel li lo'ile, k'alal jutuktik xa'ox sk'an xich' ojtikinel li slumal Amerikae, li vinik Xun Gutenberg, sbie, imeltsaj yu'un li sts'ibaobil vun ti stak' k'ejbeel yav li letrae. Li mol Gutenberg sbie; ja' jun j-a'mtel ta alak'sba tak'ine . K'alal oy bu ta xako'm ta ya'mtele, ta slok'ta letraetik ta te'. Jun k'ak'al ilok' ta yo'on sts'ibael k'op. Li k'op ist's'ibae isbon ta tinta, ilaj snochan ta sventa ts'ibabil ta xkom yu'un. Ts'akal oy k'usi toj tsots sk'oplal ti k'usi ispase. Ilaj spas ts'i'm ta jujubej. Li'i, ja' ta sventa xu' ep ta velta ta stun xchi'uk ti ta xju'uk yu'un spa sel ep ta bel k'opetike ti k'usi sk'an yo'one.

Ts'akalto tajmek ispas jtso'm ta ts'i'm, lik yak'be tinta lik slok'esbe ep slok'ol li jtso'm ta ts'ibe. Ja' jech tey ilik slike'm ti k'ux-elan ilik p'oluk li livroetike.

Ba'i ischan lek a'mtel ta slok'taobil ts'i'm ti pasbil ta te'e. Li mol Gutenberg, sbie; lik smeltsan lek li ya'mtejebe. Li jujubej letrae lik smeltsan ta tak'in. Ja' jech lik jalijuk stu li jujubej letrae xchi'uk ja' toj lek xkom li sts'ibale. K'un'kun li ach' a'mtejebale lik pukuk batel sk'oplal xchi'uk lik yich' tunel ta yantik nasion. K'unto ik'ot li' ta yosilal Mejikoe, xchi'uk sba jech a'mtejebal ti ik'ot ta yosilal Amerika, balumile.

Ta sk'ak'alil mol Gutenberg ti k'alal kuxul to'oxe, li a'mtejebal ta sventa ts'ibe, lekubem tajmek. Li avi tanae stukxa no'ox ta sa'an yav li letraetik ta sventa ta spas jujubel k'op ta sventa spasel li livroetike. Oy pisajtik ti bu oy li sts'ibale, li'i ta sts'ibaj ta natikil vun. Li sjalil ta spasel livroetike, toj jujulikel ta jyalel. Jun libro, jech k'ux-elan oy ta ak'obe, jayi'm no'ox sekunto ta xich' yo' xmeltsaje. Ta sk'a k'alil mol Gutenberg, k'alal tanae; bats'i ep xa k'ak'al jelavem. Li avi tanae, buch'uukxa oy slivro. Li avi tanae xu'xa jchanu'mtastik ta sk'elel vun ti buch'u mu sna'e. Ja' jech stu ku'untik li ya'mtejebal ts'ibe.

Laj spas: Julio Campos
Bats'i k'op: Diego Ruiz Sánchez

Li muk'ta nojel ta vo'e

l'ech' jun nojel ta vo' k'alal ach' meltsajem to'ox li balumi le. Toj xi'balsba k'alal inoj ta vo' sbejel ti balumile; laj nojanuk ti stenlejale, noj ti yaxaltike, k'alal ta jol vitsetik inoj. Istala o'lol vinajel li vo'e.

K'alal iyilik ti ta xnojxa ta vo' skotol ti balumile, li an tivo viniketike laj sa'ik jun muk'ta vits te lik spasik jun latsbilton yo' xu' spojsbaike. Skotolik ti krixchanoetike tey italik ta a'mtel sventa ak'o xmeltsaj ti slatsbil tonike; k'un'kun lik slatsik muyel ti tonetike. K'alal imeltsaj une, ta sjol li latsbiltone tey lik smeltsanan snaik, tey inakiik-o, yu'un tsk'an tspojsbaik ti ta nojel ta vo'e.

Ja' ya'mtel antivo moletik li slatsojik ton tey ta paraje Latsbilton, sbie. Ta xalik ti yu'un imuy muyel yu'unik tajmek, yu'unla ik'otxaox ta o'lol vinajel, ja' no'ox yu'un iyal talel jun anjel tey, jech o xal yo' ilom li sjol une. Ja'xa no'ox ikom li k'uyepal xvinaj li avi tanae.

K'alal iyal li tane

Ti ta yual sitiempre ta sjabilal 1902 xkaltike, i'ech' jun tsatsal nikel; ja' ta skoj ti it'om li svitsal Santa María, ti tey xkom ta stuk'il Ketsaltenanko, tey ta Vatemalae. Tey ep ista svokolik li jnaklejetik ta sts'ak Vatemalae, xchi'uk ti yosilal Chiapae. K'alal ik'ot yual ti oktubre une, nojxaox ikom ta tan slumal li Chiapas; jech-o xal tey ixí'ik skotolik li krixchanoetike. Li'i ja' slo'il mol Plavio Rias ta pinka Kakavte' . . .

Ti li' ta jteklume, jujun savaro chitalkutik ta chonolajel, xchi'uk tey ta jmankutik batel jset' juset'uk ti k'usi xtun ku'unkutike. K'alal iyal li tane, tey likom ta Kakavte' xchi'uk jyaya; stuk ital ta jteklum li jme'e, jech-o xal ti stuke li' itae batel ta tane.

Xko'olaj no'ox ta yalemal tok li tan iyal vo'onee, mu'yuk ti sbususet iyal talele, lek no'ox xvijjet iyal talele; mu sta jech k'ucha'al li ach'to i'ech'e. Li yajval pinkaetik ta vo'onee, teyla snojesik cha'bej kajon ta tan, yo'la xak'beik yil li yala'm snich'nabike, yo' xojtikinik ti k'u-x-elan ti tan iyal vo'onee. Ep a'mtel laj spasik tajmek yu'un jutuk no'ox iyal li tane.

Ja'uk li ach'to iyale mu albaj ital tajmek, le'e ta "tonelada" no'ox iyal. Li k'usi tsots i'ech' vo'onee, ja' li nikele, li balumile solele xt'uyt'un ta spas li balumile. Jech-o xal li jyayae mu'yuk laj yik'un batel ta ch'ulna, yu'un ixí' ja'la ti mi ilome, tey laj jkejan jbakutik ta skoriral jnakutik, ta skoj ti albajuk li nikele, ja' jech sk'oplal li syalele tan ta vo'onee.

Laj sts'iba ta kaxlank'op: J. Manuel Hidalgo Perez
Gobierno del Estado.

Syalel k'ak'alo' xchi'uk xcha'ts'unbal li krixchanoetike

Oyla jun vinik ti oy jkot smuk'ta me'ts'i'e, teyla istik'sbaik ochel ta yut ch'en yo' spojsbaike. Yu'un oyla buch'u laj yal:

-Ochan batel yu'un ta xla'j sk'oplal li balumile; yu'unme ta xtal k'ak'alo'; ochanme batel yu'unme ta xtal jun muk'ul kastiko

ti bu xla'j-o ti balumile, tey ta xchamik ti buch'utik te oyike -xila.

Li vinike tey i'och batel ta yut ti ch'ene, tey ibat smuk sba jayibuk k'ak'al xchi'uk li sme' sts'i'e. K'alal ilok'ik tale' ti tey ta yut ch'ene, li vinike ibat ta a'mtel. K'alal isut tale' ta snae, teyla ista sme' sts'i'e; spaso'jxa lek vaj xchi'uk lek uch'omo', toj ch'ayel ik'ot yo'on li vinike, k'alal laj yil li ve'lil teye, yu' un mu sna'

buch'u laj spas. Ts'akalto

un ik'opoj tale' jun anjel:

-lk'o li sme' ats'i'e, yu'un mu'yuk k'usi chopol ta xtal ta atojolal; ajnilino li ats'i'e.

Ja' jech ta xave'o, ja' no'ox jech ta xavuch'-o vo', yu'un ja' ta spasbot lek vaj, ta slupbot lek ava'al, ja' ta xayak'bot avuch' mats'; ta xtun avu' un yu'un ja' ta slakan mi jun achenek', mi jun itaj, skotol ti k'usi ta xatunese.

Ja'la jech i'albat li vinik une, jech-o xal tey lik yik' li sme' sts'i'e.

Ja' yu'un oy jech ta slo'iltaik j-o'lol krixchanoetik ti ja' tey ivok'ik talel ta me'ts'i'e, tey ivok' talel li sts'unbalike, ja' yu'un ti oyutikto tanae; yu'un k'alal i'alaj li me'ts'i'e, krixchano tey ivok' yol, ja' jech tey li jp'olutik ta sba balumil.

Li ava'i x-elan ik'ot ta pasel taje, ja'o k'alal ach' to'ox meltsajem li balumile; yu'un antivoxa, mu ach'ukto k'otem ta pasel taje. Taje bats'i vo'onexa tajmek. Jech-o xal ti mu'yukxa buch'u lek sna' ti k'usi k'otem ta pasele.

Ja' no'ox jech xtok ti mol
Akuxtin Rias e'uke ta slo'ilta
ti ava'i x-elan k'otem ta pase
le, jech ta xal:

-Ti buch' utik ichamik ta
k'ak'alo' ti vo'one le' ta yav
jteklume, toj vo'onexa tajmek, ja' li ba'i krixchanoetike.
Yan-o sts'unbalik, jtosik ox li krixchanoetike; mu albaj li
vokol itale.

Li'i ja' ta skoj ti mu'yuk lek ti k'usi taspasike. Tey laj stj
k'ansbaik ta ch'en, ee laj stik'ansbaik ta k'alk'al ton, yu'un
yo'onikuk ta spojsbaik, ja' no ox ti tey ichamike. Ach'to tey
istaik ta Sakomch'ene, tey istaik baketik yu'un tey
istik'sbaik k'alal ital li k'ak'alo'e. Ja' jech yepal li lo'ile.

Laj spas: J. Manuel Hidalgo Pérez
Gobierno del Estado

Slo'ilal li cha'vo' jnutsoviletike

Oy jun jnutsovil vinik, toj ech'em lek sna' snutsolaj; ti tey ta snae sk'ianojanbe skotol snukulil li chonetike ti stsakanoj tal ta te'tike. Oy no'ox jun vinik noxtok ti ta xchan ya'i ti nutsovile, ta sk'an ta xbat ya'i ta nutsovajel, tey laj yalbe ti buch'u sna'e:

-¿K'usi ora chabat ta nutsovajel?

-Chibat ok'o'm, xi itak'av ti jnutsovajele.

-¿Mi mu xak'an xavik'un batel, ta jk'an ta jchi'inot ka'i yu'un ta jchan ka'i e'uk.

-Lek oy, batik.

-K'alal mi lilok' batele tey ch-ech' kik'ot, chapano me aba un, chapanome lek ti ta ik'lumantik une xi li jnutsovile.

Tey xmuyibaj ikom, xchapanojxa sba sventa ta smala ti k'usi ora ta x-ech' ti bankilal jnutsovile; ja' no'ox ti mu'yuk bu ijelav-oe. Li vinike jech laj yal:

-Ti yo' mu'yuk x-ech' yik'une yu'un mu sk'an xik'un batel;
k'uukcha'al ta ono'ox xibat, yolel ti laj yalbun bu stuk'il
ta xbate ta jts'akli batel xi li jchan nutsouile.

Ja' jech tey ibat stuk li jchanbalajele. Ilaj sts'akli batel,
tey ik'ot ti bu ono'ox ta xbatike; tey bojbil laj sta li ts'ile
le, velbil xa'ox ti te'tike; laj st'un batel ti be ti bu i'ech'
batel ti june. K'alal jech snatil xa'ox oye, tey ta yut te'ti
ke, laj ya'i tey ta x-ok' jun olol; jech-o xal laj st'un batel,
bat sk'el ti k'usi tee. K'alal ik'ot une, teyla ista jun olol
sesoltabil ta machita, tey metsel bojbil ti yo'e. Tey laj yal
li olole:

-iLekil vinik, ik'un batel ta jna!

-¿K'uxi ta jna' bu to xkom li anae? ¿K'uxi ta jna bu to ana?
¿K'uxi ta jna' bu to nakalot, buto likemot talele. ¿K'usi
chapas li'i? ¿K'uyu'un atuktuk oyot? xi li vinike.

Li olole itak'av:

-Yu'un ta melel, jmoj ti jol e'uke, jmoj yit'ixal ko'on
k'ucha'al li bankilal jnutsovile; yu'un ko'onuk laj jk'an
jsi'mtas k'alal laj jbis jba ta muk'ta chone. K'alal laj yilun
ti tey telelune, laj sesoltaun ta machita, xchi'uk laj sbojbun
ti ko'e. Jech-o xal un ta jk'anbot vokol xavik'un batel ta
jna xi tajmek ta vokolajel li chone.

Ja' jech laj yal li jchanbalal nutsovile:

-Lajxa kalbot ti yu'un mu xkojtikin bu xkom li anae, ti bu
nakalote.

-Mi ta xa abolaj chavik'un batele, jo'on ta xa jbeiltasot
batel

-Lek cha'a xi li jchan
balajel ta nutsoville.

Laj skuch batel, tey ibatik
un. Li chanbalal jnutsoville
tey yik'oj batel jkot yunin
ts'i', jech yunin muk'ule.

-Li' tuk' ta xi jbate, yo'
bu xvinaj ch'en le'e, tey
nakalun, tijo k'otel li ti'nae,
ja' te oy jna xi li chone.

Ja' jech ibatik un. K'alal
ik'otike laj sk'oj li ti'nae,
tey laj sjam jun vinik. Jech
laj yal ti jchanbal nutsoville:
-Li' laj kik' tal li olole, yaijem
ijta ta be -xi li vinike.

Li yajval ch'ene xi itak'ave:

-Aveno, kolaval tajmek,
iktao tey.

Ja' jech ik'ot ta stojolal
ta skoj yit'ixal yo'on; ko'ol
jech x-elan ta spas
k'ucha'al li jnutsoville ti
buch'u mu'yuk x-ech'
ik'vanuk batele.

-Komtsano teye, ochan
talel.

Yu'un laj ats'ikxa avokol ta
yik'el talel li olole, ochan ta
lel; tsako tal ti ts'omole yo'
xachotie, -xi li vinike.

Ja' no'ox ti ma'uk bats'i
ts'omol, ja' jkot muk'ta j-i'm.

Tey ichoti un ti ta ts'omole.

Ts'akalto li vinike laj yik'
talel skotol li chonetik te oy
ta snae, skotol ti
jaylajunchop ti chonetike te
oy yu'un.

Ja' no'ox laj sbiju'mtas ba'i
li vinike.

-Mu xaxi', mu'yuk k'usi
chapasbat.

K'alal ilok' talel li chij chone tey i'albat yu'un li vinike:

-Ta jk'an chapas jun takba lal mantal, ja' no'ox ti anil ta jk'ane.

-iAy kajval, ja' no'ox ti mu xu' xi anilaje! xi li chij chone.

-Veno, jechuk tey k'alal, yu'un jech atalel, ti k'usi ta jk'ane mu spas avu'un ta anil Ta jlikel tey ilox' talel li chan-okni'e, ja' no'ox jech noxtok:

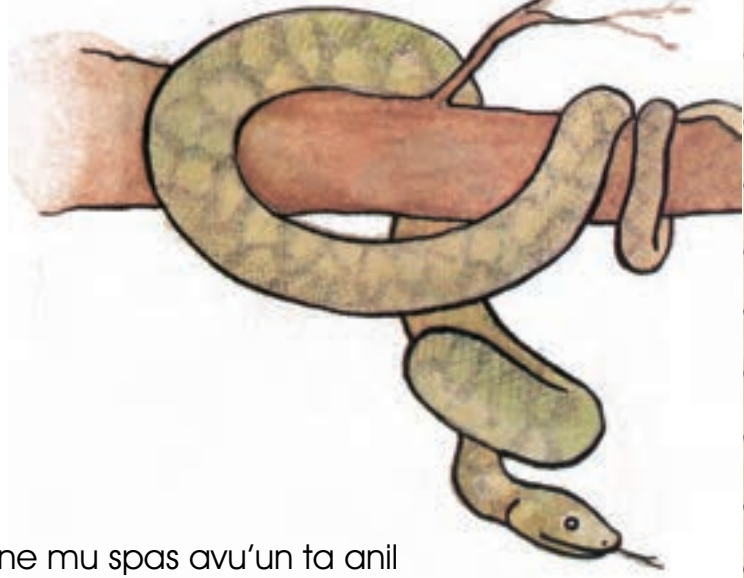
-¿Mi xak'an xa abolaj ta jtojol? Ja' no'ox ti anil ta jk'an -xi li yajval ch'ene.

-Tana, li vu'un e'uke mu tsotsuk xi anilaj -xi li chan-okni'e.

-Veno, jechuk tey k'alal, yu'un mu'yuk k'usi xavut xapas ta anil ti k'usi ta jk'ane xi li yajval ch'ene.

Ts'akalto un ilok' talel li ak'chone, ja' jun jich'il chon, ja' jun matarol, ta anil sna' xanav;

-Jk'eltikik vo'ote, chapas jun takbalal mantal; chabat ta sna li jun vinik le'e, ti buch'u laj sesoltabun ta machita li jnich'one, tey ta xba avak'aba ta yak'ol ti'na, tey ta xamala k'uxi ora xk'ote, sventa chavak'be ya'i jun kastiko. Batan ta anil yu'un po'otxa xk'ot, li' ta jk'elote xi li stot olole.

-¿Mi lekme laj apas? xi laj sjak' li vinike.

-Lek xi li chone.

-¿K'usi sk'elobil avich'oj talel xi li vinike.

-K'elo, li' oy xch'ich'el ta jts'uts'uptake, ja' sk'elobil chakak'be xi li chone.

K'unto un laj yalbe li vinik ti buch'u ta xchan ya'i li nutsoville, yu'un laj yil skotol ti k'usi ik'ot ta pasele.

-¿K'usi ta xak'an ta xakak'be?

¿K'usi atojol ta xak'an yu'un laj avik' talel li jnich'one?

Tey ibat ti ak'chone, tey laj yak'sba jech k'ucha'al i'albate. K'alal i'och batel li vinike, k'alal isutxa ox tal ta nutsolajele, tey ilaj ta ti'el ta snuk'; tey chamem ikom li vinik k'alal ta yut snuk' ik'ot li sts'uts'up li chone.

K'alal laj yil ichamxa ox li vinike, ti ak'chone tey iyal, tey ibat ta stojolal li yajvale;

-Lajxa jpas li mantale, kajval, xi k'otel.

-¿Mita xak'an tak'in?
¿Mi ta xak'an chonetik?
¿K'usi ta xak'an? xi li stot
olole.

-Ti k'usi ta jk'ane, ja' ti
jchanuk lek li nutsoville
-jech itak'av li vinike.

-¿K'uxi un cha'a, ¿mi ta
xak'an jkot aka'? Albul ti
k'usi ta xak'ane.

-Mo'oj li k'usi ta jk'ane
ja' jkotuk jts'i', sventa ta
xinutsovej-o xi li jchanba
lal ta nutsoville.

-K'uyu'un ta xak'an ats'i'
te oy jkot avu'une xi li
yajval na'e.

-Jech ja' no'ox ti mu sna'
nutsoville xi itak'av li vinike.
-A le'e mu'yuk vokol,
tsako talej ta jts'uyiltastik.
Tey laj sts'uyiltas li ts'i'e.

K' unto un laj yalbe li
jchanbalal ta nutsolajele.

-Ta xakak'bot li jts'i'ta
ke.

Li sts'i'tak li anjele, ja' li
kotome xchi'uk li me'ele.

Tey ta sti' li ch'ene tey laj
staan epal kotometik
xchi'uk me'eletik, tey lik
smilulan xchi'uk ti yunin bik'it
ts'i'e, yu'un ts'uyiltasbilxa ox.

Jech-o xal toj lekxa sna'
nutsovil, skotol ta chop
chonetik tey ta stsakan,
yu'un ja' jech ti k'usi ta
xchan ya'i ono'ox li vinike,
ta ora une lekxa sna' li
nutsoville.

Ja' jech yelanil li lo'ile. Ja'
jech ikom-o ta bankilal
jnutsovil ta skoj ti yu'un
ikoltaat yu'un li yajval
ch'ene. Ja'to toj lek
ischan nutsolajel, ja' ikom li
j-it'ixal jnutsoville, ti mu'yuk
bu isk'an xchanu'mtasvane.

Slo'ilal Palech'en

Ta vo'onee oy to'ox jun vinik ti itsak ya'mtel ta paleal tey ta yosilal Tenejapa. Tey ta sna ya'mteje'm li palee, tey ta xvinaj jaykoj yok'el jkot vuro ta o'lol k'ak'al tey ta xnik balumile. Li palee, ilok' ta sa'el, k'alal tey yakal ta sa'ele; tey ista jkot k'anal mula ta jun ch'en ti bats'i alak' sbae. Li palee xmuyubaj tajmek, jech laj yal:

-Aveno, li'ma oy li k'usi ta x-ok' ta o'lol jtotike.

-Ta xkik' batel ta jna; yu'un li'i ja' me'tak'in.

Li palee, ilaj slok'es li mula tey to'ox ta ch'ene; li unen mulae lik cha'ok'uk. Li palee jech laj yal:

-¿K'uyu'un ta xaok'e? ¿Mi yu'un ta xana' li alvarto avu'une? xi li palee.

-Ja' lek ta xba kich'tik talel, yo' xavikta li ok'ele -xi li palee.

Li palee, icha' sut ta ch'en xchi'uk li unen mulae. K'alal ik'ote, i'ochik ta ch'en xchi'uk li mulae. K'alal i'ochik ta yut ch'ene ikajanbat s-alvarto li mulae.

K'alal ilaj yo'one, snitoj lok'el ta ch'en li smula xchi'uk li s-alvartae; ja' no'ox ti ja'xa ox yorail ta smak li sti' ch'ene. Li palee iju'to yu'un lok'el sjunultik li sbek'tale. Ja'xa no'ox sbats'i ok kakal ikom ta sti' li ch'ene. Li unen mulae, mu'yukxa xlok', tey lapal ikom ta yut ch'en ta skoj ti nitbil ilok' yu'un li palee. Li palee tey kakal ikom-o li ta sti'ch'ene. Tey va'al ikom li sbek'tal ta j-ech'ele. Ja' yu'un li ch'ene, jech sbi: PALE-CH'EN, k'alal tana. "Li elek'e mu xtun, oy ono'ox xchukelal".

Jpinkail vinik

Jun jpascho'mtik vinik, ibat sk'el scho'm ta jun xbat k'ak'al. K'alal ik'ot ta scho'm li vinike tey laj yil ti lomem ta ik' sko tol li schobe. Ja' jech teyxa ilik lo'ilajuk xchi'uk li yajnile xchi'uk li sch'amaltake:

Tana li'i ants xchi'uk vo'oxuk jnich'na'mtak; ta xilok' ba tel; yu'un li jcho'mtike mu'yuk ta xak' li avi jabile xi li vinike.

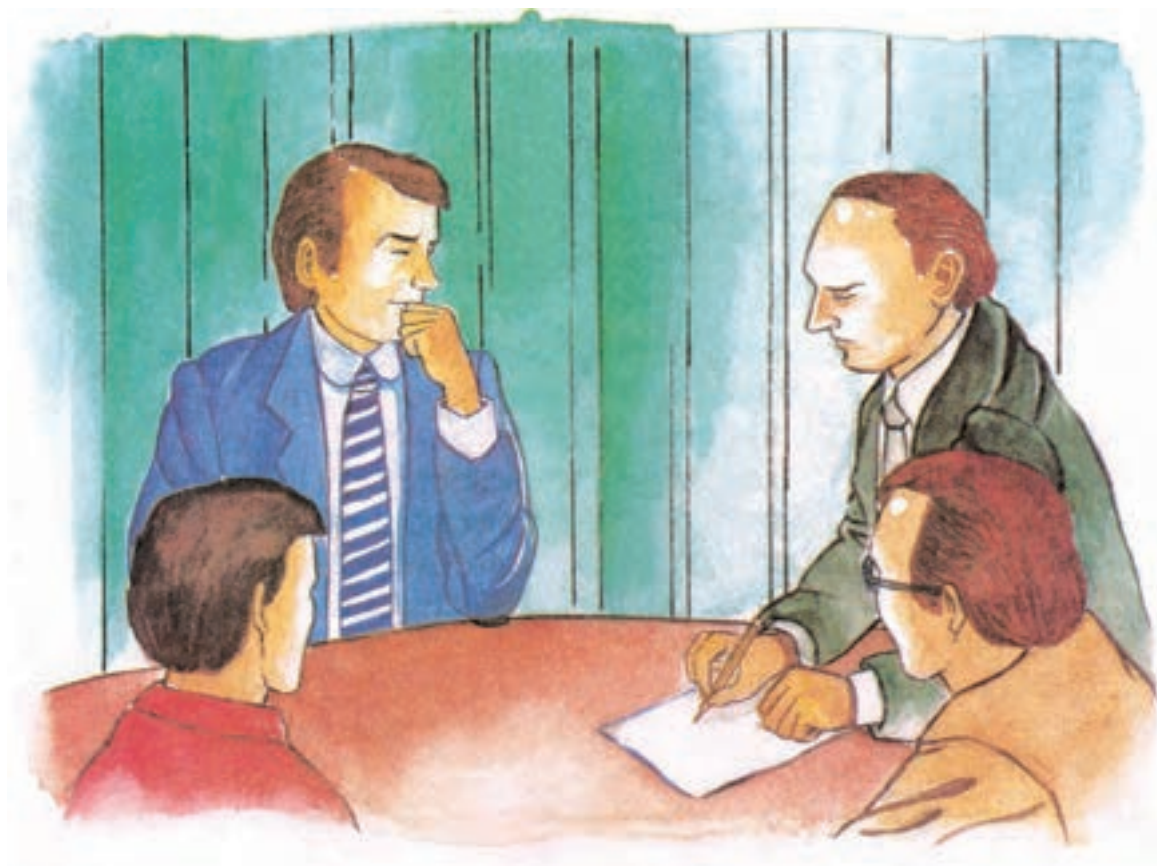
K'alal li ay ta cho'mtik li avi xmal k'ak'ale, lomem skotol li cho'mtike. Tana li'i, mu'yuk ta xtoj li kiltike. Ja' yu'un ta xibat ta sa' a' mtel ta pinka, tey ta xba jtso' m li stojol kiltike.

Ja' jech li jpascho'mtik vinike, tey laj yikta li yajnile xchi'uk li sch'amaltake. K'alal ik'ot ta pinkae, tey laj sta ep a'mtel, ta skoj ti yu'un yorail tajmek yak'intael ts'unbalale. Tey ta pinkae tey-ijok'tsaj ti k'u sjalil itso'm-o yu'un li stojol yile. K'alal ik'ot yorail ta xlok' li cho'mtike, ibat stso'mbe yixmal li xcho'm ti teyto va'al ikome. Ta skoj ti ep ilom ta ik' li cho'mtike, jaybejxa no'ox koxtal ilok' li yixime.

Ti k'ux-elan iyich' albeel slo'ilal li a'mtel ta osile, ja' jech li svokolal ta xich' tael ti k'ux-elan iyich' alel li'i. Li a'mtel ta osile, ma'uk no'ox svokolal li k'usi iyich' alel li'i. Oyto yan svokolal, jech k'ucha'al, schamel li ts'unbalale, xchi'uk yan ti mu xich' alel li'i.

Li Senaroretik xchi'uk li Liputaroretik

Tey ta jun chano'mvun ti "Pensador Mexicano" sbie; li jchanu'mtasvanej yu'un sventa tajimole, tey ilik yalbe li yaj chanvuntak ta slike'm xemanae: Li xemana li'i, mume xu' xach'ayabaik junuk k'ak'al; akotolik li buch'utik ochemik ta xchanibal, ta yo'obal xchi'uk ta svakibal vune, yu'unme ta jchanbetik lek li smantalil li tsalbail ta anile. Li buch'u lek ik'ot ta yojtikinele, ja'me ta jt'ujtik batel ta tsobojel ta sona yu'un schanel vun ta sventa spasik li svunal sva'anel ti buch'utik ta xbatik ta jun muk'ta tsalbail ta anil ti ta xich' pasele xi laj yalbe yajchanvuntak li jchanu'mtasvaneje. Yu'un li jchanu'mtasvaneje ta sk'an ti ak'o lek yojtikinik li smantalil tsalbail ta anile, sventa ti mi ibatik ta spasbeel li svunale; ak'o lek xbat jech k'uxi ak'o lek tuk' xlok' ta pasel

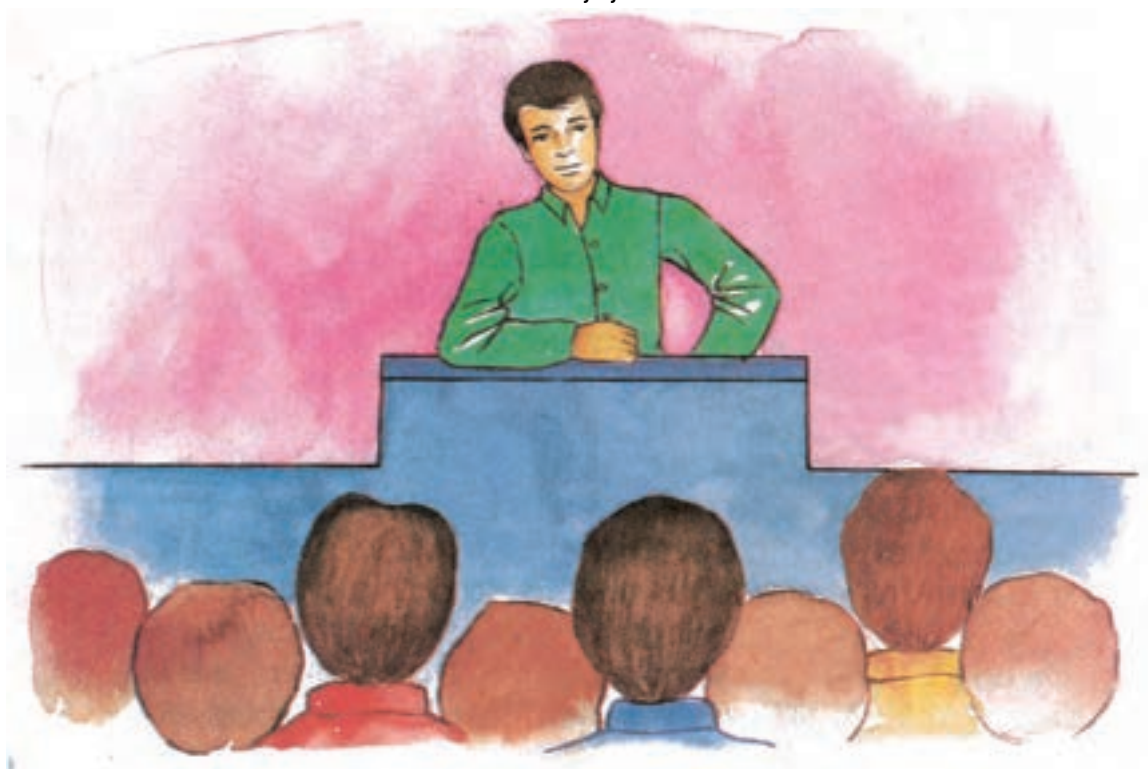
li tsalbail ta anile. Ja' jech xko'olaj li ya'mtelik li Diputaroe-tike xchi'uk li Senadoretike. Li xcha'chopal j-a'mteletik li'i, ja' li sbi "Poder Legislativo". Li ya'mtelike, ja' ta xalik xchi'uk ta spasik, mi ta stakik ta pasel li Leyetike. Li Leye, ja' li mantal ta xich' pasel ta sventa sbejel jlumaltik Mejikoe.

Ti k'ux-elan laj st'uj yajchanvun ti bu lek bijik ta sna'el li smantail tsalbail ta anile, li jchanu'mtasvaneje, ja' jech sk'an ta spasik li skotol viniketik-antsetik ta st'ujik k'alal ta xak' svotoik ta sva'anel li Diputaroe-tike xchi'uk li Senadoretike.

Yu'un li Diputaroe-tike, ja'me xk'exolik li viniketik-antsetik takbil batel ta xchi'in ta a'mtel li kovnadore mi peserente ta muk'ta lum Mejikoe.

Ja' jech ti k'usi lek xavojtikine, ta xkalbot ava'i ti tey ta ya'mteje'm li Diputaroe-tike. Oy stsobojsbaik vo'om sienta ta Diputaroe-tik; jech noxtok ti k'uyepal laj kaltike, oxi'm sienta ti oy ep svinikik ti k'alal iyich'ik t'ujele, ja' chi'm sienta ta xkomik li diputaroe-tik plurinomial, sbie.

K'alal ta xich' t'ujel li Diputaro yu'un mayoria, sbie; ba'i ta xich' ch'akel ta oxi'm sienta ta vok' ti sjunul Mejikoe, ja' sbi ta xich' "Distrito Electoral". Ta jujun "Distrito Electoral"

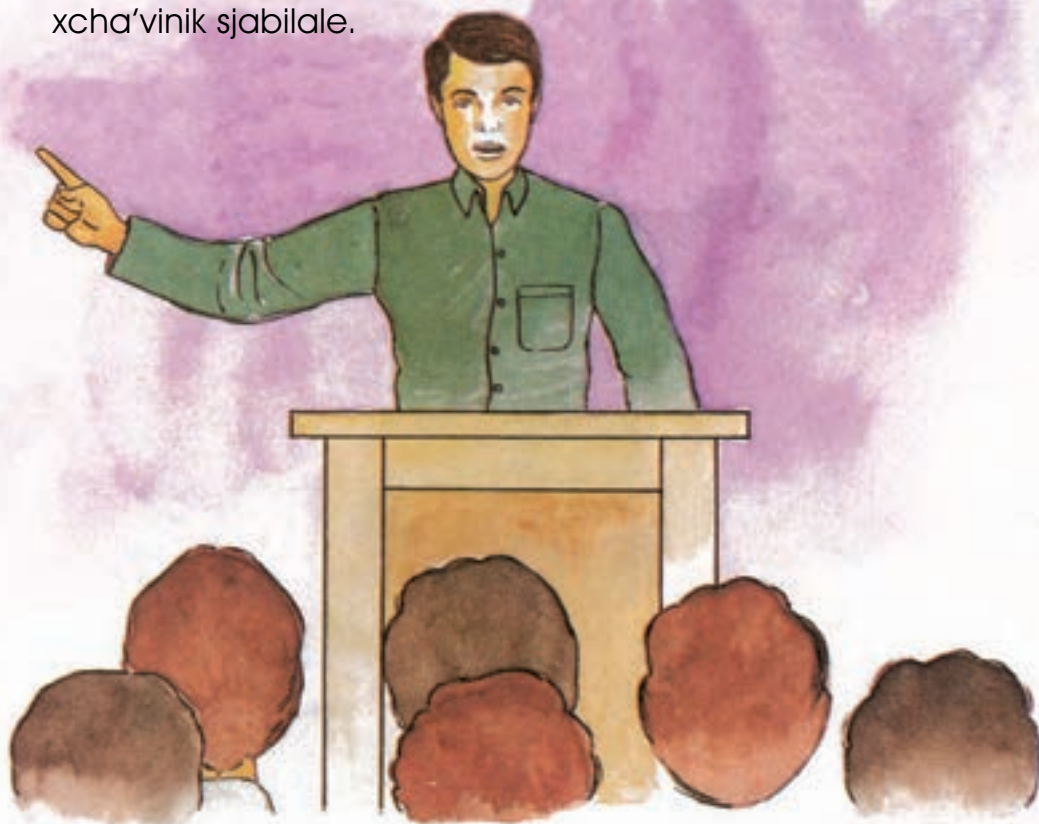
jun ta xkom li Diputado ja' yu'un oxi'm sienta ta vo'ik.

Li st'ujel diputaro plurinominala, ja' jech noxtok pasbil ta jo'vok' li sbejel slumal Mejikoe. Li jujuvok'e, ja' sbi Sirkunskripsion, tey ta jujun sirkunskripsione ta xak'ik batel li skantiratoik li jujun partiroetike; ti li'i, ja' no'ox xu' ta xkomik ta liputaro li buch'u lajto sta t'ujel ta voto 1.5% ta sbejel Mejikoe.

Li diputaroetike, ja' jun k'exolil ta k'opojel. Ja' ti yu'un t'ujbilik ta svok'olvok' jteklumetike.

Li Senadoretik t'ujbil ta xlok' yu'un jujun Estaro xchi'uk Distrito Federal.

Li Senadoretik ta xkomike, ja' no'ox chani'm xchanvinik ta skotol. A'yik lek ti buch'u ta xkom ta Diputadoe ja' no'ox -xu' ti buch'u oyxaxu'un jun-xcha'vinik sjabilale. Ta Senadorile ja'to xu' ta xkom mi yich'ojxa lajune'm xcha'vinik sjabilale.

Yepal stalel k'u'iletik

Ta vo'ne k'alal mu'yuk to'ox likem li ts'ibe, skotolik li viniketike xchi'uk li antsetike; sna'ikxa ono'ox smak sbek_ talstakupalik. Ta slike'm tajmeke ja' no'ox laj smaksbaik jutuk ta sike. Ts'akaltikto ilik stunik sventaxa ta xak'ik ta ilel k'ux-elan stalelik, xchi'uk ta sventa yak'elsbaik ta muk' mi jk'ulejetike. Li ta Mejiko k'alal mu'yuk to'ox ta xvulik li j-espanyoletike, oyxaxa no'ox ep ta chop li k'u'pak'a letike; ja' ti k'u-xelan li talelele, li slumalike xchi'uk k'ux-elan xu' xtoj yu'unike, ja' jech laj spas sk'u'ik. Li mexikaetike xchi'uk li mayaetike, ja' ba'i lik spasik lek sk'u'ik.

Jech smelol noxtok li astekaetike, mi jun vinik mu'yukto smiloj, mi xchukoj jun vinik ta pas k'ope, mu xu' ta xpix sjol, mu xu' stun luchal k'u'il, mu xu' stun nats'il xchi'uk mu xu' stun k'uk'um sventa ta xak' ta sjol. Mi oy buch'u laj stun jech no'oxe, ta smilik ta anil. Li masekualetike, ja' toj abol sbaik, li spak'alike ja' no'ox jutuk smako'm bailik ta pok'. Jutuk jok'ol uni pok' ta snekebik. Bats'i xonobil no'ox ta stunik ta xonobil xchi'uk xtinlajet snatikil sjolik. Li buch'utik mu'yuk svokolike, ja'ik li paleetike, xchi'uk li jpask'opetike. Ja' no'ox toj lek sk'u'-spak'alik ta slapike.

Li sk'u'-spak'alike ak'bil
lek snichmal ta alak'sba
tonetik.

K'alal ijulik li j-espanyo
letike mu ja'uk no'ox iju'
yu'unik li k'ope. Ja' tey
iyamaj sk'oplal stunel li
k' ux-elan sk'u'ike, xchi'uk li
stalelike. Ja' yu'un li k'u'il
xchi'uk li talelil avie, muxa
xko'olaj ti k'ux-elan iyich'
tunele.

Ja' yu'un li avie, kapalxa
li jk'u'jpak'altike. Li bats'i
viniketik ta Amerikae, ta
vo'o nee ta sbon stukik li
snaul sk'u'ike; li sbonobile,
tey ta slok'esik ta puy, ta
jo'ox, xchi'uk ta yantik
sbonobil.

Li avi tanae pasbilxa ta xtal
li sbonobil k'u'iletike. Jech
noxtok li tuxnuk'e, jelbilxa, ta
xtal. Li k'u'iletike jalbilikxa
ta makina ta xtal, mu'yukxa
ta xich' tunel lek li
jala'mte'e

tike, yu'un li bu jalbilik ta k'a
bale, ja' toj toyol stojol xlok'
mu jechuk ti bu jalbil ta
makinae, ja' uts stojol.

Ja' yu'un ti mu'yukxa ta
xkojtikintik ta sk'u' li jchi'il
tike, ja'xa no'ox ta sk'op
xchi'uk ta stalelikxa ti ta
xka'itik ti ja' jchi'iltike.

Li A'mtejebal ta sventa Slekil krixchano

Li artikulo 80 tey ta svunalil Muk'ta Mantal yu'un li Mejikoe ta xal ti ja' no'ox jun ta xich' t'ujel li peserente ta Mejikoe. Li ya'mtele toj ep; ja' ta sk'el xchi'uk ja' ta stuk'ulan skotole. Li peserentee oy sju'el sventa ta snop stuk ti buch'u yajkoltao'm ta a'mtele, ja'ik li Sekretario yu'un Estaro mi bankilal yu'un li Departamento sbiike. Jun ti li' ta xkaltike ja' li sekretario yu'un SEDESOL. Li Sekretario ta xkaltik li'i ach'to slikel, ja'to ta sk'ak'alil 28 ta yual mayo ta sjabilal 1992, ko'ol to'ox ya'mtel xchi'uk Sekretaria yu'un Desarrollo Urbano y Ecología "xchi'uk Programa Nacional de Solidaridad", Ja'tik chi'm-oxi'm li'i li ya'mtelik ja': ta sk'el ta stuk'ulan li jnakejetik ti toj abolsbaike. Ta xal ti ak'o stso'msbaik li bats'i krixchanoetike, j-osilalvinik xchi'uk li jteklumalviniketik ta a'mtele xchi'uk ta sk'elel stuk'ulanel yu'un stukik li a'mtelal yu'unike. Ja'ik ta xlik yalbeik smelol k'uxi xu' ta xich' pasel beetik, yav snaik, spasel yav ya'alik; ja' ta sventa slekilalil li lumetike. Sventa ja' ta xchapbeik sk'oplal ya'mtelik sventa stuk'ulanel xchi'uk xcha'k'elel li mol naetike, li mol ch'ulnaetike, li jva'lej tonetike xchi'uk li parkeetike, ja' ta slikesik yalel li sventa sva'anbel snaik li buch'u toj abolsbaike xchi'uk ja' ta xchapanbeik sk'oplal yu'un sventa sk'elel sts'unel ste'el t'ant'an osiletik ta sbejel slumal Mejiko.

Jech noxtok ja' yich'ojik ta
 venta li schabiel yajval
 jteklumetike xchi'uk ja' tey
 ta xlok' tal mantal yu'un
 xchabiel lek te'elaletike.
 Jech k'ucha'al laj kaltikxa
 ava'iike, yu'un li SEDESOL,
 ja' tey va'al ikom sventa ta
 smeltsan, ta stuk'ulan li
 k'usitik sk'an k'elel ta anile.
 Jech k'ucha'al sk'elel k'uxi
 mu sok li ik'e, li vo'e, li yaxal
 tike; yu'un li ik'ubale xchi'uk
 li k'a'epetike ta xcham
 yu'un li xchanultak
 uk'umetike xchi'uk li
 nabetike.
 Li xchanul ta xkaltike, ja' li
 puyetike, choyetike,
 kankrejoetike, x-oketike,
 jitetike xchi'uk skotol k'usitik
 stak' lajesel xch'i ta vo'e.
 Jech li ik'ubale xchi'uk li
 k'a'epetik ta ik'e ta xi
 jchamutik yu'un ti mi
 mu jtuk'ulantike.
 Ja' yu'un li sviniktak ta
 a'mtel li SEDESOL.
 Ja' ik komemik ta sbaik
 sk'elel.
 Ja' jech noxtok ja'ik ta
 sk'elik k'uxi xu' stak'
 tuk'ulanel li jun lum ti toj
 abolsbaike. `

Mu xlaj yu'un spasel skotol;
 ja' yu'un ti ta xistsobutik
 sventa ta jkol ta jbatik e'uk
 ta a'mtele.

Ch'ayem ts'i'

Oyla jun jnutsovil vinik, ibatla ta sa' ve'lil ta te'tik.

Li jnutsoville, iyik' batel jkot sts'i' ti lek chanem ta nutsq lajele.

Li jpaxyal vinike, ibatla ta vits Tsajal-okots. Tey ta vitse toj epla ta tael chonetik k'usi stak' tsakele.

Tey ta vitse, teyla ich'ay komel li sts'i'e. Li vinike, teyla isa'ulan lajune'm k'ak'al; ja' no'ox ti mu'yuk istae.

Jun martex ta ak'ubal, tey ivaychij li vinike. Ta svaychile, iya'i ti oy buch'u ta xk'oponate, tey laj ya'i timi ta xchik' cha'bej skantela ta lajune'm xchi'uk ta jto'm sentavoe xchi'uk jutuk pome xu'la ta sta li sts'i'e.

Ta jun so'm ik'luman osil ta sk'ak'al me'kulixe, teyla isman skotol ti k'usi ta xtun yu'une. Ta sk'ak'alil yernex ta so'm ik'luman ibatla xchik' li skantelae, ta sventa ta sutesbat li sts'i'e. Ta skoj ti isch'am matanal li vits Tsajal-okotse, isutla yu'un li ts'i'e; x-ok'xala sutel li unen ts'i'e.

Li ts'i'e, isutla ta xmal k'ak'al ta sk'ak'alil yernex.

Li jnutsovil vinike, iyikta li nutsoville, ilaj yal ta yo'on ti mu'yukxa ta xbat ta paxyal ti mi mu'yuk bu sk'oponoj ba'i li jajval vitsetike, xchi'uk li jajval chonetike.

¿Buch'utik li yajval Mejikoe?

Oyxanan chanmil sjabilal li snaklejelik li bats'i krixcha noetik li' ta slumal Mejiko ti k'alal ijulik li jkaxlanetik likemik tael ta Espanyae, Li bats'i krixchanoe, sna'ikxa ono'ox lek smelol ta naklej, lekxa ono'ox tsobol ta x-a'mm tejik, ta xchapbeik smelol stuk'il jun lo'il li bats'i krixchanoetike.

K'alal ijulik li jtsalvanejetik ta Espanya balumile, li'ta slumal Amerikae, ja' ital yak'ik yan smantalil ta chapbail ta naklej, ta a'mtel xchi'uk ta smeltsanel lo'il maxil.

Ti k'alal italik li jkaxlanetik ta Espanyae mu'yuk bu xik'ik tael li yajnilik ta naklejal li' ta Amerikae; ja'to li' ijul yik'ik bats'i antsetike.

Ja', yu'un ti avi tanae oy ta xkil jchi' iltik ti xko'olaj satyelov jech k'ucha'al jun jkaxlan.

Oy jkaxlanetik, ja' no'ox ti ala'm-nich'nabilikxae, mu ja'uk li bats'i jkaxlan k'ux-elan lek jun jkaxlan ta Espanyae. Ja' yu'un ti li' ta Mejikoe, jutukxa mu'yuk skotoltikuk li jkaxlanetik li' oyike. Ti k'ux-elan talelil ta vo'onee, oyto jech jtaleltik li avi tanae, jech k'ucha'al jna' xi jk'opojutik, k'uxi. Jtatik ta na'el li jtotike, ti k'ux-elan; jna'tik k'ux-elan smantalil xchapo'm jlo'iltik. Ti li'i ja' jun lum ti ko'ol stalelik, ko'ol oyik, xchi'uk ko'ol ta sa' batel slekilalik.

Li jtaleltike, ja' stalel li jlumaltik Mejiko ti ojtikinbil ta yantik lumetike. Yu'un jkotoltik yajvalutik Mejiko, mi jkaxlanetike, mi sakil viniketike, bats'i viniketike; ja' jk'oplal tik ti k'usi ta xal ta artikulo 30 tey ta muk'ta mantal yu'un Mejikoe, ja' jech ta xal:

Li artikulo 30, ja' jlumaltik Mejiko timi li' ayanemutike. Mi li' kak'ojtik ta tsakel li jbitike.

a) Li buch'u li' vok'emike:

1.- Ja' yajval Mejiko timi li' ivok' ta yosilal Mejikoe, ak'o mi yan slumal li stot-sme'e.

2.- Ja' no'ox jech noxtok, mi oy buch'u ivok' ta yantik lume, ja' no'ox venta mi yajval ysoilal Mejiko, li stote xchi'uk li sme'e.

3.- Ja' jech noxtok ja' yajval yosilal Mejikoe ti buch'utik ta xvok' ta karo, mi ta avion, mi ta barko buyuke; ja' no'ox venta mi ja' yu'untak li Mejikoe, ak'o mi nom ti bu ta xvok'ike.

b) Ti buch'utik ja'to laj yak'ik ta tsakel sbiik sventa xu' ta xkomik ta yajval yosalal Mejikoe.

1.- Skotolik buch'utik yan slumalik, timi laj sta svunik ta Secretaría yu'un Relaciones sventa xu' ta xkom ta yajval slumal li Mejikoe.

2.- Xu' ta xkom ta yajval Mejiko li jun ants mi jun vinik ta yan nasion ti li' ta xtal sa' smalal mi yajnil, k'uxie.

Yu'un li stot-sme' ololetik ta xvok' ta Mejikoe, sk'an ta xbat yak'ik ta tsakel sbi tey ta tsako'm biil sventa ja' jech ta xlok' li svunal yu'une, ja' tey ta xal ti ja'xa jun yajval Mejikoe.

Li buch'utik ja' jlumaltik Mejikoe oyme smantalil lum ti sk'an ta jch'untik xchi'uk oy koltael ta xak'butik li jlumaltik noxtoke.

Li taletike, sk'an ta jch'untike, tey lek ta xal ta artikulo 31 tey tsakal ta smuk'ta mantal li Mejikoe. Li sk'oplal jkoltael yu'un li muk'ta mantale, tey ta xal ta artikulo 32.

Slike'm uk'umetik

Li antivoetik, ta vo'one; ilajla skomon nopik ta spasel li uk'umetike.

Li'i ja' ta skoj ti yu'un laj yilik li molme'etike ti yu'unla takij li nabe; yu'unla ta xchik' li jtotike.

Ja' yu'un li moletike, lik snopik k'ux-elan xu' ta xk'ot ep vo' ta nabe, ta sventa mu x-ul.

Ta sventa spasel li uk'umetike, itunla yu'unik cha'kot muk'tik totvakax.

Li'i, ja'ikla isjamik li beo'etike. Ja' jech lik ayanikuk li uk'umetike, ja'la tey lik nojuk noxtok li nabetike.

Ja' jech ikom-o k'alal tanae, ja' yu'un li avie, mu'yuk xi'elal ti ta xlay ya'lel li nabe; koliyal ti ivul ta sjolik li molme'etike ta spasel li uk'umetike.

Jlo'lovanej me'ch'o

Oy to'oxla jun jtuk'avil, teyla chotol ta sna.

-Mi li' oyote -xila k'otel jkot me'ch'o.

-Li' oyune, ¿k'usi ta xak'an? -xila li jtuk'avile.

-K'elavil li'i mol jtuk'avil, li' tal jula'anote, li' tal jk'anbot vokole -xila li me'ch'oe.

-Lek ti latale ¿k'usi xal avo'on -xi li jtuk'avile.

-Li' tal jk'anbot ta ch'om cha'bok'uk avixime -xi li me'ch'oe.

Li jtuk'avile, tey isnopilan mi ta xak' ta ch'om li yixime.

Ta k'unto jech iyal li vinike:

-Lek oy, ta xkak'bot ta ch'om li ixime; ja' no'ox ta jk'an ti xa abolaj xasutesbun li kixime -xi li vinike.

-Mu'yuk k'usi xal avo'on, ja' no'ox mi ilok' li kixime; ta jsutesbot -xi li me'ch'oe.

Li me'ch'oe, isult ta sna, skuchoj batel ta sna li sch'om ixime.

K'alal ik'ot sk'ak'alil ta sut li ixime; li jtuk'avile, tey smalamala li yixime, ja' no'ox li mu me'ch'oe; mu'yuk sutes li xch'ome.

Jujun k'ak'al teyto smala smala li yajval ixime. Ta skoj ti ijelav tajmek sk'ak'alile, iyil ti yu'un ilo'loat li jtuk'avile.

"Li j'epal-e ta ch'ome, jbilik' ve'el no'ox"

Kuxul ch'en

Jun k'ak'al teyla ta sjots'ik lum cha'kot jkotsetik ta jun stenlejal balumil. Ta k'un'kun teyla inopojik batel ta jun ch'en. Tey ta ch'ene, teyla ilok' talel jkot muk'ta chon. Li muk'ta chone; tsakxut li xcha'kotal jkotsetike. Li chone lek ive' ta jkotsetik. Li jkotsetike, mu'yukxa sut ta sna yajval, ta skoj ti, yu'un ichamike. Ja' jech li yajvale, lik snop bu ibat li yalak'e, li yajval kaxlanetike lik sa' li yalak'e. K'alal tey yakalik ta sa'ele, teyla ik'ot ta ch'en. Tey ta yut li ch'ene, ilok' talel epal tok; jlikel no'oxla imakatik ochel cha'vo' viniketikti ta sa'ik li ch'ayem kaxlane. K'alal iya'ik skotol krix chano ti k'usi ik'ot ta pasele; ilaj snopik ti ja'la lek ti ta smakik li kuxulch'ene. Li'i, ja' ta sventa ti mu sti' yan krixchano. K'alal ichap yu'unik li krixchano ti k'usi k'ak'alil ta xbat sjula'anik li ch'ene; tey laj spasik ak'ot, laj yich'ik batel kantela, nichim, svobik xchi'uk stampolik. Ja' jech teyla ismukik komel li ch'ene, mu'yukxala xcha'

jam li ch'ene.

Li cha'kot jkotsetike, jbel sk'oplal ich'ay-o, yu'un mu'yukxa xvinaj. Ja' no'ox jech noxtok li cha'vo' keremutike, mu'yukxa xvinajik, tey ilajik-o.

Slo'ilal Yaxalchuch

Tey ta svitsal yibeljoj,
oyla tey jun cho'mtik. Tey
ta cho'tike, teyla ta xk'ot
ve'uk jkot yaxalchuch. Li ta
cho'mtike, oyla tey jun jcha
biej cho'mtik. Li buch'u ta
xchabi li cho'mtike, ja'la li
mol t'ule.

Jun k'ak'al, teyla ik'ot ta
k'ux ajan li mol
yaxalchuche.

-Mol yaxalchuch, mume xq
k'ux li ajane, mume
xavuts'inta li cho'mtike -xila
li mol t'ule.

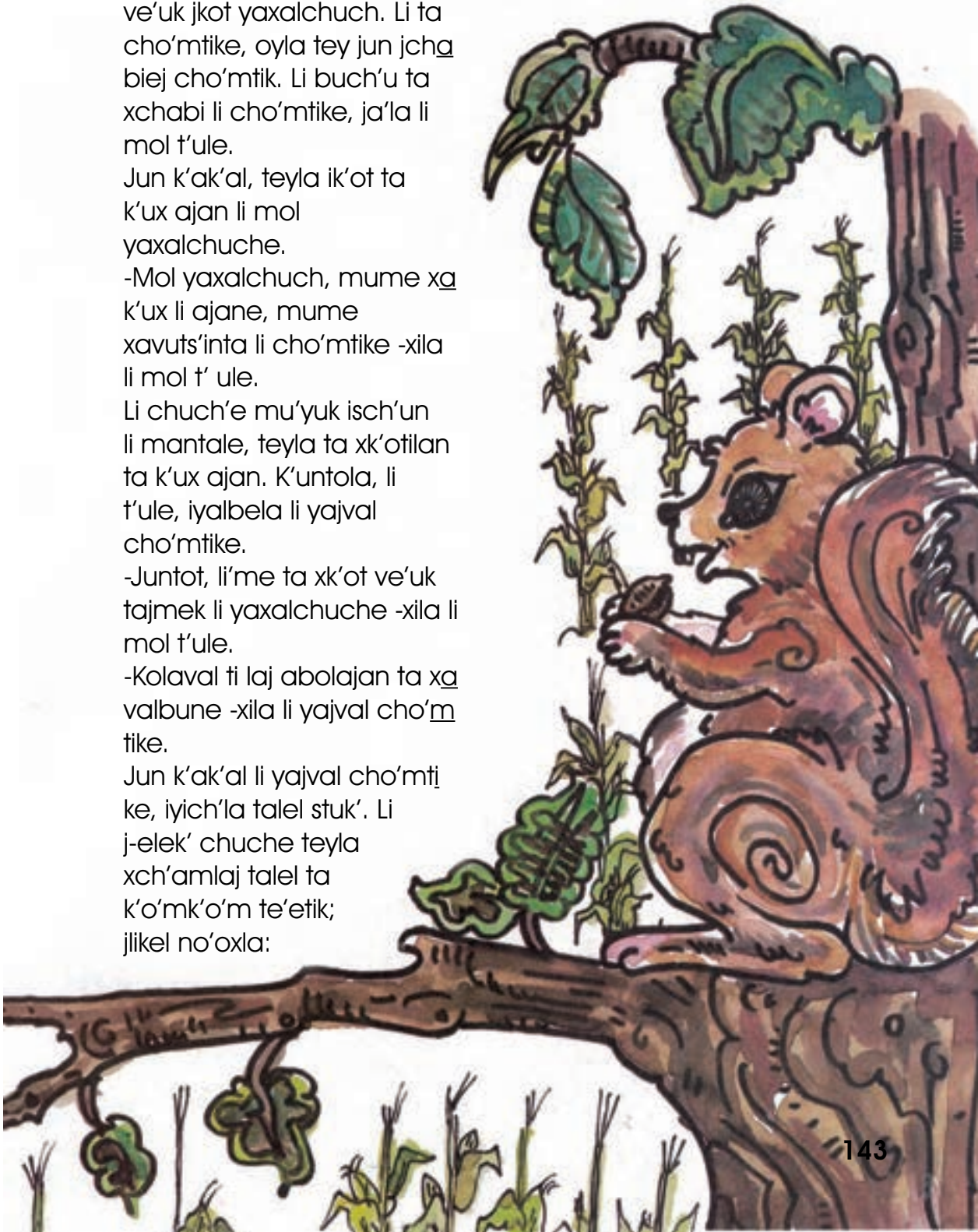
Li chuch'e mu'yuk isch'un
li mantale, teyla ta xk'otilan
ta k'ux ajan. K'untola, li
t'ule, iyalbela li yajval
cho'mtike.

-Juntot, li'me ta xk'ot ve'uk
tajmek li yaxalchuche -xila li
mol t'ule.

-Kolaval ti laj abolajan ta xq
valbune -xila li yajval cho'm
tike.

Jun k'ak'al li yajval cho'mti
ke, iyich'la talel stuk'. Li
j-elek' chuche teyla
xch'amlaj talel ta
k'o'mk'o'm te'etik;
jliikel no'oxla:

-iT_i puts'...! -xila
smol tuk' li yajval cho'mtike.
"Ta skoj ti mu'yuk xchikinta
mantal li chuche, tey icham
ta skoj ajan".

Xcham Jme'tik

Ta jun ts'ijil ak'ubal xnik
xbak' no'ox likel k'ustikukal
tak'in.

Yavanel krixchano; yok'el
ts'ietik; ta skoj ti yu'un ta
xlaj jme'tike.

Ta sk'an ta smil li pukujetike,
yu'un ta sk'an ta xve'ik
ta krixchano.

iVa'lanik, totsanic jchi'iltak!

Jsi'mtesantik li pukujetike.

iJpojtik li jch'ulme'tike!

Mi ilaje...

yu'unme li jiajutik obi.

iA'yik st'omel tuk'!

Oyxa tsots, oyxa k'un.

Ta k'unto ivinaj

stsatsu'mtasobil o'onal

iXvinajxa! iChcha' kux-xa!

ilkuch ku'untik!

Jtij k'ustikuk

mume xachibajik

yu'un li jo'one

tsmuts'xa li jsate.

Sk'oplal skuxlej Mayasokeetik

Ta sk'an ti mu xch'ay ta ko'ontik li yajval yosilal soktomutike, ti komem ta kokjk'o'mtik slekilal sbijil li vo'one krixchanoetike. Li slike'm jts'unbaltike, ja' li ta Maya krixchanoetike. Li'i bats'i epxa ta mil sjabilal slikel. Li smukenal jtot-jme'tik ta vo'onee, li' jchi'uktike. Li' ik'ejinike, li' i'ak'otajike, li' xkejeletik ta yak'beel smoton li jtotike. Ta vo'onee, jun to'ox yutsil skotol. Li moletik lek snopel yu'unike, toj ech'em sbijilik. Toj bats'i lekil o'onal krixchanoetik, ja' yu'un toj tsots sk'oplal snaklelik. Li'i ja' li jkuxlejetik ta sk'elet stuk'ulanel ti ch'ul ixime.

Li molme'eletik ta vo'onee, isnopik ti ta iximla talem li jbek'taltike, jech k'ucha'al albil sk'oplal ta svunal Popol Vuj yu'unik li Kiche krixchanoetike.

"...laj yich'ik ta venta ti ta ixim pasbil li sbek'talstakupal li jtotjme'tik ta vo'onee. Li sbek'talstakupale pasbil ta sakil ixim xchi'uk ta k'anal ixim. Li yok sk'ob jtotjme'tike, pasbilikla ta ve'lil..."

Ta sventa vo'otike, li ixime; ch'ul sk'o plal ku'untik, ja' ti ja' jbek'taljtakupaltike. Li sts'unel ixime, ja' svinaje'm li

sna'beel smelol kuxlejale. Li'i ja' ti k'usi tabil ti bats'i tsots sk'oplal ta xkuxlejal li krixchanoetike. Ta stojol li jot-na'm krixchanoetike, li ch'ul ixime jtunel ta sventa staobil k'ulejal xchi'uk staobil ju'elil. Li ta sat bats'i krixchano, li ch'ul ixime, ja' jkuxlejaltik, ja' xch'ulel jbek'taltik. Jbel sk'oplal mu xu' ta jchopolk'optatilk, mu xu' ta jchik'tik, mu xu' ta jpech'ulantik. Ti buch'u junukal jech ta spase, ta stoj ta stojol jtotik. Li ch'ul ixime, k'elbil tuk'ulanbil yu'un li jtotike. Li ixime ja' sna'obil jtot-jme'tik ta vo'one, mu ja'uk no'ox istaik ta t'unel li ixime. Ilaj stabeik lek smelol k'ux-elan ta xanav ta xbein li balumiletike. Ja' ilaj staik ta t'unel li stu li sero ta sventa ta atolale. Ilaj stsakik ta ts'i'm xkuxlejalik li Mayae. Toj lek ischanik sva'anel naetik Li ch'ulna ta Palenkee, ta Chichen-Itzá xchi'uk ta yantike; ja' svinaje'm ti ak'o tsotsuk ko'ontik yu'un ya'mtel xchi' uk sbijilik li totilme'iletik ta vo'onee. Li sbel sjolyo'on li jmayaetik, toj jun no'ox yutsil ti ch'ayal ta xk'ot yo'on yu'un yan krixchanoetik ta balumile.

Li sba sts'unbal jmaya
krixchanoetike, moj sk'opik,
lek syomojsbaik ta k'op, lek
xchapojsbaik.

Li komon naklejale, ja' tey li
stsatsal jmayaetike. Yu'un li
jch'ulel tuktik ta naklejale,
toj abol jbatik ta xka'itik
yu'un. Ta x-ayan ti xchi'uk ti
it'ixaj el yu'un. Ta sokes li
lekil kuxlejale, ta xch'ay ta
ko'ontik jlekilaltik.

Ma'uk ti be ta sventa
xleku'm-o
jun jteklume .

...Oy jchi'iltik ti laj spoj
li stalel xkuxlej bats'i krixcha
noe ti mu'yuk ik'uni'm
yo'onik ta stojol li
ya'mteje'm jpoj ba
lumiletike. Li jchi'iltikeja'
li Jacinto Kanek ta
"Yucatan" sbi balumile,
xchi'uk li Pedro Diaz Kuskat ti
"Ch'ixtot, sbie.

Li' i ja'ik ti buch'utik sk'an ta
xkich'tik ta muk'e.

yu'un ispojik li slekil jkuxle
jaltike xchi'uk ismal
sch'ich'elik ta spojel li
jnakle'mtike.

xchi'uk li jk'ule'mtike.
"Jo'otik jchanvunutike sk'an
ta jtambetik li stalele, sk'an
ta Julesbetik ta sjol li
jtot jme'tike".

Li sbel-sjoli ke sk'an ti tey
xt'a'mt'unuk ta
ko'ontik skotol orae...

Laj psas: Josías López
Gómez

Bats'i k'op: Diego Ruiz S.
Instituto Chiapaneco de
Cultura

Revista No. 4, febrero de
1993.

Sk'eojal Jchon-ak'al

Yakun ta xchonel ak'al me'
yakun ta xchonel ak'al me'
yakun ta xchonel ak'al me'
ta o'loltik kuartiya.

Ak'o mi tansaranun, me',
ak'o mi tansaranun, me',
ak'o mi tansaranun, me',
xlok', x-ayan no'ox jtak'in.

iAy kunin me', ta jpas ayunen na!
ta k'albil-ton,
ta k'albil-ton,
ta k'albil-ton,

Ak'o mi jchon-ak'al chi'albat, me',
xlok', x-ayan no'ox jtak'in.
Le' ta jol-vits kunin me',
xvinaj sbejel balumil.

Ak'o mi jchon-ak'al chialbat me'
xlok' x-ayan no'ox jtak'in.

Laj spas: Jesús Hernández Villarreal
Zoque ta Pantepec
Bats'i k'op: Diego Ruiz S.

Li lekil jchanu'mtasvaneje

Ta jun unen bilk'it lum tey ta ti' uk'um; tey lek va'anbil jun unen chano'mvun. Li chano'mvune, tey xokol vakibuk jabil. Tey ta spat xokone, mu'yuk buch'u tey ta xtajin, xchi'uk mu'yuk bik'tal jchanvunetik. Tey toj ts'ijil li chano'mvune.

Ta k'unto tey ik'ot jun jchanu'mtasvanej; tey laj smak schanu'mtaselsba, xchibal xchi'uk yoxibal vun ta primaria. Li jchanu'mtasvaneje mu'yuk yorail i'a'mtej; toj lek baxbol ta a'mtel.

Ta jujun xbat k'ak'ale, tey yak'oj sba ta schanu'mtasel ta sk'elel vun xchi'uk ta schanel ts'i'm. K'alal ta xlay yo'on ta chanu'mtasvaneje, tey ta xlik chanu'mtasvanuk ta stijel kitara, xchi'uk tey ta xal lo'il. Li jchanu'mtasvaneje, ja' ta spasbe svun li viniketik k'alal oy k'usi ta xchapike.

Ja' no'ox jech noxtok, k'alal oy buch'u ta x-ipaje; ja' ta xak' poxil.

K'alal ijelav vo'm jabil ta a'mtele, ik'ot yan jchanu'mtasvanej, li buch'u ts'akal ik'ote, molxa jutuk. Lik lo'ilajuk xchi'uk li yajval lume, tey laj yal ti ta sk'an xkom ta lirektorale.

Li jun kerem jchanu'mtasvaneje, laj yal ti lek oye, mu'yuk isa' k'op, yu'un ti k'usi tsots sk'o plal ta xa'i stuke, ja' li a'm tele

Las spas: Rosario León Aguilar.

Bats'i k'op: Diego Ruiz S.

Xcham li Jme'tike

Xkuxet li malk'ak'ale, ijelavxa jun k'ak'al ta tsatsal a'mtel ta osiltik. Li bats'i krixchanoetik yajval jtso'm jnaklejetik tey ta yosilal Suyalo', yakalikxa ta yanil lapelik li sts'unbil chonike ta sventa ta xvayikxa.

Tey xyaketxa ta xjelav li jujulikele xchi'uk li muk'ta jale, li ik' osile xyaketxa ta smakel li sba balumile. Ta muk'ta jlikel no'ox ilok' talel sp'ejel li jme'tike ti alak'xasbae, teyxa isakch'ay li ik'al osile.

Skotol li yajval Porvenire, batem svayelik ta sventa ta sku xik lek yo' xu' ta stsak yipik ta sventa yan k'ak'al ta a'mtel. Ta sventa ti ts'ijil balumile, ja' no'ox ta xich' a'iel li sk'eoj li j-ak'ubalxanbal mutetike. Ta jlikel tey ivinaj sme'on ok'el jkot ts'i...

-Kala'm, a'ibeik sme'on ok'el li ts'ie -xi ta xi'el jun me'il.

-Li' xjoyet ta jnakle'mtik li jla'mtavaneje -xut li yalabe.
Mu jaluk buch'u tsakbil ta ch'util ti ilok' ta ak'ubal ta
skoje, ta sventa ti buch'u ilok'e iya'iik li yanetike ti k'usi
toj chopol ta xk'ot ta pasele.

Ti ts'ijil balumile, ilaj sk'oplal ta skoj yets'al jun p'inal
tak'in. Ta jlikel no'ox xmuyxtoy yets'al ti k'usitikuke.

Skotol li yajval naklebale xko'olajxa k'ucha'al epal jtij
vobetik

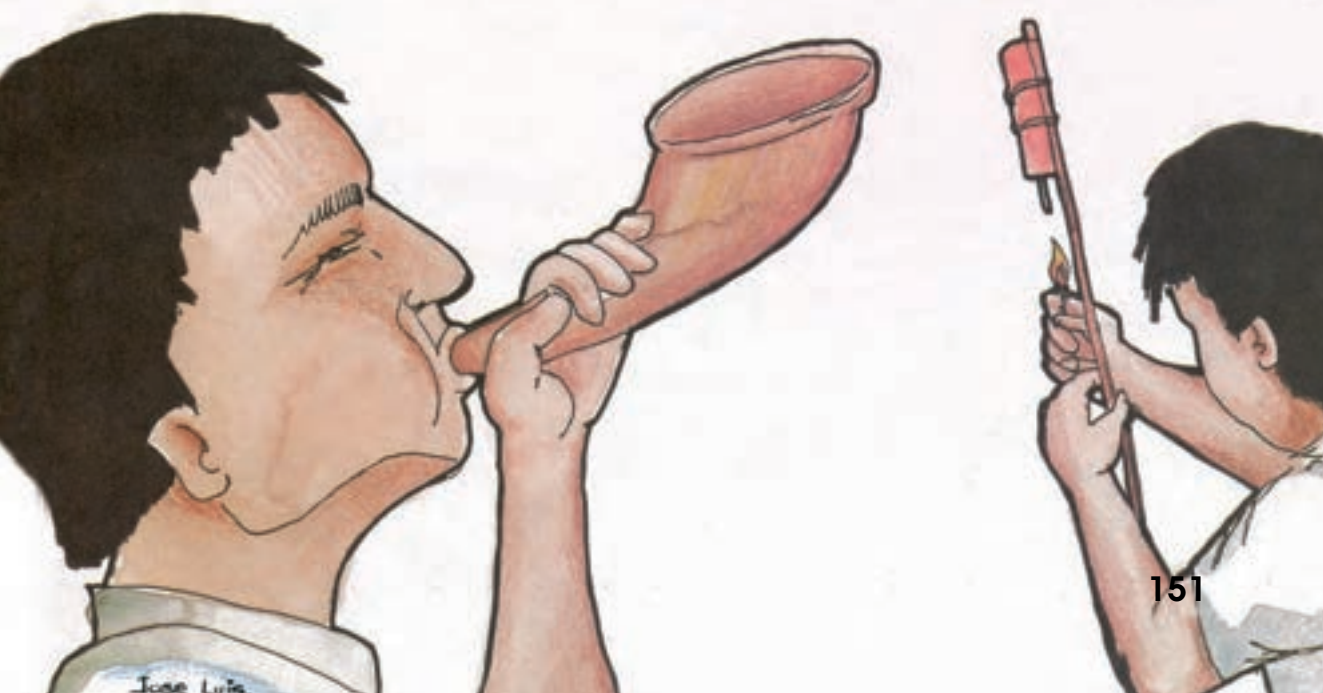
ti ta j-ech'el mu'yuk bu jech a'ibile. Li ta yets'al ti k'usitik
ta xich' tijeje, tey kapal ta xvinaj sme'on ok'el li ts'i'etike
ko'olxa xchi'uk sna'ojbeik smelol ya'el e'uk ti k'usitik ta xti
je.

-iLikanik unenetik...! -xi jbel k'op, ta yets'al yee ja'
sk'opojel jun mol.

-iTa xcham li jme'tike. Mi ichame, li jlaj jkotoltik obi
-xi ta xp'iju'mtasvan.

Ta jun chikin na, tey x-ok'elet jun me'el, tey ta xchapan
skantela schi'uk spom ta sventa ta sk'anbe vokol li
rioxetike yo' mu xcham li jme'tike. K'alal yakal ta xtij ti
k'usitike, teyvinaj jbel k'op ti istsatsu'mtas o'onile:

-iTsotsanik ta stijel ti k'usitik chatunike, li jme'tike
yakal ta stsak yip! iYakutik ta tsalvanej, kolyalbutik li
rioxetike! iTijikme tsots!

Ta jlikel no'ox ti jme'tike
istsak lek yip ti k'uono'ox
x-elane. Li jnaklejetike, lik
vayikuk noxtok. Isut tal li
kuxetel o'onol noxtoke. Ja'
no'ox ti mu jaluk buch'u
mu'yuka x-och svayel ti
julavem ikom ta
sventa ta sk'el ti mume
sutuk li yaj-ilvanej li
jch'u|me'tike.

Ta sventa li bats'i krix
chanoetike, li ta xcham
jme'tike, mu'yuk ti yu'un ta
skakan sba ta o'lol li
balumile, mo'oj ja'la jun
tsalvanej ta k'op xchi'uk
pukujetik xchi'uk li ue, ja' li
sme' li bats'i krixchanoetike.

Yakal to'ox ta jelavel ti sjabilal 1991, tsots k'usi ta xk'ot
ta stojol li bats'i krixchanoetike. Li yalobil lo'iletike ta
xp'iju'mtasvan ta yalel li k'usi vokolil xu' ta tael yu'un ti
k'usi ta xk'ot ta pasele, ja' jech teyla sch'ay,ti xi'el ti oy
bu xu' ta xa'i li jnaklejetik ta muk'tik jteklume. Ep-eptik
jnaklejetik ta bik'tal lum mu'yuk bu ta xak' ta yo'onik li slo'
ilale.

Jayvo'ike yalel mu'yuk ta xich'ik ta muk', li yane mu
xch'unik ti oy buch'u xu' ta sna' bak'in ta xla j li Jtotike. Li
sjunal yalobil lo'ile, li larioe xchi'uk li teievisione ta xalbe
sk'oplal ti ta buluchi'm julio ta jabil ti albilxa sk'oplale,ti
tala xyamaj yipe. Li bats'i krixchanoe tey sjak'jak'besbaik
k'usi ti yamajel ipile. Ti taje mula xjoybij ti stak'obile. Oy
buch'u ta xal: Ja' slajel Jtotik.

-Mo'oj, mu ch'unbaj, mu'yuk buch'u xu' ta sna' bak'in ta xla j li Jtotike -xi jun p'ijil bats'i krixchano.

-Mi junuk jlo'itaj k'ucha'alutik xu' ta xal bak'in ta xla j li Jtotike -xi xk'ak'et yo'on li mole.

Ta sventa li sa'obil lek smelol k'usitikuke, mu xu' ta xjel bu j ti k'usi ta xale. Ik'ot ti xibil k'ak'ale. Mu'yuk buch'u xlok' li ta k'ak'al taje, jlom ta skoj sk'el no'ox yilik xchi'uk ta skoj xi'elil ti mi ta xk'ot sk'op li larioe, li'i ja' no'ox ya'ibil lo'il tey ta San Kixtoval.

Ja'to iyich' ilele, lik ik'ubuk. Li chonbolometike yantik lik spasik. Li kaxlanetike lik luchikuk ta svayebik. Li jnaclejeti ke chok'ita slajelik; yu'un timi ilaj li Jtotike; jbel sk'oplal ta xla j skotol li bats'i krixchanoetike.

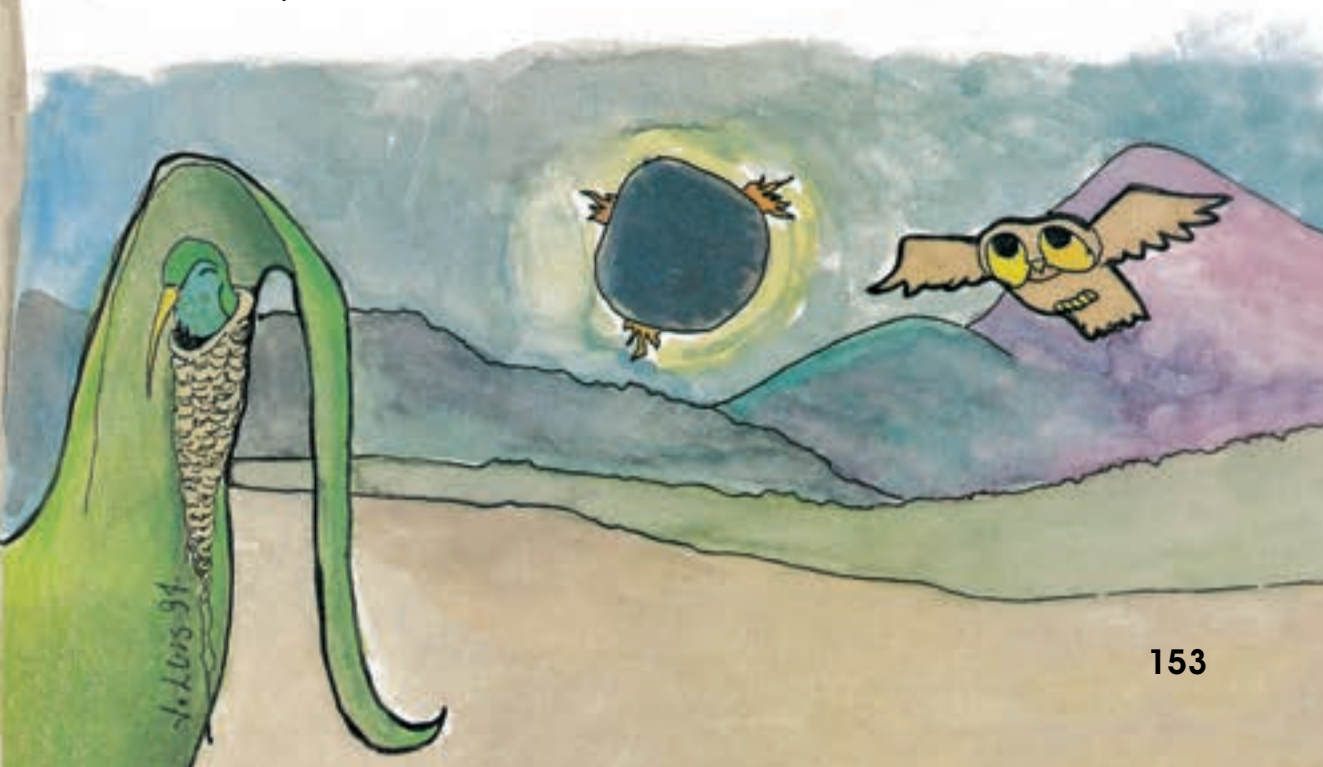
-Ik'ot koratik -xi xlo'lun jun mol.

-Ja' no'ox timi ikuch yu'un Jtotik li k'op xchi'uk li pukuje tike, mu'yuk bu chijlajutik. Ta jujup'ej nae, xnechet no'ox li ok'ele; li yatel o'onile mu no'ox albaj. Li juju-ok'e to j jal no'ox ya'eluk. Tey ta xich'ulan a'iel st'omel tu'k' ta jujot ta sventa si'mtasel li pukujetik jk'an ve'liletike. Jun lak'nail, xkuxet yo'on i'avan;

-iYakal ta xkuch yu'un li Jtotike; ti buch'u oy stuk'e ak'ome tuk'avuk! -xi ta xbiju'mtasvan.

K'alal ijelav li slajel Jtotike, ts'ijil ikom li jnaclejetike.

Ja' jech slo'il li bats'i krixchanoetike.

Poy xchi'uk jti'vanej bolom

Ta yolon vinajel tey ta yut li a'mnaltike, tey ta xanavik cha'kot poy xchi'uk li cha'kot yole; tey ta xbeinik xchi'uk te'tikalchijetik, te'tikalchitometik, muk'tik puyuch'etik xchi'uk yan mutetik ti yantik ta chop li sbon sk'uk'malike. Ta vo'one tajmeke, jech k'ux-elan li avie; stalelikxa ox ti ta skumpaleinsbaike. Mu ja'uk no'ox stalel krixchanoetik, ja' jech stalelik e'uk li chonetike ti mu'yuk sch'ulelike.

-Ava'i, yorailxa ti ta jsa'be tik buch'u ta sjalaltotin li sba jch'amaltike -jech iyalbe li tot-poy li me'poye.

-Jech xaval ava'uk, mu smeloluk ti mu'yuk bu ta xich'be slekila li rioxetike.

-Ants, k'elavil, li jo'one ta jk'an jun jkumpare ti tsatsal vini kuke xchi'uk ti tsotsuk yo'one -xi li mol poye.

-Lek oy cha'a, buch'u ta jk'an betik vokol -xi li ajnilae.

-Oy ta ko'on ti ja'uk li bolome; lek tsots xchi'uk lek tsots yo'on noxtok. Xu nan ti xchi'uk le'e, li jch'amaltike, ep k'usi lek xu' ta xchanbe.

-iLek ti k'usi anopoje, k'usi ora ta xba jk'opontik! -xi xmuyubaj itak'av.

-Ok'o'm no'ox, jk'eltik mi sts'ik svokol ku'untik. li bolome.

Ta yok'omal ta so'm, ilaj xchapan nichpox, itotsik batel ta sna li bolome.

-¿Mi nakalot?

Li' oyune, ¿k'usi mantal?

-Jula'al no'ox -xi li poye.

-¡Lek oy cha'a, ochanik tale!

Li poye, ta sventa ti lek snabe smelol stalel smoltote xchi'uk li smuk'ta moltotake, ilaj skejansba ta stojol li bolome:

-Ti li' ital jk'elote, yu'unme oy k'usi tsots jk'op ta atojol;

ta sventa ti lek nabil smelol li jtaleltike, jun ch'amalil, mu xu' lek sbek'talstakupal ti mi mu'yuk bu yich'oj jo'e. Li sba jch' amalkutike, istaxa yorail ti ta xich' vo'e; komon nopbil xchi'uk jnupjchi'il ti ¿mi mula xaabolaj xapetbutike?

-Va'lanik avokolikuk, mu xavak'be svokol abek'ta-

latukupalik; mu'yuk jtu e'uk ti li' xakejeletik ta jtojole.

Kolavalik ti ilaj at'abikun ta avo'onike, ja' no'ox ti munan xitojo'm ta jalaltotilale, yu'un taje, tsots sk'oplal ta stojol rioxetik xchi'uk ta atojolik.

-Timi xlok' ta ko'ontik spasele, xu' ta jpastik juntot bolom -xi tajmek li poye.

-Ta sventa ti junuk ko'ontik ch-ech'e, tsakbutik li ka'ale, ti k'usi ta sjunul ko'onkutik ta xkak'kutike.

Li ava'i vokolajel li'i xchi'uk yan noxtok, li poye isk'uni'm tasbe yo'on li bolome, tey tsakmatsakuk yu'un li matanale; ja' jech tey istsak li k'ope. Ilaj xchapanbeik sk'oplal sk'ak'alil li ich'vo'e. K'alal i'ech'xa li ich'vo'e, li poye xchi'uk li bolome, lekil kumpaleil ikomik-o.

-Kumpale, ta xibat ta paxyal ok'o'm, ta jk'an ti ak'o xba xchi'inun li jalalnich'one; tey xavalbe li jkumalee ti ak'o xjuch'be sma'ts', so'm ta x-ech' kik' ok'o'm.

Ta yok'omal, jalalnich'onil xchi'uk jalaltotil ilaj stam sbeik batel ta nio', ja' ti bu ta xuch'ik-o' skotol ta chop cho netike.

-K'elavil kunen jalalnich'on, jo'ote li' ta xachoti ta yolon li te'e, li jo'one ta ximuy ta stoyol k'o'm li te'e.

K'elavil lek k'ux-elan ta jtenjba yalel ta sba li k'usi ta jmiltike. Mu xch'ay avo'on, yu'un ta jk'an ti lek xachan smilel chonetik jech k'ux-elan ta jpas jo'one.

-Tana jalaltot, ta jch'un skotol k'usi avalbune.

K'alal staojxa ox yavik ta jujuntale, lik smalaik li ve'lile.

Ja'to iyilike... ioy k'usi ta xnik ta yolon li ts'i'leletike, li poye, iyak' lek sat, tey iyil jkot muk'ta chon...

-iJalaltot... jalaltot...! iJkot muk'ta chon... mi avilxa!

-Kunen ch'amal, ja' mu j-i'm, toj bik'it ve'lil ma' le, e; mu xalu'mtsaj, te xtal yan muk'tik chon; mume xaxi'. Ja' jech ijelav muk'ta jlikel; li j-ibe iyuch'-o' ischa' tik'sba ta osiltik. Ta jlikel... -iJalaltot, jalaltot! ta xnopoj talel ta nio' jkot

muk'ta chon.

-Mo'oj kunen ch'amal, toj bik'it ma' le'e, -xi li bolome,

-Ja' jkot te'tikal chitom; jmalatik jlikelukto...

-iJalaltot, k'elavil! j...ts...oo'm ta muk'tik chonetik!

-iTa smilutik tana ma' le'e!

-Mo'oj kunen jalalnich'on, ta jt'ujtik ti bu jkotukal lek muk'e, ja' jve'eltik tana le'e. K'elome lek k'ux-elan ta jmil.

K'alal xach'ie, ja' jech ta xamil ve'lil e'uk.

-Jechuk jalaltot, mu'yuk ta jch'ay ta jsat ti k'usi ta xapa se. -Skotol ti k'usi ta xal li bolome, ja' no'ox ta sventa ta spatbe yo'on li poye; yu'un li stuke sna'oj lek ti k'alal xch'i li sjalalnich'one, mu'yuk ono'ox ta xmil yu'un muk'ta chon. Ta toyol xjip'luj ijelav li jti'vanej chon jech k'ux-elan jun yolo'm. P'otsol ik'ot ta snuk' li muk'ta machue. Ta jun... chi'm... oxpoch'iel, chamem ilom li machue.

-La'me, ta jko'olch'aktik li machue; j-o'lol avu'un xchi'uk j-o'lol ku'un.

Li ta snatikil yich'ake, ilaj xch'ak ta o'lol li chije,

-Li'i ja' avu'un ikuchome...!

Li unen poye, k'anba stoy li sve'ele, mu'yuk bu inik yu'un.

-Kunen ch'amal, mu'yukto yipal avu'un; ja' no'ox timi lach'ie; tsots chabat jech k'ucha'alun.

-Malaun li'i, ta xkich' batel ta ana li eve'ele, ts'akal ta xtal jkuch li ku'une...

Ja' jech lek ive'ik ta chij li jalaltotile xchi'uk li jalalni ch'onile.

K'ux-elan ive' li antivoetike

K'alal mu'yuk to'ox sbi
li jujun k'ak'ale, li jtotjme'
tik ta vo'onee, teyxa ono'ox
oyik li stukike. Ta vo'one,
mu'yukla
lek ti k'usi ipk'uxe. Mu'yuk
to'ox ayanem lek li chameletik
jech k'ucha'al li avie. Ja'
no'oxla oy jutuk li xi'ele
xchi'uk yan ti mu xi smilutike.
Ta xal li molme'eletike, li
balumile toj lek to'oxla xak'
li ve'lile. Li ixime li chene
k'e, li iche mu no'oxla al baj
yepal li ve'lile. Ta cho'm
chobaltike, oyla lek ta tael itaj,
skotol k'usila xlok'xch'i ti ta
k'ajbentike xchi'uk ti ta
unenal osiletike.
Ja' jech slo'il li molme'e
letike, ti k'alal ta sk'an sti'ik
jun mut, mi jun chij, mi jun
k'usiuk ti ta xanav ta balumile,
ja' no'oxla ta xbat sjosbeik
slumal yav yok, ja'la ta slo'ik,
ja'la tey ta xve'ik-o ta bek'et;
mu'yukla ti ta xbat smilik, jech
k'ucha'al ta jpastik avie.

Li keremvinike xchi'uk li stse'm pukuje

Jech ta xich' lo'iltael ti ta vo'one tajmeke ti k'alal mu'yuk to'oxla ta xich' tsakel ta vun li yotolal k'ak'aletike, oy to'ox jun me'on kerem. Li vinik taje naka xanbal ta spas ta osiltik, ja'la jech ta xlo'ilaj ta yatel yo'on:

-iKajval! ũbak'in ta xla j li jvokole?

K'alal jech ta xlo'ilaj ta yatel yo'one, va'xila k'otel jun k'ak'al vinik: -iJchi'iltik! ũK'ucha'al ta xavatulan tajmek avo'on? ũMi chak'an a'mtel? -xi isjak' ti buch'u ik'ote.

-Tana jchi'iltik, ta jk'an ta xia'mtej ta sventa ta jel li jkuxlejaj ti naka vokol no'ox jtaoje.

-Timi ta xak'ane, xu' ta xkak' ava'mtel; li avie oy ep ka'mtel ta jlum.

-Mu'yuk sk'opla epal k'op, mi xaabolaj xavak'bun a'mtele.

ibatik no'ox xch'a!

Ta jlikel no'ox tajmek, itsakatikla ta sutum-ik'; ta jlep'lu jel no'ox satil ik'otikla ta yavil li a'mtele.

-Li avi k'ak'le, kux-ava'i; ok'o'm ta xabat ta sba ava'mtel.

-Batan ta snail spasobil ve'lil; li jtsebe tey ta xak'bot ave'el ta sventa chmak avi'nal.

-Kolaval tajmek -xi itak'av li kereme.

Li vinik ti chamvi'nalxa ta xa'isbae, tuk' ibat ta anil ta snail spasobil ve'lile.

-ũMi li' oyote? -xi li kereme- Li'i, li' oyune; ochan talel -xi sk'opojel jun ants tey ta yut li snail spasobil ve'lile.

Toj ch'ayel ik'ot yo'on li kerem vinike k'alal isk'el yalak'il sba li tsebe. Ta skoj yich'el sba ta ventae mu'yuk xak' ta ilel k'usi oy li ta yo'one; ja' no'ox ti mu'yuk bu sna' ti k'ux-elan yo'one ja' jech yo'on e'uk li tsebe. K'alal i'och ak'ubale, ilaj sa' yav ta xokon li smuk'ta na ajvalile. Ta so'm ik'lumane, ivinaj sk'opojel li ajvalile: -iLikan! illajxa sta yorail batel ta a'mtel.

-Lek oy, teyxa chibat -xi ta tak'avel li j-ach' a'mtele. l'ech stam sve'el ta anil spasobil ve'lil schi'uk ech' sk'opon komel li alak'sba tsebe:

-Jtajbatik ta malk'ak'al.

-Tsotsanme ta ava'mtel -xi li tsebe. K'alal ik'ot ta yavil a'mtele, ip'iju'mtasat:

-Li sba a'mtele, ta xats'et' jtek'uk li cha'tek' te' li'i; li jtek'e ja'to xats'et cha'ej.

-Lek oy, ja' jech ta xich' pasel -xi ta sjunul yo'on li keremvinike. K'alal ilaj yalbeel smelol li a'mtele, isut ta sna li yajval a' mtele. Ti yo' mu xch'ay k'ak'al yu'un li kerem vinike, tsak xut li sluke; ja' no'ox ti k'usi ch'ayal ik'ot-o yo'one, ja' ti jujupech kamul te' ta xjepe ta xcha' sutilanla ta yave.

Li keremvinike, iyak' yo'on stuch'el li te'e, ja' no'ox ti altik li yak'el svokole yu'un mu'yuk bu xlom yu'un li ta lekil-e luke. K'alal imalu'm k'ak'ale, cham-lubel isut ta na li kerem-vinike. Ta skoj li lubele, mu'yuk x-ay sk'an sve'el ta snail spasobil li ve'lile...

Ja' jech svokol ista li me'on kereme.

Sk'eojal lumalil

Ta avik'el ta pas k'op yajval
Mejiko, chapano atuk'ik
schi'uk aka'ik, xnikiket ta
o'lol balumile ta yets'al
st'omel li muk'ta tuk'.
Nichimtas aba ta yanal
tsijuch lekilal kuxlejal muk'ta
anjel, ak'oplal tey ta ch'ul
vinajele,
Ts'ibabil ikom yu'un
jch'ultotik.
Mi oy tstoysba jun
jkontrainvaneje ta yak'el
junuk yok ta ach'ul bae,
Nopome ijk'anbil lumal!, ti
vinajele jpojvanej jujun
avala'm yak'ojbot.

Sk'eojal yosilal Soktom

Jchi'iltak ti chach'i ta soktome
vinajesik stsiy uchal lekila'e
Natuk yokilal li xanballile
staobil-o ch'ul lekilale.
Lajukxa sk'oplal li voklejale
jujulikel li yich'el vokol,
sutuk tal siketel balumile
staobil-o bats'i lekilal.
Ch'ayukxa ta joltik li
pakk'ope, lajuk sk'oplal
sk'ak'al o'ntonal
jun no'ox lekilal ta jmalatik
ko'ol noxtok slekil ko'ontik.
Teatro Petul-Xun
San Cristóbal de las Casas,
1993.

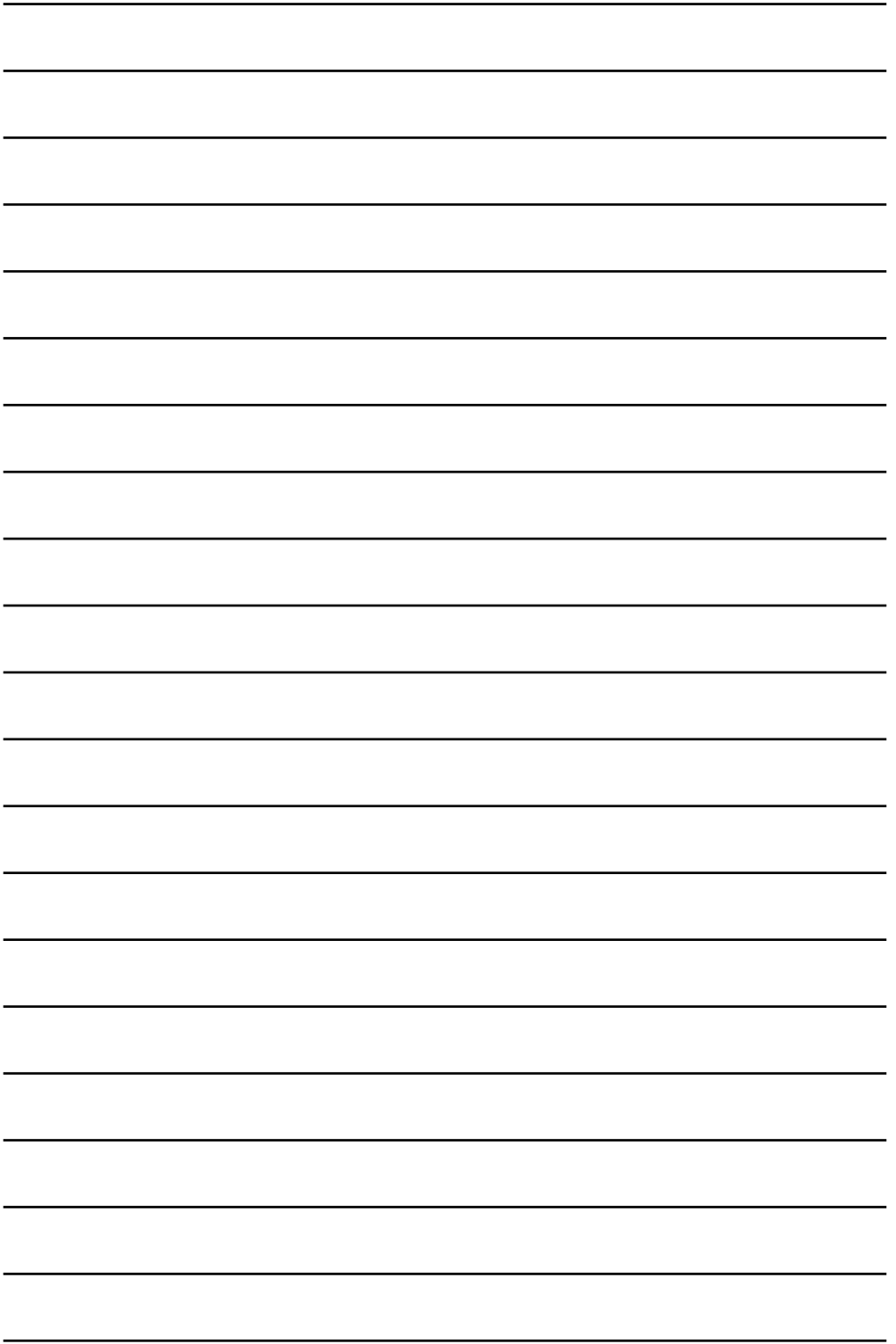
Majo'mut

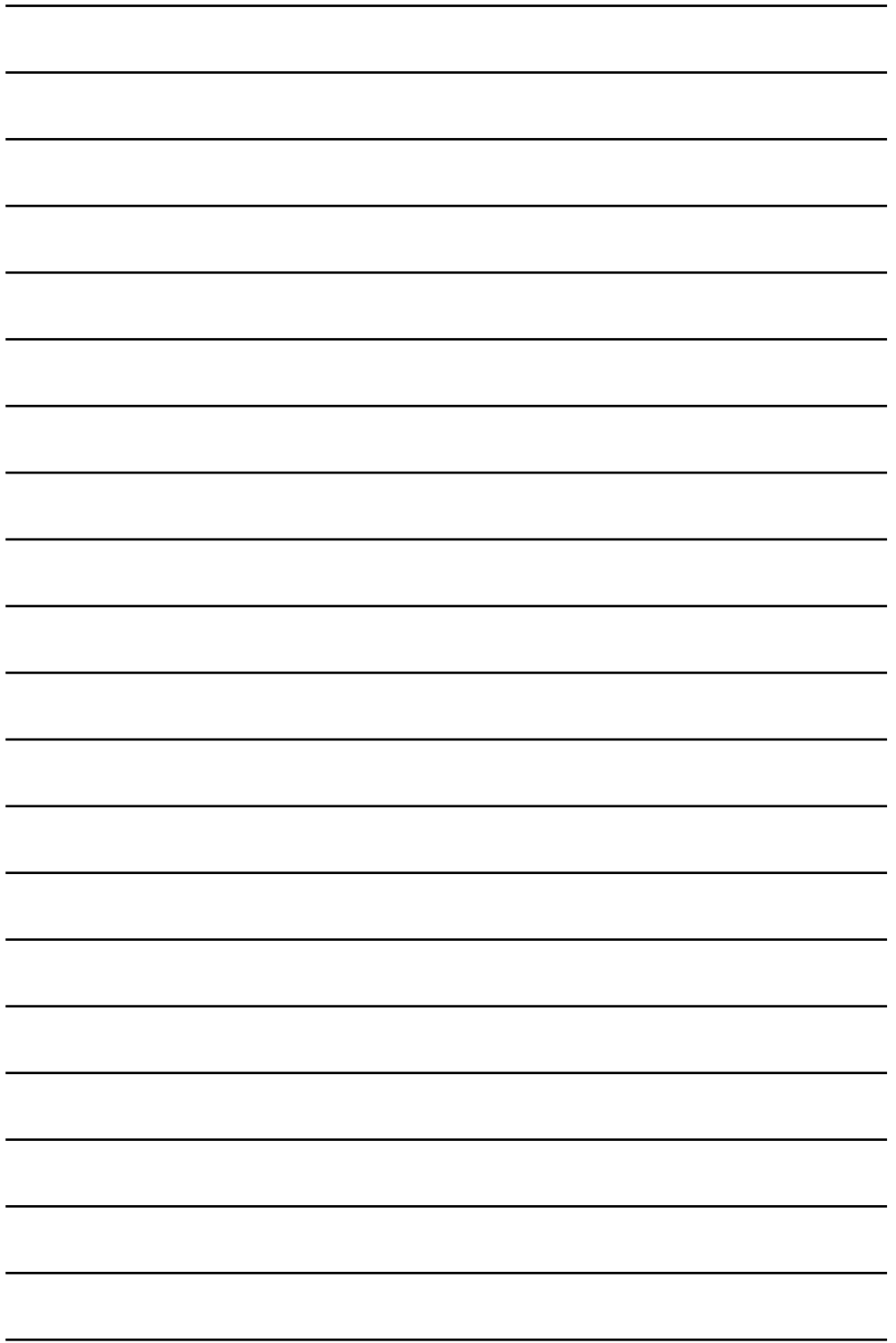
Tey ta yosilal San Kixtoval, tey oy jun japjapvits. Tey ta japjap vitse, teyla ta xlok' epal mut. Oy ta xlok' ep ch'ipch'ip, stsu, kulajte'. Oy bak'intik ta xlok' ch'ojon nuk' mut. Li jnakejetike, lek sna'ik k'usi ora ta xlok'; ep krixchano tey te xk'ot ta maj mut; ja' yu'un li japjapvitse; majo'mmut sbi yu'unik li krixchanoetik.

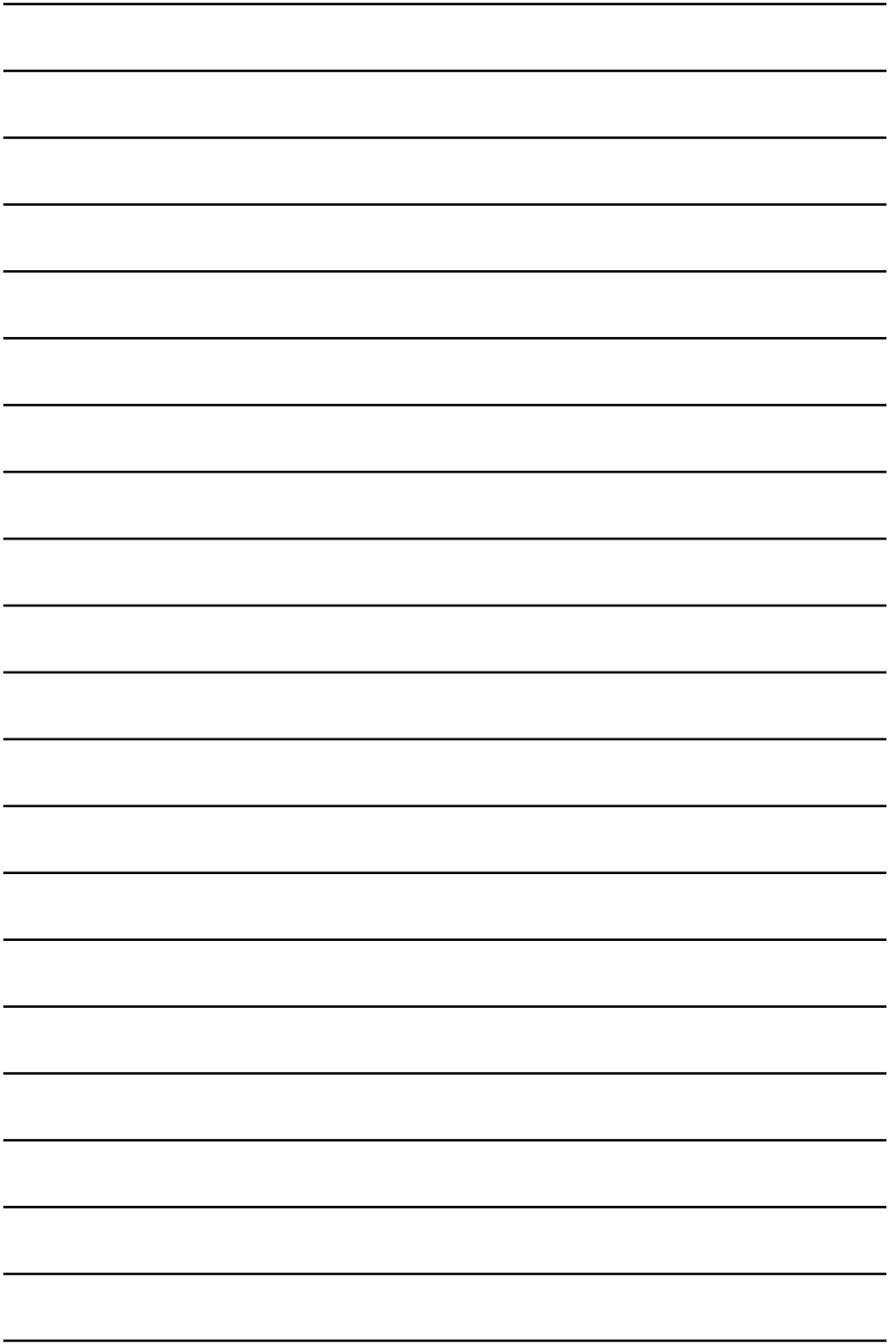
Jun vinik ta jbej na lik st'ox stoj, yu'unla ta xbat ta maj mut. K'alal ibat li vinike; iyik' batel jun yunen kerem. Ti k'alal ik'ot ti bu ta xlok' li mute lik stsan li toje. Ta jlikel no'ox, tey lik k'otuk li mutetike.

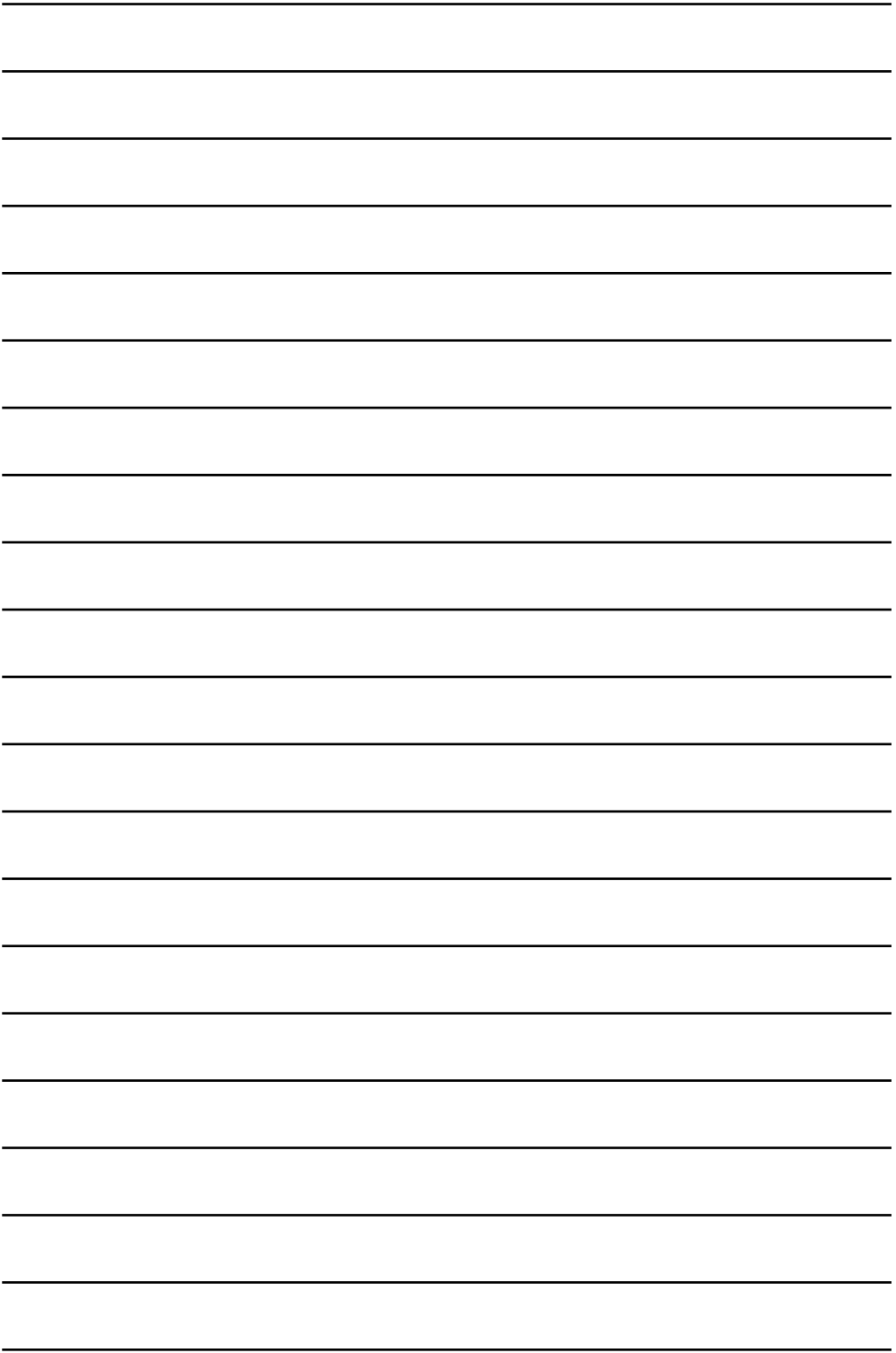
Jujulikel xpochlajet no'ox k'otel ta k'ok'. Mu jaluk tey oyik, yu'un jlikel inoj li snuti'ike. Ja' jech lek ive'ik ta mut.

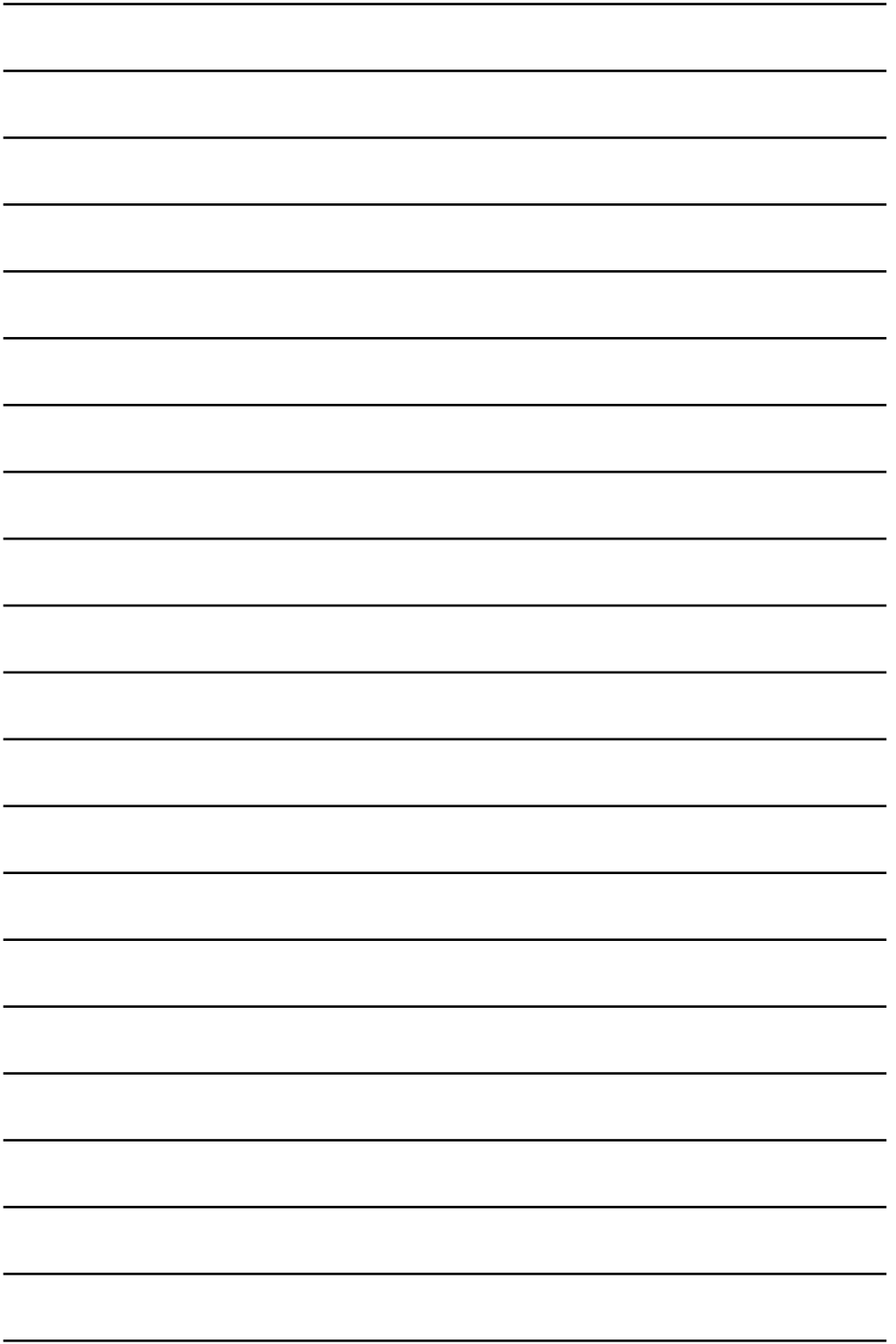

Lengua tsotsil, Chiapas

Tercer y cuarto grados. Lecturas

Se imprimió por encargo de la
Comisión Nacional de Libros de Texto Gratuitos,
en los talleres de
con domicilio en
el mes de

El tiraje fue de ejemplares
más sobrantes de reposición.

